

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
BASIN EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRT BASINI

Yüksek Lisans Tezi

FETULLAH KAYA

İstanbul, 2008

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
BASIN EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRT BASINI

Yüksek Lisans Tezi

FETULLAH KAYA

Danışman: YARD. DOÇ. DR. ZEYNEP KABAN KADIOĞLU

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLETİŞİM BİLİMLERİ Anabilim Dalı BASIN EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ
Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi FETULLAH KAYA'nın OSMANLI DÖNEMİNDE
KÜRT BASINI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve
2008-10/25 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

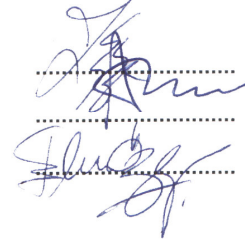
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 25.10.2008

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. ZEYNEP YELDA KABAN KADIOĞLU

2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. CÜNEYT AKALIN

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. EBRU ÖZGEN

GENEL BİLGİLER

Adı – Soyadı	: Fetullah Kaya
Anabilim Dalı	: İletişim Bilimleri
Programı	: Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği
Tez Danışmanı:	: Yard. Doç. Dr. Zeynep Kaban Kadioğlu
Tez Türü	: Yüksek Lisans Tezi – Temmuz 2008
Anahtar Kelimeler	: Osmanlı Döneminde Kürt Basını, Basın, Kürt

ÖZET

Kürt Basınının hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıktığını inceleyen bu çalışmada, gazeteciliğin tarihsel arka planı ile birlikte Osmanlı toplumunda Kürtler ve Kürtlerin basım faaliyetleri ile ilişkilerine değinilerek Kürt basını ele alınmıştır.

Gazeteciliğin ana vatanı olan Batıdaki örnekleri dikkate alındığında modern toplum yapılanmasında yasama, yürütme ve yargıdan sonra en önemli güç olarak 4. kuvvet olarak nitelendirilen basın, hem siyasal hem sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hem de düşünce tarihi açısından modernleşme tecrübesini anlamak açısından önemli bir tarihi kaynaktır.

Gazeteciliğin doğuş süreci ve temel kavramları ile birlikte Osmanlı döneminde Kürtçe basım yayın faaliyetleri, gazete ve dergi kategorilerinde ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde kronolojik sıra gözetilerek değerlendirmeye alınmıştır.

Bu çalışmada, İlk Kürtçe gazetenin yayına başladığı 1898 yılından başlayarak Cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar yani Osmanlı devletinin yıkılış süreci içerisinde Kürtçe basım yayın faaliyetleri ele alınmaya çalışılmıştır. Sadece basılı ürünler olarak süreli yayınlar ele alınmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Fetullah Kaya
Department	: Communication Sciences
Programme	: Economy and Administration of Press
Supervisor	: Yard. Doç. Dr. Zeynep Kaban Kadioğlu
Degree Awarded and Date	: Master – July 2008
Keywords	: Kurdish Press in Ottoman Period, Press, Kurd, Kurdish

ABSTRACT

This study examines Kurdish press activities, how and under what kind of conditions it happened, with the general background information about Kurds and Kurdish press during Ottomans.

If we take the examples from the west, the cradle of Journalism, Journalism becomes fourth power after legislation, execution, and judgment in modern community. Journalism is an important historical source to understand the socio-cultural, socio-economic events and history of thought during modernization experience.

In this research, with the available sources, the start of the journalism and basic concepts, Kurdish press activities during Ottoman era are chronologically listed.

This study has the information from 1898 when the first Kurdish newspapers started to publish, until the foundation of republic. In other words this information belongs the area called “Collapse of Ottomans” and only periodical publications are examined.

ÖNSÖZ

Pierre Denoyer basının önemini şöyle anlatıyor; “Basın olmadan yönetmek, muhalefet etmek, öğrenmek ve öğretmek, inandırmak, çalışmak veya dinlenmek, satın almak veya satmak artık imkânsız hale gelmiştir. Basın hiç bir şeye yeterli değildir. Fakat basın herşeye ve herkese gereklidir.”

Kürtler her şeye ve herkese lazım olan basının gücünü ve değerini diğer milletlerden çok sonra anlamış olacaklar ki ilk profesyonel gazete çıktıktan yaklaşık olarak 300 yıl sonra Kürtler gazete - basın ile tanıştılar. Aslında bu gecikme, Kürtlerin bir parçası oldukları Osmanlı'nın modern iletişim araçları ile tanışma sürecinin gecikmesiyle ilişkilidir. Zaten Osmanlı Devleti de yaklaşık 250 yıllık bir gecikme ile gazete yayıncılığına başlamışlardı. Ermeniler Osmanlı tebası arasında gazete çıkaran ilk azınlık olmuştur. O dönemde Kürtler Ermenilerle yakın ilişki içerisinde olmasına rağmen 65 yıl sonra gazete çıkarmışlardır. Günümüz yerel gazeteciliğinin de temelini atan Osmanlı Vilayet Matbaaları ile Kürtler bölgesel olarak devlet eliyle gazete ile tanıştılar. 19. yüzyılın sonlarına doğru Kürtler, devlet matbaabalarından bağımsız olarak sivil bir inisiyatif ile basın hayatına girmişlerdir. Bu çalışmada, o günden cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar yani Osmanlı devletinin yıkılış süreci içerisinde Kürtçe basın yayın faaliyetleri ele alınmaya çalışılmıştır. Sadece basılı ürünler olarak süreli yayınlar ele alınmıştır.

Gazeteciliğin doğuş süreci ve temel kavramları ile birlikte Osmanlı döneminde Kürtçe basın yayın faaliyetleri, gazete ve dergi kategorilerinde ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde kronolojik sıra gözetilerek değerlendirmeye alınmıştır. Kürtçe isimli gazete ve dergilerin Türkçe anlamı konu başlığında verilmiştir.

Bu çalışma sürecinde tez danışmanlığımı üstelenerek yardımlarını esirgemeyen başta sayın Yard. Doç. Dr. Zeynep Kaban Kadioğlu olmak üzere, tez hazırlama sürecinde bana destek olan herkese teşekkürlerimi arz ediyorum.

FETULLAH KAYA

İSTANBUL - 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZ(ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GAZETECİLİĞİN GELİŞİMİ.....	5
1.1.Kavramsal Olarak Gazetecilik.....	5
1.1.1. Basının Önemi	7
1.1.2.Basının Görev ve Sorumluluğu	8
1.2. Dünyada İlk Gazetecilik Uygulamaları	12
1.2.1. Haber Mektupları	12
1.2.2. Dünyada İlk Gazeteler.....	13
1.3. Türkiye’de Gazete Yayıncılığının Başlaması ve İlk Gazeteler	19
1.3.1. Vakayi-i Mısıriye (1828).....	21
1.3.2. Takvim-i Vakayi (1831).....	21
1.3.3. Ceride-i Havadis (1840).....	24
1.3.4. Tercüman-ı Ahval (1860).....	26
1.3.5. Tasvir-i Efkar (1862).....	27

2.BÖLÜM

2.1. KÜRTLERİN ETNİK YAPISI VE KÜRT DİLİ	29
2.1.1. Kürtlerin Etnik Yapısı	29
2.1.2. Kürt Dili	31
2.2. Osmanlı Döneminde Kürtler ve Toplumdaki Yeri	32
2.3. Kürt Yayın Tarihi	35
2.3.1. Kürtçe Basılı Eserlerin Ortaya Çıkması.....	35
2.3.2 Kürtlerin Matbaa Kurması.....	36

3. BÖLÜM

3. OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRT BASINI.....	39
3.1. Gazeteler	41
3.1.1. İlk Kürt Gazetesi; Kürdistan (1898).....	41
3.1.2. Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908).....	46
3.1.3. Şark ve Kürdistan Gazetesi (1908)	51
3.1.4. Kürdistan (1908).....	52
3.1.5. Peyman (1909).....	53

3.1.6. Amidi Sevda (1909).....	54
3.1.7. Jîn (Yaşam).....	54
3.1.8. Gazî (Çağrı).....	55
3.1.9. Bangî Kürdistan(Kürdistan'a Sesleniş) (1922).....	56
3.2. Osmanlı Dönemi İlk Kürtçe Dergiler (1900-1923).....	58
3.2.1. Rojî Kürd (Kürt Güneşi) Dergisi (1913).....	58
3.2.2. Yekbûn (Birlik) Dergisi (1913).....	63
3.2.3. Hetawî Kürd (Kürt Işığı) Dergisi (1913).....	65
3.2.4. Bangî Kürd (Kürt Seslenişi) Dergisi (1914).....	68
3.2.5. Kürdistan Dergisi (1914).....	68
3.2.6. Jîn (Yaşam) Dergisi (1918).....	68
3.3. Dönemin Önemli Bazı Gazeteci Biyografileri.....	73
3.3.1. Piremerd (Süleymaniyeli M. Tevfik) (1867-1950).....	73
3.3.2. Abdullah Cevdet (1869- 1932).....	75
3.3.3. Malatyalı Bedri.....	77
3.3. 4. Ahmet Cemil (Asena) (1872-1941).....	77
3.3.5. Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913).....	79
3.3. 6. Mikdad Mithat Bedirhan.....	80
3.3. 7. Abdurrahim Zapsu.....	81
3.3. 8. Hüseyin Şükrü (1890-1979).....	81
3.3. 9. Hüseyin Hüsni Mukriyani.....	82
SONUÇ.....	83
EK : – I Osmanlı Döneminde Çıkan Süreli Yayınlar Tablosu.....	85
EK: - II İlk Kürtçe Gazete Örnekleri.....	86
EK: - III 1900–1923 Yılları Arasında Çıkan Gazetelere Nasıl Ulaşılabilir?.....	91
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.y	Adı geçen yer (web sayfası)
çev.	Çeviren
e.t.	Erişim tarihi
KTTC	Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti
KTTG	Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
Yay.	Yayın

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca Doğu'da eğitim ve öğretim görevini kendi özgü yapısıyla Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası olan medreseler üstlenmiştir. Bu medreseler çok sayıda ünlü âlim ve bilim adamı yetiştirerek Kürt aydın kesimin temelini oluşturdular. 20. yüzyıla gelindiğinde medrese eğitimi almış Kürt aydınları/enellektüellerinin İstanbul'u merkez olarak seçtikleri görülmektedir. Osmanlı toplumunun birer parçası olan Kürtlerin milliyetçilikleri, Osmanlı'daki diğer müslüman unsurlar gibi merkez olarak İstanbul'da varlık alanına kavuşmuştur.

20. Yüzyılın başlarında İstanbul'da yüksek eğitim kurumları ve askeri okullarda okuyan Kürt öğrenci sayıları giderek artmıştır. Buna bağlı olarak İstanbul'da Kürt aydın tabakası meydana gelmiştir. Geleneksel medrese kültürü ile yetişmiş alimler ve aydınların aksine İstanbul'da toplanan modern eğitim sisteminden geçmiş aydınlar, politik ve kültür alanında önemli rol oynamışlardır. Doğunun değişik illerinde gelerek İstanbul'da bir araya gelen bu aydınlar İstanbul'da bazı dernek ve cemiyetler kurmuş, Kürt Basın Yayın Organlarının kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir.

Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti (Kürdistan Güçlü İrade Derneği), Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürdistan Dayanışma ve Gelişme Derneği), Kürt Neşr-i Marif Cemiyeti (Kürt Eğitim Yaygınlaştırma Derneği), Kürdistan Muhabin Cemiyeti (Kürdistan Sevenler Derneği), Hevi Kürt Talabe Cemiyeti (Umut Kürt Öğrenci Derneği), Kürdistan Teşri'i Mesai Cemiyeti (Kürdistan Yasal Çalışmalar Derneği), Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan İlerleme Derneği), Kürd Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti (Kürt Toplumsal Örgütlenme Derneği), Kürt Millet Fırkası (Kürt Ulus Partisi), Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (Kürt Kadınları İlerleme Derneği), Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürd Eğitim ve Yayınları Yaygınlaştırma Derneği) gibi cemiyetler bu aydınların çalışmaları sonucu kurulmuştur. İlk Kürtçe gazete ve dergilerin çoğu da bu cemiyetlerin yayın organı olarak yayına başlamıştır.

Modern toplumların siyasî ve sosyo-kültürel yapıları ve bunun gelişiminin basın yayın tarihi üzerinden analizleri, incelemeleri yapıldığı, akademik veya yarı-

akademik çalışmalara bakıldığında görülebilecektir. Bu tür bir çalışma Kürt basın tarihi için de geçerlidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun müsluman unsurlarından birisi olan Kürtlerin modern düşüncelerle ve özellikle de milliyetçilikle tanışmaları ve bu düşünce akımlarının Kürtler arasındaki seyri ile basının bunun üzerindeki etkisi üzerinden de bir çalışma yapılabilir. Milliyetçilik düşüncesi ile sadece Kürtlere yönelik yapılan faaliyetler ve bunun basın aracılığıyla duyurulması veya çeşitli düşüncelerin yaygınlaşması açısından aşağıda verilen örnekler bunun bir göstergesidir.

Osmanlı döneminde Kürtçe yayın yapan süreli yayınlar aşiret ve yöresel kimlikleri bir kenara bırakıp etnik bir arayış içerisinde bulunarak Kürt milliyetçilik akımının başlanmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Kürt kültürü ve Kürt tarihi bu süreli yayınlar tarafından sıkça işlenmesi ile Kürtler arasında bir tarih bilinci oluşmaya başlamıştır.

Kürt gazetelerinde çıkan bazı ilanlar bu dönemde İstanbul'da Kürtler arasındaki yardımlaşmayı ve dayanışmayı analiz etmek için bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Örneğin Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesinin 2. sayısında yayınlanan şu ilan bu dayanışmayı göstermektedir. İlanda; “Derneğimizin hukuk danışmanı Haydarizade Davut Efendi, Kürt halkının mahkemelerdeki meşru davalarını ücretsiz olarak takip etmektedir. Kürt kardeşlerimizin maşru hakları ile ilgili davaları olduğunda, Davut Efendi'nin Sirkeci'de Musul Hanı'ndaki 25 ve 26 numaralı yazıhanesine müracaatlarını salık veririz.”¹ denilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet ve Mehmet Şükrü Şekban'ın da bu doğrultuda Kürt gazetelerinde ilanları görülmektedir. Bu doktorlar verdikleri ilan ile yoksul Kürtleri ücretsiz olarak tedavi edeceklerini duyurmuşlardır.

Aynı dönemde Kürtlerin İstanbul'daki işlerini yürütebilmek ve değişik toplumsal hizmetlerde bulunmak için Kürt aydınlarınca 1919 yılında Takib-i Umur İdarehanesi (İşleri Takip Etme Bürosu) kurulmuştur. Bu kurum İstanbul'da yayınlanan Jin (Yaşam) Dergisi tarafından örgütlenmiş olup, çalışmalar derginin bürosunda

¹ Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri, (1453-1925)* Avesta Yay. İstanbul, 1998, s.69

yürütülmüştür. Bu çalışma derginin 25. sayısında ilan olarak “Önemli Bir Girişim” diye tanıtılarak hizmetlerin nasıl yürütüleceğine dair ayrıntılı açıklamalar yayınlanmıştır.²

Bu örnekler dikkate alındığında basın organizasyonlarının hem yeni toplumsal hareketliliklerin öznesi, hem geliştiricisi ve katkı sağlayıcısı hem de düşünsel düzeyde Kürtler arasında yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Ancak bu tür bir çalışma yoğun ve spesifik bir inceleme ile içerik ve söylem analizini gerektirmektedir. Bu çalışma da ise Kürt moderleşmesinde çok önemli roller üstelen Kürt Basını'nın nasıl ordaya çıktığını, onun geliştirici unsurları ve kronolojik olarak çıkan süreli yayınlara ilişkin kısa monografik bir çalışma hedeflenmektedir. Osmanlı dönemi Kürt Basını, gazeteciliğin ortaya çıkış süreci, basınla ilgili temel kavramlar, Osmanlı dahil bazı Avrupa ülkelerinde gazeteciliğin doğuşu ve ilk örnekleri ve özellikle de Osmanlı'daki ilk gazeteler dikkate alınarak ele alınmıştır. Dönemin siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik ve uluslararası koşulları dikkate alınarak ayrıntılı ve geniş bir çalışmadan çok Türkiye'de akademik düzeyde bir ilk olarak başlangıç düzeyinde Osmanlı döneminde yayınlanan Kürtçe gazete ve dergiler hakkında genel bilgileri kapsamaktadır.

Bu konuda YÖK'e tescil edilmiş Türkiye'de herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Janet Klein, Princeton Üniversitesi Yüksek Lisans tezi olarak 1996 yılında Osmanlı dönemi Kürt basını konusunu hazırlamıştır. Fakat onun da konuyu detaylı olarak ele aldığı söylemek güçtür. Çalışmasında sadece 4 tane süreli yayından bahsetmektedir. Akademik olarak yapılmış bir çalışma olmasa da, bireysel olarak Kürt basın tarihini işleyenler de olmuştur. Özellikle Malmisanij'in bu konuda çok değerli çalışmaları mevcuttur. Malmisanij ayrıca 20. Yüzyılın başında çıkan ilk Kürtçe gazetelerin Türkçeye çevirdiği çalışmaları da var, fakat yinede bu konu hakkında yeterince çalışma yapıldığı söylenemez.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Basının tanımını yapılarak, basının görev ve sorumlulukları verilmiştir. Daha sonra Dünyada ilk gazete örnekleri ve ilk gazetenin çıktığı Avrupa ülkelerindeki basının gelişimi anlatılmıştır.

² Alakom, s.70

Daha sonra Türkiye’de’ki basın hareketine değinilerek Osmanlı döneminde çıkan ilk gazeteler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

İkinci bölümde Kürtlerin etnik yapısı, Kürt dili ve lehçesi, bu lehçelerin kullandıkları yerler, Kürtlerin kullandıkları alfabeler, ilk Kürtçe basılı eserlerin ortaya çıkması, Kürtlerin matbaayı kullanması ve Osmanlı döneminde Kürtlerin toplumdaki yeri ve önemi kısaca belirtilmiştir.

Son bölümde Kürdistan Gazetesi’nden başlayarak Osmanlı döneminde çıkan tüm gazete ve dergiler teker teker ele alınmış olup tanıtılarak içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca o dönemde Kürtçe gazetelerin çıkmasına ön ayak olmuş dönemin önemli gazetecileri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1.BÖLÜM

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GAZETECİLİĞİN GELİŞİMİ

1.1.Kavramsal Olarak Gazetecilik

Kürt Basın Tarihi’nden önce basın ve yayın kavramlarına değinilerek Dünya ve Türkiye’de basının tarihsel gelişimi kısaca ele alınıp, Kürt basının bu gelişimin bir parçası olarak yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

İnsan, çevresinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmek ve öğrendiklerini veya düşündüklerini başkalarına duyurmak ihtiyacındadır. Bu ihtiyaç az veya çok her insanın doğasında vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi için girişilen çeşitli teşebbüsler sonunda bugün basın-yayın dediğimiz ve modern toplumsal yapılanmada dördüncü kuvvet sayılan “basın müessesesi” doğmuştur.³

Geniş anlamda basın; belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haberi ve fikirleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir. Genellikle günlük basın ürünlerine *gazete*; haftalık, onbeş günlük, aylık veya daha uzun periyotla çıkan basın ürünlerine de dergi denilmektedir. Geniş anlamda yayın ise; gazete ve dergilerin yanında radyo ve televizyon gibi tüm kitle haberleşme araçlarıyla kamuoyuna sunulan her şeydir.⁴

Gazetelerin yanında önce radyonun daha sonra da televizyonun gazeteciliğe kayması ile bazı yeni terimler gazetecilik diline girmiştir. Gazete ve dergiler için yazılı basın; radyo ve televizyon için sözlü veya elektronik basın terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Gazetecilikte rol oynayan araçların kendine özgü özellikleri bulunmaktadır.⁵

Günümüzde artık basın yerine medya terimi daha çok kullanılmaktadır. Medya çok daha geniş olup, Televizyon, Radyo, Gazete, Dergi, İnternet gibi tüm kitle iletişim

³ Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın: Hareketleri Tarihi**, İstanbul Üniv. Yay, İstanbul, 1970, c.I, s.6

⁴ Nuri İnuğur, **Basın Yayın Tarihi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1993, s. 19

⁵ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, İmge yayınları, 3. baskı, Ankara, 1994, s.38

araçlarını kapsamaktadır. Nuri İnuğur Basın Yayın Tarihi adlı kitabında dar kapsamda basını tanımlarken sadece gazete ve dergileri kastettiğini ifade etmektedir.

Basın (Presse), ismini baskı makinasından almaktadır. Matbanın XV. yüzyılda geliştirilmesi ile fikir ve düşüncelerin geniş ölçüde yayılmasına olanak sağlandı. Bu, matbanın gelişmesine bağlı olarak giderek gelişti. Basın için, birçok ülkede Türkiye’de olduğu gibi baskı anlamına gelen sözcükler kullanılır. İngilizcede (*The Presse*), Fransızcada (*La Presse*), Almancada (*Die Presse*), İtalyancada (*La Stampa*), Türkçede (*basım*) kelimeleri hep baskı anlamındaki basım kelimesinin bu dillerdeki karşılıklarıdır.⁶

Amerika’da (*Presse*) kelimesi yerine (*mass communication*) kitle haberleşmesi terimi kullanılmakta, (*Mass Media communication*) ise kitle haberleşme araçlarını ifade etmektedir. Belçika’da *presse* kelimesi yerine *Technique de diffusion* (yayın teknikleri) terimi kullanılmaktadır. Bu terim ise haberleşme araçlarının sadece maddî yönünü içermektedir. Fransızcadaki (*journalisme*) kelimesi, sadece gazetecilik anlamına kullanılmakta olup, basının tüm içeriğini kapsamamaktadır.⁷ Haberleşme (*Communication*) kelimesi ise Latince bir kelime olan *communis* yani ortak kelimesinden gelmektedir.⁸

Bu çalışmanın konusu olan süreli yayınlardan gazete ve derginin kavramsal karşılı ise şöyledir:

Gazete, kısaca her çeşit haberi topluma ulaştıran günlük haber aracıdır. Bazen haftalık ya da aylık ta olabilmektedir.

Haberlerin yanısıra gazete, okuyucunun ilgisini çekecek ve onu çevresiyle derece derece ilgilendirecek başka tür yazılara da yer vermektedir. Ancak tüm bunlar, bu çalışmada çok geniş anlamda birer haber olarak nitelenmiştir. Makale, fıkra, deneme,

⁶ İnuğur, s. 19

⁷ İnuğur, s. 23

⁸ Kayıhan İçel, **Kitle Haberleşme Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 3

sohbet, yorum, eleştiri, hikâye, karikatürler ve çeşitli konuları dile getiren resimler bunlar arasındadır.⁹

Dergi, Ana Britannikca Ansiklopedisi'nde derginin tanımı şöyle yapılmaktadır: “Dergi, düzenli aralıklarla yayınlanan, belirli bir ya da birkaç ilgi alanına ilişkin haber, makale, deneme, inceleme, araştırma ve eleştirme gibi yazıları, çeşitli edebi ürünleri ya da belirli konulara yönelik denemeleri içeren ve genellikle resimli olan süreli yayınlardır.”¹⁰ Fransız Basın Terimleri Sözlüğü'nde ise şu tanım verilmektedir: “Geçen belli bir sürenin bilançosunu yapan, özgün yapıtlar ortaya koymaya çalışan ya da uzmanların görüşüne yer veren çoğunlukla aylık ya da üç aylık süreli yayınlardır.”¹¹

Bir yayının dergi olarak nitelendirilmesi için öncelikle düzenli aralıklarla yayınlanması gerekmektedir. Bu aralık, ilkesel olarak en az bir hafta, en fazla 6 aylık periyotlarla yayınlanmalıdır. Derginin diğer bir özelliği ise içinde fotoğrafın yanı sıra okunabilir metin de bulunmasıdır. Ayrıca bir dergi diğer yayınlardan bağımsız olarak dağıtılmalıdır. Bir gazete ile birlikte verilen ek, dergi olarak kabul edilmemektedir.¹²

Dergi ile ilgili olarak çok tanım görülebilir, ama hepsinin ortak özelliği, belli bir periyod ile yayınlanması, haftalık ile üç aylık veya 6 aylık süre ile yayınlanmasıdır.

1.1.1. Basının Önemi

Tarihten gelen süreç içerisinde baktığımızda, toplumların aydınlanmasında, reaksiyon göstermesinde basının önemli bir rolü hep olmuştur. Bu reaksiyon gerek iktidara, gerekse muhalif olanlara yönelebilir.

Basın haberleşme araçlarının en eskisi ve en etkilisi olmuştur. Çağımızın düşünürlerinden bazılarının verdikleri tarifler basının önemini en iyi biçimde anlatır niteliktedir. Örneğin: Tocquevill'e göre “Basın, özgürlüğün en mükemmel demokratik

⁹ İnuğur, s. 21

¹⁰ Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt 7, İstanbul, 1987, s.162

¹¹ Aşlı Yapar, Türkiye ve Fransa'da Dergicilik olgusu ve kadan Dergilerinin Karşılaştırılması, İstanbul, İ.Ü.İletişim Fakültesi Yayınları, 2000, s.6

¹² Aşlı Yapar Gönenç, Türkiye'de Dergicilik ve Sorunları, Akademi İletişim Dergisi, Sayı:2, yaz 2005, s. 19

formülüdür.” Mendes-France basını “Modern demokrasinin belli başlı öğelerinden biri” olarak nitelemektedir.¹³

Çağımızda gazetecilikte rol alan kitle iletişim araçları, toplumsal kurumlar toplumun iletişim yapısı içinde kendilerine özgü merkezi bir konuma sahiptirler. Temel işlevleri olan haber verme ile topluma çeşitli girdileri, olguları ve diğer yargılar arasında çeşitli bağlantılar kurarak, devamlı olarak sunarlar. Bu sunuş sırasında gördükleri toplumsal işlevler yanında, bazı psiko-sosyal işlevler de yüklenmişlerdir. Daha başka bir deyişle, haber verme işlevleri ile birlikte, daha pekçok toplumsal ve psiko-sosyal işlevleri de yerine getirirler. Bunlar arasında kamuoyunu oluşturarak belirli bir konu üzerinde ikna etmek, eğitim, eğlendirme, oyalama, reklam yapma da yer almaktadır.¹⁴

Atatürk basın için, Milletın müşterek sesi diyerek; “Bir milleti tenvir ve irşatta, bir milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, hülasa bir milletin hedefi saadet olan istikameti müşterekede yürümesini teminde, basın başlı basma bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir.”¹⁵ İfadelerini kullanmaktadır.

Gazetecilik faaliyetinin klasik anlamı ve kapsamı ile günümüzdeki anlam ve kapsamı arasında bazı önemli farklar dikkati çekmektedir. Yüzyıllar boyu gazete ve dergiler tarafından yürütölen gazateciliğe bugün radyo ve televizyon da katılmıştır. Gazeteciğin görevi olan haber verme artık sadece basına özgü olan bir faaliyet olmaktan çıkmıştır. Çünkü Radyo, Televizyon ve İnternet de bu görevi üstlenmiş durumdadır.¹⁶

1.1.2.Basının Görev ve Sorumluluğu

Basının görevlerinden biri de kamuoyu oluşturarak kamu kurumlarını, siyasal yapıyı, halk adına denetlemektir. Kamuoyunun oluşumu üzerinde ayrıntılı olarak durulmasında, toplumsal gelişim ve çağdaş demokratik sisteme ulaşma açısından önemli rol üstlendiği bir gerçektir. Basının kamuoyu oluşturma işlevi yadsınamayacağı

¹³ İnuğur, s. 20

¹⁴ Tokgöz, s. 45

¹⁵ İnuğur, s. 20

¹⁶ İçel, s.79

gibi, basın tek başına ve tek yönlü bir araştırma aracı olarak da görülemeyecek kadar çok boyutlu bir iletişim aracı niteliğindedir.

Basının görev anlayışı, bu anlayışın uygulanış biçimi, yayın politikası, hedef kitlenin beklentileri, ifade özgürlüğünün gerçekleşmesi ve dolayısıyla kamuoyunun biçimlenebilmesini doğrudan etkiler.¹⁷

İfade özgürlüğünün bir başka kısıtlanma biçimi de toplumsal yapıdır. Bir toplumun yapısal özellikleri, bireylerin haberleşme biçim ve yöntemlerini de belirler. Toplumdaki bireylerin ifade özgürlüğünü kullanabilmeleri için görme, dinleme ve konuşma özgürlüklerinin yanı sıra "görölmüş olma" ve "duyulmuş olma" gibi özgürlüklere de sahip bulunmaları gerekir. Bu tür özgürlüklerin savunucuları da, ülkenin kitle iletişim araçları olduğu belirtilmektedir.¹⁸

Basının görevleri genel olarak şöyle özetlenebilir:

1. Haber verme
2. Denetleme ve eleştiride bulunma
3. Kamuoyunu yansıtma ve oluşumuna katkıda bulunma
4. Okuyucu kitlesinin eğitim fonksiyonunu üstlenme,
5. Halk ve hükümet arasında bağlantıyı sağlama¹⁹

Amerikan Basın Özgürlüğü Komisyonu Raporu'nda şöyle denilmektedir:

"Özgür bir toplumun gereği, doğuş koşullarından dolayı bir fikrin kösteklenmemesidir. Basın, herkesin fikirlerini yayımlayamaz ve bu beklenmez. Fakat dev basın birimleri, yansız haber vermenin bir gereği olarak ve taraf tutma işlevlerinden

¹⁷ Atilla Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2001, s. 142

¹⁸ Girgin, s. 142

¹⁹ İçel, s.81

ayrı olarak, kendi kanaatlerine aykırı olan fikirlerin yayımlanması görevini yüklenebilirler ve yüklenmelidirler.²⁰

Gazetenin hem bir haber aracı olduğunu, hem halkı eğittiğini, hem kamuoyu oluşturduğunu ve hem de kamuoyuna yön verdiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, bir haber toplama ve yayma aracı olan gazetenin demokrasilerde iki önemli görevi daha vardır:

a) Gazete kamu ihtiyaçlarını, kamu yararına uygun bir biçimde kamuoyuna ve yöneticilere duyuran haber aracıdır. Bu göreviyle bir kamu hizmeti yapmaktadır.

b) Diğer taraftan yöneticilerin kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile aldıkları tedbirleri vatandaşa zamanında ulaştırır. Bu yönü ile de genel yönetime yardımcı bir araçtır ve yine kamu hizmeti görmüş olur.²¹

Devlet basın faaliyetlerine ne derece az katılırsa, basının kamusal görevi o derece önem kazanır. Basın müteşebbisleri toplum içinden serbestçe hareket edebildikleri veya meslek ilkeleri çerçevesinde özgürlük alanlarını kullanarak girişimde buldukları takdirde bu kurumsal görev gerçek değerini bulur. Kamusal görevi tam anlamı ile gerçeğe uygun olarak yerine getirebilmesi için, basının devletin her türlü baskısından uzak kalması bir meslek normu olarak kabul görmüş durumdadır.²²

Amerikan Basın Özgürlüğü Komisyonu Raporu, "Basının, toplumu oluşturan grupları temsil edebilecek nitelikte bir görünüm çizmesi sorumluluğu" konusunda şu görüşlere yer vermektedir:"İnsanlar çoklukla, elverişli ya da elverişsiz görünümlere göre karar verirler. Gerçekleri ve kanaatleri kalıplara bağlarlar. Kitle iletişim araçlarının çizdiği görünümler, toplumsal grupları gerçekçi biçimde yansıtamazlarsa, yanlış yargılara yol açarlar. Herhangi bir toplumsal grup hakkındaki gerçekler, o grubun zayıf ve kötü yanlarını dışarıda bırakmamanın yanı sıra değerlerini, amaçlarını ve insanlık

²⁰ Girgin, s. 142

²¹ İnuğur, s. 23

²² İçel, s.80

yönünü de içermelidir. Komisyon, belli bir grubun yaşantısıyla ilgili gerçekler ortaya konulduğunda, o gruba karşı, zamanla saygı ve anlayışın gelişeceği inancındadır."

Basının kamu görevi, bu çalışmada, "haber vermek, bilgilendirmek, denetlemek, eleştirmek, böylece kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmak ve oluşan bu kamuoyunu açıklamak" olarak tanımlanmıştı. Buradan yola çıkarak basın, bir yandan yazarların ve yazarların bağlı buldukları, resmi ya da resmi olmayan grupların ve örgütlerin kanaatlerini yönetime duyuran, bir yandan da hedef kitesinde, kanaatlerin oluşturulması sürecinde görev alan bir araç olarak görülmektedir.

Kitle iletişim araçlarını izleme, bireye mevcut siyasal düzen ve olaylar hakkında bilgi verirken, siyasal düzene yönelik talepleri ve siyasal yaşama katılmayı da sağlar. Bu araçlar aynı zamanda, toplumdaki öteki etki merkezlerinden, kanaat için ipuçları iletirler ve sahiplerinin görüşlerini yayarlar. Kısaca kitle iletişim araçlarının yayınları, kamuoyu oluşumuna geniş ölçüde olanak sağlar.²³

Basın, toplumun genel düzeni, genel kuralları içinde yaşayabilen ve işleyebilen bir kurumdur. Toplumun öteki kurumları gibi basın da, içinde yaşadığı ortam, siyasal, hukuki, sosyo-ekonomik düzen ve koşulların yanı sıra kültürel geleneklerle etki-tepki ilişkisi içindedir. Bu ilişki süreci basını, toplumdan bağımsız bir kurum olarak ele almayı olanaksızlaştırır.²⁴

Kısaca basın, kitlenin görüşlerini kendi bünyesinde biçimlendirip kamuoyunu yansıtarak, toplumda çeşitli grupların görüşlerini bildirilmesini, duyurulmasını, yayılmasını ve böylece bu kanaatlerin, hem yönetenler üzerinde, hem de yönetilenler üzerinde etkileşim sağlamasını görevini yapan araçtır.

²³ Girgin, s.144

²⁴ Girgin, s.145

1.2. Dünyada İlk Gazetecilik Uygulamaları

1.2.1. Haber Mektupları

Romalılar, M.Ö 59'da günlük olarak 'Acta Diura'adlı günlük haberleri aktarıırken bunun ilerde ne kadar etkili bir iletişim aracının temelini oluşturucuları oldular. Romalı gladyatörlerin kazandığı-kaybettiği yarışmaların sonuçlarını merak eden izleyiciler bir gün bu yapılan işlemin haber olarak kayıtlara geçeceğini biliyorlar mıydı? Ya Çin hanedanı Tang'ın (M.S 618-907) döneminde devlet memurları arasında dağıtımla başlanan saray genelgelerinin zaman içinde herkesin bilgileneceği birer haber olacağından kimin haberi vardı? ²⁵ Ancak bugün bu tür "ilk"lerin günümüz modern kitle iletişim yayıncılığının kökleri olarak ele alındığı bir vakıadır.

İlk haberleşme, haber mektuplarıyla başlamıştır. Batıda basın tarihinin gerçek başlangıcı XIII. yüzyılda (*Nouvelle la main*) (Elde dolaştırılan haber) denen, küçük haber mektuplarının ortaya çıkışıyla meydana gelmiştir. Artık Avrupa'da yaşayan insanlar olup bitenleri öğrenmek, fikir, sanat ve ticaret çevrelerinde geçen olayları haber alma ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu arzu ve ihtiyaç, yeni bazı müesseselerin doğmasına olanak sağlamıştır. Bu ihtiyaç dolayısıyla haber mektuplarını ortaya çıkarmıştır. Elle yazılı haber mektupları ile basılı haber mektuplarını bu yeni müesseseler arasında sayabiliriz. Bu bakımdan haber mektupları gazetenin temelini oluşturan öncüler olarak kabul edilir.

İngilizlerin (News - Letter), Fransızların (Nouvelle Manuscrite) dedikleri haber mektupları sosyal, siyasal, ticarî ve ekonomik nedenlerle uyanan merakın etkisiyle doğmuş belgelerdir. Venedik'te hükümetin emriyle yazılıyor, kopyaları memleketin çeşitli bölgelerine gönderiliyordu. İlk haber mektuplarının ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ülkelerarası ticaret yapanlar, savaşlar hakkında bilgi almak isteyen devlet adamları, din ve san'at hareketlerini izleyen kilise görevlileriyle, aydınlar, haber mektuplarının doğmasında etkili olmuşlardır²⁶

²⁵ Müslüm Yücel, **Kürt Basın Tarihi (Tekzip)**, Aram Yayınları, İstanbul,1998, s.8

²⁶ İnuğur, s. 40

Haber mektuplarının XII. ve XIII. yüzyıllarda önemli bir ticaret ve kültür merkezi olan Venedik'te doğduğu, Müslüman ve Hıristiyan ordularının çarpıştığı İspanya'da, rağbet gördüğü bilinmektedir. Ancak el yazması haber mektupları en çok Almanya ve İtalya'da önem kazanmıştır. Bu iki ülkede, asiller ve zenginler haber mektuplarına yüksek ücretler ödüyorlardı. Çünkü bu iki ülke en çok çalkantıya sahne olmuş ve bu çalkantı sonucu küçük prensliklere bölünmüştür. El yazması haber mektubu işletmelerinin en ünlüsü *Augsbourg* kentinde oturan *Jeremie Krasser* olduğu bilinmektedir. Krasser'in gazete idarehanelerini andıran büyük bir işyeri olduğu iddia edilir.²⁷

Gazetenin temellini oluşturan ilk haber mektupları elle yazılmaktaydı. Politik, ticarî bilgileri kapsayan bu mektuplar, ortaçağın sonlarına doğru, özellikle büyük ticarî kuruluşların çeşitli dallarında çalışanlar arasında elden ele dolaşarak yayılmıştı. Haber mektuplarını hazırlayıp satanların özel habercileri, yazıcıları, dağıtıcıları bulunmaktaydı. Bu nedenle özellikle Venedik'te haber mektupları bir ticaret konusu haline geldiği bilinmektedir.

Bilinen en eski yazma haber mektubu örnekleri, XIII. ve XIV. yüzyıllarda İngiltere'de Kral emirlerinin yazıldığı mektuplardır. Yazılı haber mektupları İngiltere'de de hızla gelişmiştir. XIV. yüzyılda *III. Edward* zamanında yaşayan *Laurence Minot* ve XV. yüzyılda *VI. Henry* devrinde yaşayan *Lydgate* ve *Fenn* bu işle uğraşan ve asilzadelere haber yetiştirmeyi san'at edenlerin en ünlüleridir.²⁸

1.2.2. Dünyada İlk Gazeteler

İlk gazetenin yayınlanmasında, Avrupa'da çeşitli ülkelere arasındaki çoğu din kaynaklı savaşlar hakkında bilgi edinme isteğinin önemli rol oynadığı büyük bir gerçektir. Gazetenin doğuşunda Avrupa'da sermaye birikiminin başlamasının ve ticaretin gelişmesinin etkileride olmamış değildir. İlk çıkan gazeteler, Orta Avrupa'da

²⁷ İnuğur, s. 41

²⁸ İnuğur, s. 42

ticaretin geliştiği, kentleşmenin en yoğun olarak görüldüğü kentlerde, insanlara belirli ve düzenli aralıklarla yayın sunma olanağı şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁹

Avrupa’da ilk çıkan gazete hakkında bilgi veren “Ganmer” adlı bir İngiliz tarihçi, 1588 tarihini taşıyan birkaç yapraktan ibaret bir gazete bulmuştur. Bu gazete “Haber Verici” anlamına gelen “İngiliz Merkürü” idi.³⁰

Sürelî yayınların ortaya çıkmasında matbaanın çok önemli rolü olmuştur. 15. yüzyılda matbaa Avrupa’da yaygın olarak kullanılmaya başladıktan sonra gazetelerin basımı için geniş imkânlar ortaya çıkmış oldu. İlk basit makinelerle basım yapılması, hem çok güçtü, hem de basılan eserlerin hayli pahalıya mal olmasına sebep olmuştu. Bu yüzden basma kitaplarda ve basma haber mektuplarından ancak zenginler istifade edebilmekte idi. Bu durum karşısında matbaacılar, haber mektuplarına, birçok kimseyi ilgilendirecek meraklı ve çeşitli haberler koymaya başlayarak içeriğini genişletmiş oldular. Her türlü doğa ve sosyal olay gazetelerde yer almaya başladığı ve böylece geniş kitlelere hitap edilerek halkın ilgisini çekmeyi sağladığı bilinmektedir.

Yazının ve kâğıdın bulunması, matbaanın icadı ile teknik olanaklar açısından kolaylıklar sağlanan basının gerçek anlamda ortaya çıkışı 17. yüzyılda Avrupa’da olmuştur. Gerçek anlamıyla sürelî yayınların doğuşu XVII. yüzyıl başlarında mümkün olmuştur. Sürelî yayınların ilk örneği Hollanda’nın Anvers kentinde, 1605 Mayısından itibaren yayınlanmaya başlandı.³¹

Bu aşamada Avrupa’da ilk sürelî yayınların görüldüğü birkaç ülke ele alınarak basınının gelişiminin izleri takip edilebilecektir.

Fransa: Bölgeler arasındaki din savaşları ve bu savaşlarla ilgili haber alma ihtiyacı, Fransa’da gerçek gazetelerin doğuşunu sağlamıştır. Bu dönemde başlıca dört gazete yayınlanmıştır.

²⁹ Tokgöz, s.26

³⁰ Enver Behran Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1969, s.13

³¹ Jean-Noel Jeanneney, **Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi**, Esra Atuk (Çev.),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.26

a) La Gazette : 30 Mayıs 1631'de, asıl mesleği doktorluk olan Theophraste Renaudot tarafından yayınlanan yarı-resmi nitelikte ilk haftalık gazete olarak kabul edilmektedir. Belli aralıklarla ve düzenli olarak haftada Vır yaytmitfiKî (La Gazette) önceleri dört sayfa, daha sonra sekiz sayfa olarak çıkmıştır. Bu gazetenin 6. sayısı 4 Temmuz 1631'de yayınlanmıştır. Gazete iki bölümden ibarettir. Birinci bölümde dış, ikinci bölümde iç haberler yer almıştır. Renaudot, gazetesini yayınlarken, gerçeğin aranmasında kimseye baş eğmeyeceğini temel ilke olarak benimsediğini halka duyurmuştur.³²

25 Ekim 1653'de Renaudot'nun ölümünden sonra oğulları tarafından yönetilen gazete 1672 yılında ikinci defa (La Gazette de France) adını almış ve Fransa'nın resmî gazetesi haline getirilerek yayınlarını 20. Yüzyıla kadar sürdürmüştür (1631 -1914).³³

b) Grozette: La Gazette'in yanısıra, Fransa'da edebî, bilimsel ve eğlendirici nitelikte küçük bir basın da doğmuş bulunmaktadır. Eğlendirici basının temsilcisi 1650 Martında Jean Loret tarafından (Gazette) adıyla yayınlanan mizah niteliğindeki gazetedir. Bu gazetede halkın dertlerini, fakirliğini, sıkıntılarını içeren yazılara yer veriliyordu. 1665 yılına kadar yayını sürdürülen gazete sayfalarında okuyucularına o dönemin sıkıntılı yaşamını mizah ustalığıyla yansıtmıştır.³⁴

c) Journal Des Savants: 1665 yılında Colbert idaresinden yayına başlayan gazete ağırlıklı olarak Kültür-Sanata yer veriyordu. Hem bilimsel hem edebi tüm önemli kitaplar hakkında bilgi sahibi olmayı özendiren bibliyografya ağırlıklı haftalık bir gazeteydi. Bu gazete daha sonra İtalya'ya taşınarak İtalyanca çıkmaya başladı. Fransızcada gazete anlamına gelen (Journal) kelimesi, bu gazeteden sonra basın dilinde kullanılmaya başlanmıştır.³⁵

d) Mercure: 1672 yılında (Jean Donneau de Vise) tarafından eğlence aracı niteliğinde aylık bir gazete yayınlanmıştır. Fransız gazeteciliğinde özel bir yeri olan bu

³² İsmet Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s.27-28

³³ İnuğur, s. 59

³⁴ İnuğur, s. 60

³⁵ Jeanneney, s. 27

gazete, Jean Donneau de Visé'nin öldüğü 1710 yılına kadar yayını sürdürmüş, bir aralık adı (*Mercure Galant*) olmuştur. 1728 yılında sonra (*Mercure de France*) adını alan bu haftalık periyodik 1789 yılına kadar yayınının sürdürmüştür.³⁶

İlk çıkan Fransız gazetelerine bakıldığında çok değişik konu ve içerikte çıktıkları görülmektedir. Hem ciddi haber ve makalelere, hem de mizahî (güldürü) yazılara yer vermek suretiyle yayın yapmışlardır.

İngiltere: İngiliz basın tarihinin XVI. yüzyılda (haber bültenleri) ile başladığı, Londra'daki yazarların ciddi haberleri ve kahvehane (*Coffee-House*) dedikodularını toplayıp bültenler halinde başka şehirlerdeki abonelerine gönderdikleri ileri sürülmektedir. Bu bakımdan *Coffee-House*'ler İngiliz gazeteciliğinde önemli bir yer işgal etmektedir.³⁷

İngilterenin ilk günlük gazetesi 1702 yılında yayına başlayan *Daily current* oldu. Bu gazete 1735 yılına kadar yayını sürdürmüştür.³⁸

XVI yüzyılın başında çok sıkı bir sansüre maruz kalan basın, idealist bir devlet adamı olan Oltver Cromwell (1599 -1658) “Hükümetim, gazetelerin eleştirilerine dayanacak güce sahip değilse, yaşamaya lâyık sayılamaz,” demek suretiyle basına büyük değer verdiği bilinmektedir.³⁹

Bu gelişmeler ışığında ilk ciddi anlamda gazete 1625 yılında yayınlanan *Mercurius Biritanicus* adlı gazete olmuştur. Bu gazetenin tutumu hem halktan yana, hem de iktidara karşıydı. Bu gazete, büyük ilgi ile karşılanmıştır. İki yıl süren yayını Kralın iç habere koyduğu yasağı dış haberde kapsayacak şekilde genişletince ilgi çekici ve de gazetenin satışını sağlıklı haber sıkıntısı yüzünden kapanmıştır.⁴⁰

³⁶ İnuğur, s. 60

³⁷ İnuğur, s. 61

³⁸ Jeanneney, s. 39

³⁹ Bozdağ, s.36

⁴⁰ Bozdağ, s.34

Hollanda: XVII. yüzyılda Hollanda hür basının sığınma yeri olmuştur, özellikle ticaret alanında ileri bir düzeye ulaşan bu ülkede basımevleri bir hayli gelişmiş ve çeşitli dillerde gazeteler basılmaya başlanmıştır. XIV. Louis'nin Katolik ve monarşist yönetiminden kaçan liberal ve Protestan muhalefet Hollanda'da yerleştiğinden, bu ülkede basılan gazetelerin gizlice Fransa'ya girişi bir türlü önlenememiştir.⁴¹

Gerçek anlamda süreli yayının doğuşu Hollanda'da olmuştur. İlk düzenli gazete 1605 yılında Anvers kentinde, Abraham Verhoeven tarafından onbeş günlük olarak Flamanca ve Fransızca yayınlanan Wettlycke Tijdinghe adlı gazetedir. Önceleri düzensiz aralıklarla çıkan gazete daha sonra düzenli bir peryotta yayınlanmıştır.⁴² Abraham Verhoeven aynı gazeteyi 1619'da Nieuw Tijdinghe adıyla haftalık olarak çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete belirsiz aralıklarla 1629 yılına kadar yayını sürdürmüştür. Genellikle dış politika ve savaş haberlerini içeren bu gazetenin bazen 16 sayfa halinde çıktığı, bazen de günde dört baskı yaptığı ileri sürülmektedir.⁴³

Önceleri resimler, savaş alanı manzaraları, şehir krokileri verebilen bu gazete 1625 yılından itibaren sayfalarına gravürler, haritalar koymaya başlamış, bazen de müzik ilâveleri yayınlamıştır. Daha sonraları 1649'da Bruxelle'de (Le Courrier Veritable des Pays-Bas) adıyla düzenli bir gazete yayınlanmış ve onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar (1792) yayını sürdürmüştür.⁴⁴

Almanya: Onyedinci yüzyıl başında Almanya'da birçok basımevinin çalışır durumda olduğu bilinmektedir. Otuz yıl savaşları (1618 -1648) boyunca savaşanlar halka kendi amaç ve isteklerine uygun askerî haberler ulaştırabilmek için bu basımevlerinden fazlasıyla yararlanmışlar, Alman, Çek ve İsveç dilleriyle çeşitli gazeteler yayınlamışlardır. Hatta o dönemde kurulmuş bazı gazeteler yayınlarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. 1615'de Frankfurt'da (Frankfurter Post Zeitung) adında bir gazete düzenli aralıklarla yayınlanmaya başlamıştır. Ancak gündelik değildir.

⁴¹ İnuğur, s. 67

⁴² Jeanneney, s. 26

⁴³ İnuğur, s. 67

⁴⁴ İnuğur, s. 68

1648'den sonra barış dönemi başladığından gazetelerin sayısı çoğalmış, özgür her şehir en az bir gazeteye sahip olma çabasına girişmiştir.⁴⁵

İlk günlük gazete 1660 yılında Leibzig'de bir matbaacı tarafından (Leibziger Zeitung) adıyla yayınlanmaya başlamışsa da uzun ömürlü olamamıştır. Kaldı ki bu gazetenin belirli niteliği bir ticarî bülten oluşudur. Bu yönüyle günlük gazete niteliğinde değildir. XVII. yüzyılda Almanya'da edebî basın gelişmiş, özellikle edebî yönü ağır basan dergiler, haber gazeteciliğinden daha ileri bir düzeye ulaşmıştır. Geniş bir kitleye hitap etmek amacıyla 1668'de (Les Pansees Comiques et Serieuses) adlı bir dergi yayınlanmıştır.⁴⁶

Alman Basını açısından bu olumlu gelişmelere karşın çeşitli dönemlerde yasaklamalarla da karşılaşmıştır. Alman Prensleri her yerde basının faaliyetlerini kısıtlayıcı fermanlar ilan etmekteydiler. 1726'da, Saksonya-Weimar tebasının ahkam kesmesini istemediğini açıklayarak bir yayının çıkmasını engellemiştir.⁴⁷

İsveç: XVII. yüzyılın genel görünümü, sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları otuz yıl savaşlarının etkisi ile şekillenmiştir. Otuz yıl savaşlarında başrolü oynamış bulunan İsveç, bu savaş dolayısıyla basının hızla gelişmesine sahne olmuştur. Bu nedenle bu ülkede birçok gazete kurulmuş, bunların bazıları zamanımıza kadar yaşayabilmiştir. Örneğin 1645'te Stokholm'da kurulan (ORDINAR POSTTIJDENDER) adlı İsveç gazetesi bugün hâlâ yayını sürdürmektedir.⁴⁸

İtalya: XVII. yüzyılda italya'da elle yazılı ve basılı (Avvisi)'lerin yanında, 1636'da Floransa'da, 1640'da Roma'da ve 1642'de Cenova'da ilk haftalık gazeteler yayınlanmıştır. Roma'da yayınlanan ilk İtalyan gazetesi (Gazetta Publica)dır. Bazı yazarlar tarafından *ilik* italyan Gazetecisi olarak anılan (Lucas Assarino) 1646 yılında Cenova'da (*Sincero*) adlı haftalık bir gazete çıkarmıştır. Zamanın devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kuran ve haberlerini inanılır kabaklardan toplamasını bilen Assarino, bazı

⁴⁵ İnuğur, s. 68

⁴⁶ İnuğur, s. 68

⁴⁷ Jeanneney, s.47

⁴⁸ İnuğur, s. 69

önemli haberleri yüksek tabakadaki abonelerine, yazma haber mektubu halinde göndermekteydi.⁴⁹

Amerika: Kuzey Amerika'da gazeteciliğin başlangıcı tamamiyle kendine özgü bir biçimde olmuştur. Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri ülkesi XVII. yüzyılda yer yer İngiliz sömürgesi olduğundan basın yasaklanmıştı. İngiliz valilerinin keyfî yönetimi yüzünden düşünce özgürlüğü çok sınırlanmış bulunmakta, özellikle doğu kıyılarında yaşayan insanlar çetin hayat şartlarının ağırlığı altında ezilmekteydi.⁵⁰

1636 yılında Boston yakınındaki *Cambridge'te* (Harvarde college) kurulmuş, bu koleje bağlı olarak 1638'de ilk basımevi çalışmaya başlamıştır. İngiltere'den gelen göçmenlerin gazeteyi bilmelerine rağmen, 1689 yılına kadar bu basımevinde sadece kitap basılabılmıştır. İlk defa 1689'da Boston'da bir gazete çıkarılmaya girişilmişse de İngiliz vali tarafından gazetenin yayımı yasaklanmıştır. 25 Eylül 1690 tarihinde Boston'da Benjamin Harris adlı, Londralı bir radikal "*Publick Occurrences*" isimli Amerikan gazetesini yayınlamış, ancak ilk sayısı çıktıktan sonra bu gazete de Massachusetts valisi tarafından yasaklanmıştır. Koloni hükümetleri döneminde gazete, hatta söz özgürlüğü mevcut olmadığından, haberler ancak resmî bildirimler, bültenler, Londra'dan gelen haber mektupları ve İngiliz gazetelerinden sağlanıyordu.⁵¹

Amerika'da ilk gazete ancak 1704'de çıkarılabılmışse de bu gazete de günlük değildir. İlk günlük gazete daha sonraları XVIII. yüzyılda (1784'de) yayınlanmıştır. 1775 yılında Amerika'da İngiliz kolonilerinde, düzenli sayılabilecek 34 gazete çıkarılmaktaydı. Daha sona bağımsızlık savaşı'nın patlak vermesiyle beraber, pek çok gazete ortaya çıkmış ve bunlar savaşta önemli rol oynamışlardır.⁵²

1.3. Türkiye'de Gazete Yayıncılığının Başlaması ve İlk Gazeteler

Matbaanın Osmanlı Devleti tarafından kurulup işletmesinden tam iki asır önce Gayr-i müslim azınlıklar matbaayı İstanbul'a getirip işletmişlerdir. Çünkü Türklerden

⁴⁹ İnuğur, s. 69

⁵⁰ İnuğur, s. 70

⁵¹ İnuğur, s. 70

önce Batı ile temas eden bu gayr-i müslim azınlıklar olmuştur. 15. yüzyılın sonlarından itibaren matbaanın öncüleri Musevi, Ermeni ve daha sonra Rumlar faydalanmıştır.⁵³ Azınlıklar tarafından matbaa İstanbul'a getirilmesine rağmen gazete ya da dergi gibi süreli bir yayın basılmamıştır.

Türkiye'de ilk gazete 1785 yılında Fransızlar tarafından çıkarılan Bulletin de Nouvelles'dir. Fransız Devrimini izleyen yıllarda Fransız Büyükelçiliği'nde kurulan matbaada Fransız elçisi Vermainac tarafından devrimin amaçlarını ve yeni kurulan cumhuriyet düzeni ile ülkede meydana gelen yenilikleri Türkiye'de yaşayan Fransızlara ve diğer yabancılara anlatmak ve tüm dünyanın desteğini sağlamak amacıyla on beş günde bir 6-8 sayfa olarak yayına başlamıştır.⁵⁴

Vermainac'ın kısa bir süre sonra Fransa'ya geri çağırılması üzerine kapanan gazetenin yerine yine Fransız Büyükelçiliği'nde görevli diğer bir elçilik görevlisi Aubert Dubayet tarafından *Gazette Française de Constantinople* isminde ikinci Fransızca gazete yayımlanmaya başlamıştır (1796). Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında Eylül 1798'de zorunlu olarak yayımına son verilmiştir. Bundan sonra İmparatorluğun önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'de 1824 yılından itibaren yine Fransızlar tarafından kendi dillerinde bazı gazeteler yayımlanmıştır. İzmir'de yayımlanan ilk Fransızca gazete *Smyrneen* Fransız tüccarlarından Charles Trican tarafından çıkarılmış, Ocak 1824'den Eylül 1824'e kadar yayımını sürdürmüş ancak maddi olanaksızlıklardan dolayı kapanmak zorunda kalmıştır.⁵⁵

Tarihçilerin ortak kanaati Osmanlı döneminde yayınlanan ilk Türkçe olarak yayınlanan gazete olarak "Takvim-i Vakayi" (1 Kasım 1831) kabul edilmektedir. Oysa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Takvim – i Vakayi den tam 3 sene önce 20 Kasım 1828 tarihinde, ilk Türkçe-Arapça gazete olan "Vakayi-i Mısriye"yi Kahire'de

⁵² Jeanneney, s.56

⁵³ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995, s. 7

⁵⁴ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteci Cemiyeti Yayınları, İstanbul,1990, s.13

⁵⁵ Suat Gezgin, **Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi**, İletişim Fakültesi Dergisi, cilt:19, s.12

yayımlatmıştır. Mehmet Ali Paşa ayrıca, 1830 yılında da Hanya'da, "Vakayi-i Giridiye"yi yayına başlatmıştır.⁵⁶

1.3.1. Vakayi-i Mısriye (1828)

Vakayi-i Mısriye, resmi bildirimleri, yasal uygulamaları ve Mehmet Ali Paşa'nın çalışmalarını yansıtmak amacıyla yönelik bir yayındır. Sol sütunu Arapça, sağ sütunu Türkçe olan 600 tirajlı haftalık gazete, Hidiv İsmail Paşa dönemine kadar (1863-1879) iki dilli yapısını korumuş, daha sonra yalnız Arapça olarak yayımlanmıştır. Mehmet Ali Paşa bu arada, yine kendi görüşlerini özellikle yabancılara aktarmak amacıyla, 1833 yılında Vakayi-i Mısriye'nin Fransızcası olan "Moniteur Egyptien"i yayımlatmıştır.⁵⁷

1.3.2. Takvim-i Vakayi (1831)

Türk basın tarihi 1 Kasım 1831'de "Takvim-i Vakayi"'nin çıkması ile başlamıştır. Ancak bu gazete devletin resmi organı olup diğer ülkelerde olduğu gibi meydana gelmiş bir sivil hareketin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. O tarihlerde özel matbaaların olmadığı bilinmekle birlikte ayrıca Osmanlı toplum yapısının da bu tür bir yayıncılık faaliyetine hazır olmadığı söylenmektedir.⁵⁸

Takvim-i Vakayi'nin çıkarılmasından önce, II. Mahmut döneminde ülkede iç ve dış siyasette büyük karışıklıklar yaşanıyor olup, var olan düzenin yenilenmesi için çabalar sarfedilmekteydi. Osmanlı-Rus savaşları, Osmanlı-Fransız ilişkileri, Sırp ile Rum isyanları, Yeniçeri ocağının kaldırılması, askeri alanda yenilik girişimleri vb. olaylar ülkeyi yıpratmıştır.⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun bu karışık devresinde II. Mahmut, devletin düzenlenmesinde kamuoyunun görüşlerinin önemini anlamış ve araç olarak basının kullanması gerektiğini farketmiştir.

Ayrıca yabancı dilde yayımlanan bazı gazetelerin Türk halkı arasında ve yabancı çevrelerde yarattığı olumlu etkilerinde farkına varan II. Mahmut, bir gazete

⁵⁶ Girgin, s.18

⁵⁷ Girgin, s.18

⁵⁸ Server, İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Yay., Ankara, 1943, s. 4

çıkarma fikrini benimsemiştir. Bu sırada *Le Moniteur Ottoman'm* yayını devam ederken bir de Türkçe gazete çıkarmaya karar vermiştir. Amacı, bu gazete yoluyla yapmış olduğu ve ileriki tarihlerde yapmayı planladığı yenilikleri halka aracısız olarak birinci elden bildirmektir. Padişahın çıkardığı emirnamenin hemen ardından Beyazıt'ta bir bina satın alınarak matbaa kurulmuş ve müdürlüğüne Sait Efendi getirilmiştir.⁶⁰

İlk Türkçe gazete olan Takvim-i Vakayi'nin çıkarılması için "Takvimhane-i Amire" adıyla yeni bir matbaa ve idare etmek üzere de "Takvimhane Nezareti" kurulmuştur. Nazırlığına ve gazetenin çıkarılmasına bakmak üzere tarihçi "Esat Efendi" görevlendirilmiştir. Haber toplamak üzere iki muhabir görevlendirilmiş ve gazetenin çıkarılması için hiçbir fedakarlıktan çekinilmemiştir.⁶¹

Çıkarılacak olan gazetenin adının anlamlı, dikkatli ve söylenişi kolay bir isim olması amaçlandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesine verilen Takvim-i Vakayi adı konusunda ilk kayıt dönemin vakanüvisti Lütfi'nin tarihinde bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili çalışmalar yapanlar Lütfi tarihine dayanarak, Takvim-i Vakayi adının bizzat II. Mahmut tarafından bulunup gazeteye verildiğini tekrarlamışlardır. Ancak Takvim-i Vakayi adı şu şekilde seçilmiştir: Serasker Hüsrev Paşa bir lahiya hazırlamış ve bunu Bab-ı Ali'ye sunmuştur. Paşa bu layiha sırada yayınlanacak evrakın genel adının gazete olmakla birlikte bunun Osmanlı Devleti'ne uygun bir isimle değiştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve layihasına Avrupa'da çıkan gazetelerin isimlerini ve verilebilecek Türkçe isimleri de eklemiştir. Bab-ı Ali'de çıkacak gazete ile ilgili olarak ileri gelenlerin katıldığı bir toplantı yapılmış ve burada diğer kurullarla ilgili olarak isim konusu da ele alınmıştır. Hem bütün ülke ahalisinin hem de Avrupalılar tarafından beğenilebilecek bir ismin bulunması vurgulanarak paşanın bulduğu isimlere yeni ilaveler yapılarak padişaha sunulmuştur. II. Mahmut bu kanunun yeniden görüşülmesini istemiştir. Bunun üzerine Serasker Paşa, Sedaret makamına gönderdiği tezkerede "Havadisname" adının verilebileceğini, ayrıca da Esat Efendi'nin tesbit ettiği isimler pusulasını göndermiş ve Padişah Esat Efendi'nin pusulasındaki "Usul-i Hayriye" ve Takvim-i Vakayi isimlerinden birinin seçilmesini

⁵⁹ Orhan, Koloğlu, *Takvim-i Vakayi*, Ankara, 1981, s. 13

⁶⁰ Gezgin, s.13

istemiştir. Bunun üzerine “Takvim-i Vakayi” adı saçılarak II. Mahmut’un, “Çünkü Takvim-i Vakayi tabir olunması her ne tarafa müteallik ise münasebet olacağından tensib olunmuş bu suretde al vechile tesmiye olunsun” ibaresini taşıyan hatt-ı hümayunu ile Osmanlı Devleti’nin resmi gazetesinin ismi belirlenmiştir.⁶²

Yıllık abone ücreti 120 kuruş olan Takvim-i Vakayi, Süleymaniye Camii ile şimdiki üniversite bahçesi arasında bulunan ve adına "Takvimhane-i Amire" denilen, Kapucubaşı Musa Ağa'nın konağında çıkarılmaya başlanmıştır. Gazeteyi yönetmek ve yayımlamak üzere "Takvimhane Nezareti" kurulmuş, nazırlığa ise eski vak'anüvislerden, Mekke Kadılığı da yapmış olan Seyit Mehmet Esat Efendi getirilmiştir.⁶³

Dokuz yıl boyunca Türkiye'de Türkçe gazete olarak yayına devam eden Takvim-i Vakayi'nin yayına son verilme nedeni de dikkate değerdir. Gazete 12 yaşındaki bir çocuğun yaptığı bir dizgi hatası neden ile kapatılmıştır. 12 yaşındaki Felemenk, Kraliçesi'ne bir nişan verildiğine ilişkin haberde, bir dizgi hatası olarak (ita) kelimesi yerine (hata) kelimesi yazmıştır. Bu yazıyı okuyan ve padişaha yaranmak isteyen Fuat Bey adında bir vali, durumu Abdülhamid'e şikayet etmesi sonucu kızan Abdullhamid, Müsteşar Reşit Bey azledilerek gazeteyi kapatmıştır. Takvim-i Vakayi kapandıktan bir süre sonra tekrar yayınlanmaya başlamış fakat bu ikinci yayınlanma dönemi tamamen “Resmi Gazete” niteliğinde olmuştur. 1860 tarihinden itibaren, tamamen devletle ilgili belge ve tüzüklerin yayımlandığı "Resmi Gazete" niteliğine bürünerek gerçek gazete özelliğini kaybetmiştir. 1879 yılında gazete kapatılmış ve 12 yıl yayımlanmamıştır. Takvim-i Vakayi, 1891 yılında yeniden yayımlanmışsa da, bir yıl sonra 1892'de, 283. sayıdaki dizgi yanlışı yüzünden tekrar kapatılmış ve bu ikinci kapanış 1908 Meşrutiyeti'ne kadar 16 yıl sürmüştür.⁶⁴

⁶¹ Şapolyo, s. 101

⁶² Nesimi, Yazıcı, **Takvim-i Vakayi “Belgeler”**, Gazi ün. Yay., Ankara, 1983, s. 42, 43 (Aktaran: Yaşar Salihpaşaoğlu)

⁶³ Girgin, s.19

⁶⁴ Girgin, s.20

1.3.3. Ceride-i Havadis (1840)

Basın tarihimizde Takvim-i Vakayi'den sonra çıkarılan ikinci gazete Ceride-i Havadis olmuştur. Villiam Churchill isimli İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tüccar tarafından 1 Ağustos 1840 tarihinde çıkarılan bu gazete, özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete olma özelliğini taşımaktadır. Dokuz yıl boyunca tek Türkçe gazete olan *Takvim-i Vakaye*'ye rakip olabileceği umuduyla çıkarılan gazete yayımlandığı ilk günlerde hiç satılmamış, hatta ilk üç sayısı bedava dağıtılmış, kuruluşundan sonraki üç yılda abone sayısı 150'yi ancak bulmuştur. Maddi zorluklardan dolayı yayımına bir süre ara vermek zorunda kalan gazete, hükümetin kendisine ayda 2.500 kuruşluk bir ödenek bağlaması üzerine yeniden yayım hayatına dönmüştür. 1853'deki Kırım Savaşı sırasında William Churchill'in muhabir olarak İngiltere'ye gidip buradan taze ve birinci elden haber göndermesi ve bu haberlerin *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adı altında ek olarak yayınlanmasıyla tirajı oldukça artmıştır. Bazı kaynaklar İngiltere basınından savaş haberlerin tercüme ederek gönderdiğini iddia ederler.⁶⁵ Biraz içeriğinin kuvvetsizliği, biraz Takvim-i Vakayi'nin bıraktığı etkiyle ve biraz da günümüz anlamıyla bir okur kitlesinin olmayışı yüzünden bu gazete ilk yıllarında pek rağbet görmemiştir.⁶⁶

Gazetede yazılar Avrupa'daki olayları, Amerika, Hint ve Çin'de meydana gelen garip olaylara aitti. Okuyucuları o zamanın İstanbul aydın sınıfı, devlet memurları ve valilerdi. İskenderiye'den havadis gönderen gazeteci gazetecilik tarihimizdeki ilk muhabirdir. Haberler iç ve dış olarak iki bölüme ayrılmıştı. Dış haberler Avrupa olaylarının tercümeleri idi.⁶⁷

Bu gazetenin nasıl yayımlandığı konusunda basın tarihinde ilginç bilgiler mevcuttur. 2. Mahmut ve Abdülmecid döneminde bazı yabancı uyruklu kişiler, özellikle İngiliz aileler, Kadıköy yakasında yerleşmeye başlamışlardır. Müslüman olmayanların Kadıköy'de yerleşmesini doğru bulmayan Anadolu yakası halkı, Üsküdar Muhafızı Firari Ahmet Paşa'ya başvurarak, bunun engellenmesini ve bu kişilerin, önceden olduğu

⁶⁵ Gezgin, s.14

⁶⁶ Server İskit, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz "Tercüman-i Ahval" ve Agah efendi*, Ankara, 1937, s.8 (Aktaran Sezai Balcı)

⁶⁷ Şapolyo, s. 110

gibi Beyoğlu'na yerleştirilmelerinin sağlanmasını istemişler, Muhafız Paşa da halkın bu arzusuna uyarak yabancıları Beyoğlu tarafına naklettirmiştir 1836 yılında. Ancak bunlar arasında bulunan ve "Morning Herald" adlı İngiliz gazetesinin muhabirliğini de yapmakta olan Villiam Churchill adında bir tüccar, avlanacağından söz ederek paşadan, üç ay süreyle Kadıköy yakasında kalma izni almıştır. Churchill, bir gün Kadıköy'de avlanırken, çayırdaki kuzusunu otlatmakta olan, Defterhane katiplerinden Necati Efendi'nin oğlunun yaralanmasına neden olmuştur. Bu üzücü olayı gören halk, William Churchill'i yakalayıp muhafız paşanın huzuruna çıkarmışlardır. Paşa, Üsküdar kadısından aldığı bir ilamla, suçluyu Babıali'ye göndermiş ve Churchill tutuklanarak tersanede hapsedilmiştir.⁶⁸

Ancak o günlerde, mevcut kapitülasyonlar nedeniyle ülkedeki yabancılara geniş haklar ve dokunulmazlıklar tanıdığından, İngiliz Elçisi'nin müdahalesiyle Churchill hapisten kurtarılmıştır. Fakat iş bu kadarla kalmamış, bu olay nedeniyle önce Dışişleri Bakanı Akif Paşa azledilmiş, sonra da Churchill'e bazı haklar verilmiştir. Churchill'e verilenler şunlardır: "Pırlantalı bir nişan, 10 bin kantarlık zeytinyağı ihracı için bir ferman, (yaklaşık 350 bin kuruş değerinde), bir de Türkçe gazete çıkarma izni."⁶⁹

Sözü edilen olay, 1836 yılı Mayıs ayında olmuştur. Villiam Churchill, bir kahraman gibi nişanı göğsüne takmış, zeytinyağı ihracıyla ilgili fermanı da 350 bin kuruşa "Rali" adlı bir Rus tüccara satmış, ancak gazete çıkarma iznini kullanmakta acele etmemiştir. Çünkü Dışişleri Bakanlığı'ndan azledilen Akif Paşa, bu kez İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Bu nedenle Churchill, gazete çıkarma imtiyazını kullanmaya cesaret edememiştir. Akif Paşa, bu ikinci görevinden de ayrılınca, Churchill gazeteyi çıkarmak için çalışmalara başlamış ve bu amaçla Eminönü'nde, Hamidiye Türbesi karşısında, şimdiki Dördüncü Vakıf Han'ın bulunduğu yerde, bir basımevi kurarak, 1 Ağustos 1840 tarihinde "Ceride-i Havadis" gazetesini yayımlamıştır.⁷⁰

⁶⁸ İnuğur, s. 181

⁶⁹ İnuğur, s. 182

⁷⁰ İnuğur, s. 183

1.3.4. Tercüman-ı Ahval (1860)

Tanzimat döneminde yayımlanan gazetelerin en önemlilerinden biri olan *Tercüman-ı Ahval* yerli özel sermaye ile çıkan ilk Türkçe gazetedir. Hatta, başta özel sermaye ile çıktığı halde, sonradan devletten yardım alan ve sürekli devleti öven ve devlet aleyhinde hiçbir şekilde eleştirel yazılar içermeyen *Ceride-i Havadis*, bu tür haberlerinden dolayı da yarı resmi gazete sıfatına büründüğünden *Tercüman-ı Ahval* özel sermaye ile çıkan ilk Türkçe gazete olarak gösterebiliriz. Şinasi Efendi'nin yardımlarıyla Agah Efendi tarafından çıkarılan gazetenin ilk nüshası 21 Ekim 1860 günü çıkmıştır. İstanbul Bahçekapı'da bulunan matbaasında el tezgahında körüklü makineyle basılan gazete, gerek imzalı başyazı usulünü ilk olarak kullanması, gerek mizanpajı ve gerekse yazı zenginliği bakımından ayrı bir değere sahiptir. Ayrıca sütunlarında siyasi makalelere yer vererek fikir gazeteciliğini başlatan ilk gazetedir. İç ve dış haberlerin yanı sıra resmi haberlere, tüzüklere, devletlerarası anlaşmalara, piyasa ve borsa haberlerine, sanayi, bankacılık, haberleşme, ulaşım gibi her türden habere yer veren gazetenin iç sayfalarında resmi ve özel çok sayıda ilan ve reklamlar da yer almaktadır. 25'nci sayısından sonra Şinasi'nin ayrıldığı gazetenin yazarları arasında Ahmet Vefik Paşa, Hasan Suphi Bey ve Refik Bey gibi isimler bulunur. Gazetenin hem sahibi hemde başyazarı Agah Efendi'dir. 740 numaralı sayısına kadar haftanın üç günü yayımlanan gazete, bu sayıdan itibaren Cuma günleri dışında her gün yayımlanmaya başlar. 1866 yılına kadar yayım hayatında kaldıktan sonra kapanır.⁷¹

Agah Efendi'nin Maarif Nezaretine yaptığı bu müracaat Meclis-i Maarif tarafından incelenerek istenilen ruhsat verilmiştir.⁷²

Tercüman-ı Ahval gerek içeriği, gerek basım şekli konularında kendilerinden öncekilere benzemez. Öncekiler kendisinden çok geri olup, sonrakilerde ondan ilerdedir. Bu gazete hem sivil, hem fikir gazeteciliğimizin başlaması açısından önemlidir.⁷³

⁷¹ Gezgin, s.15-16

⁷² Hüseyin Seçmen. *Sinasi*, Türk Dik Kurumu Yay, Ankara Üniv. Basımevi,1972, s. 168

⁷³ İskit, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz "Tercüman-i Ahval" ve Agah efendi*, s. 19

Tercüman-ı Ahval'in yayımlanmasından önceki dönemlerde, halk gazete okumaya pek alıştıramamıştır. Ülkede fikir gazeteciliği ise henüz doğmamıştır. Türkiye'de okuma yazma bilenler, parmakla gösterilecek kadar azdır. Ülkeyi yönetenlerin düşünce ve tutumu, özgür bir basın ortaya çıkmasına büyük bir engel oluşturmaktadır. Tercüman-ı Ahval, böyle bir ortamda, Sultan Abdülmecid'in ölümünden 8 ay önce yayımlanmıştır. Türk gazetecileri bu koşullar altında, ellerine kalemlerini almışlar ve yazmaya başlamışlardır. 2. Mahmut'un (1784-1839) basına karşı gösterdiği büyük ilgi, Abdülmecid döneminde hemen hemen yok olmuştur. Oysa ki bu dönem, siyasal olaylar açısından çok yüklü ve hareketli bir dönem olduğundan gazeteye büyük gereksinim duyulması doğaldır.⁷⁴

1.3.5. Tasvir-i Efkar (1862)

Tercüman-ı Ahval'ın ilk 25 sayısından sonra buradan ayrılan Şinasi Efendi tarafından kurulan gazetenin ilk nüshası 27 Haziran 1862'de yayımlanmıştır. Bir fikir gazetesi olan *Tasvir-i Efkar* hürriyet düşüncesini yayması bakımından basın tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Milliyet ve meşrutiyet kelimeleri bu gazetede korkusuzca kullanılmıştır. İç ve dış haberlerin yanı sıra çeşitli tercüme yazılara da yer veren gazetenin başyazarı Şinasi Efendi, sorumlu müdürü Hamdi Bey, imtiyaz sahibi ise Talha Ebuzziya'dır. Büyük boyda ve resimli olup altı sayfadan ibarettir. Son sayfalarında resmî ilanların yanı sıra çok sayıda özel ilan ve reklamlar göze çarpar. Döneminin en renkli ve okunması zevkli gazetelerinden *Tasvir-i Efkar*'ın başyazarlığını, Şinasi Efendi'nin hükümetin üzerindeki baskısından ötürü Paris'e kaçmak zorunda kalması sonucunda, 200'ncü sayıdan itibaren gazetenin yazar kadrosuna katılmış olan Namık Kemal devralmıştır. Ancak yazılarında sıkça yenilik ve özgürlük konularına değinen Namık Kemal'in de "Şark Meselesi" ismiyle yazdığı makaleden dolayı gazetecilik yapmasının yasaklanması üzerine 465'nci sayıdan itibaren gazetenin başyazarlığı Recaizade Ekrem'e geçmiştir.⁷⁵

⁷⁴ Girgin, s.30

⁷⁵ Gezgin, s.16

İlk sayının sunuş yazısında Tanrı'nın verdiği aklı kullanmak gerektiğini savunan Şinasi, her şeyden önce dinamik bir kamuoyundan, hükümdar ve hükümetin yanısıra söz sahibi olacak bir halktan yanadır. Gazetesinde padişahın tahta çıkış ve doğum günlerine övgüler koymayı reddetmiştir. Parlamenter sistemi savunuyor bu konuda Avrupa basınından çeviriler yayınlıyordu. Mali reformlar, saray çevrelerinin oyunları, fakirlerin durumu, İstanbul'un kent olarak sorunları, eğitim konusundaki eleştirilerin yanısıra dış politikada Karadağ sorunu, Rusya'nın Kafkaslar politikasının eleştirisi gibi konularda da önemli yankılar sağladı.⁷⁶

Şinasi gazetesinin özelliklerini şöyle belirtmektedir: "Tasfir-i Efkâr gazetesi iki bölümden oluşmuş olup, birinci bölümü genel olarak iç ve dış haberlere, seçilmiş haberlerin duyurulmasına, ikinci bölüm ise bilgice birbirinden ayrı olan yapıtların yayımlanması için ayrılmış bölümdür ki, gereğine göre yapıt ya tüm olarak ya da özetlenerek verilecektir."⁷⁷

Tasvir-i Efkâr'ın Türkçe basma getirdiği en önemli yeniliklerden biri, okuyucu mektuplarıyla ilgilidir. Takvim-i Vakayî ve Ceride-i Ha-vadis'in, yalnızca padişaha ve vezirlere övgü taşıyan okuyucu mektuplarına yer vermelerine karşılık, Şinasi, gerçek okuyucusunun fikirlerini yansıtan yazılara sütunlarını açmıştır. Öteki yenilik ise Arap harfleriyle dizgiyi kolaylaştırmak için, dizgi kasasındaki harf sayısının 112'ye indirilmesi olmuştur. Yazılarında "milliyet" ve "meşrutiyet" kelimelerini cesaretle kullanan ve ilk kez "Reisicumhur"dan söz eden yazar Şinasi'dir. Nitekim ilk sayıdaki giriş bölümünde, gazetenin amacının, haber ulaştırmak, halka kendi yararlarını düşünmeyi, kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmek olduğu, özellikle belirtilmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basım**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 33

⁷⁷ Seçmen, s. 54

⁷⁸ Girgin, s.37

2.BÖLÜM

2.1. KÜRTLERİN ETNİK YAPISI VE KÜRT DİLİ

2.1.1. Kürtlerin Etnik Yapısı

Kürtlerin kökeni ve nereden geldikleri birçok tarihçi tarafından araştırılmıştır. Bu konuda değişik görüşler ortaya atılarak farklı tezler savunulmaktadır. Kimi kaynaklar Kürtlerin Orta Asya'dan göç eden Türk boyu olduğunu söylerken diğer bazı kaynaklar da Mezopotamya'nın en eski kavimlerinden biri olduğunu ifade etmektedirler.

Kürtlerin Türklerin soyundan geldiklerini öne süren görüşlerin temel dayanağı Kürt kelimesinin Orta Asya'daki kitabelerde geçmiş olmasıdır. “Kürt” adının geçtiği ilk yazılı kanıt “Türkçe” olup; bir uruk veya boy adı olarak “Kürt” kelimesine, tarihte ilk defa Orta Asya'daki kazılarda Elegeş nehri yakınlarında ortaya çıkan bir Türk mezarının kitâbesinde rastlanmıştır.⁷⁹

Yenisey'de Göktürk kitabelerindeki (Elegeş Yazıtı) Bengütaş'ta yer alan bilgilerden, Kürt Uruğu'nun Göktürkler içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. İskit-Saka Uruğu'nda Kürt İlhanı olan ve 39 yaşında ölen Alp Urungu'nun “Ben Kürt İlhanı Alp Urungu'yum.” Başlıklı yazıtının “Türkçe” yazılmış olması ise Kürtlerin, Türkler içerisinde geldikleri tezini bilimsel anlamda daha da kuvvetlendirmektedir.⁸⁰ Ayrıca, Ceyhun deltası içindeki “Kürder Şehri” ve “Kürder Arki”, anılan kitabelerde adı geçen “Kürt” topluluğun yerleşimiyle ilgili olup; bunlar “Kürt” kelimesinin Türkçe'de bulunduğunu⁸¹ yönünde veriler bulunmaktadır.

İlk Kürt ülkesi üzerine değişik görüşler olsa da, birçok etnolog, Kürtlerin Aryanların orta kolu Gutiler'den oluşan yerli halkın karışımı olduğu noktasında görüş

⁷⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C.III, İstanbul, 1940, s. 140 (Aktaran: Safiye Dünder)

⁸⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağistan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, Ankara, 1984, s. 6

⁸¹ Mehmet Eröz, “Kürt Adı Üzerine”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 256, Ağustos, 1984, s.475

birliğine varmışlardır. Türklerle aynı kökenden geldikleri yolundaki tezler ise, buraya Orta Asyadan göç ettiklerine ilişkin görüşlere dayanmaktadır.⁸²

M.Ö. 2000 yılına ait olduğu düşünülen bir Sümer yazıtında “Kardakya” adlı ülkeden söz edilmektedir. Daha sonra Asur kralı Tiglat Pileser’in Kurtiye adlı kabileyile savaştıklarını ilişkin kayıtlar mevcuttur. Arap Tarih ve Coğrafyacılardan Balahuri, Taberi ve İbnü’l Tahir, daha sonra Kürtler diye adlandırılan kabilelerin Botan nehri doğusundaki bölgede Dicle’nin kuzey yamaçlarında yaşadıklarını belirtmektedir. İslamı kabul etmeden önce Doğu Kürtlerine Med, Batı Kürtlerine Karduk (Qardak) denilmekteydi. Oturdıkları bölgelere de Kardukya ve Medya diye adlandırılmıştır. Eski Kürt dili Kardukçe ve Medce olmak üzere iki kola ayrılır şeklinde sınıflandırılmaktadır. Kürtler VII. yüzyılda Zerdüşt dinini bırakıp islamı kabul etmeleri ile İlişkilere bağlı olarak Kürtlerin dilinde önce Araplar ve daha sonra Fars ve Türklerin etkisi görülerek bir takım değişiklikler medyana gelmiştir. Kardukya sözü Gürdü, Gürd, Kürt, Kürt biçimini almıştır.⁸³

Türklerle Kürtlerin ilk karşılaşmaları 1071 Malazgirt savaşında olmuştur. Bizans ordusunda bulunan onbinlerce Müslüman Kürt asker, karşılarında bir başka Müslüman ordu görünce taraf değiştirip Alparslan’ın saflarına geçtiği bilinmektedir. Alparslan savaşı kazanmasında büyük yardımlarını gördüğü Kürtlere dokunmadan direk İç Anadoluya doğru ilerlemiştir.

Yüzyıllar boyu bölgeyi egemenlik altına alan devletlerle çarpışan ya da dostluk kuran Kürt kabileleri göçebe beylikler halinde yaşamaktaydı, geçimlerini feodal ve yarı feodal üretimle sağlıyorlardı. Biraraya gelip savaştıktan sonra ulaşılmaz, sadece kendilerinin yolunu bildiği sarp doruklara gidiyorlardı. Bu yüzden egemen devletler onlarla savaşmaktansa kabile ve beylik düzenini sürdürmelerine göz yumuşlardı.⁸⁴

⁸² Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11

⁸³ Kabacalı, s.12

⁸⁴ Kabacalı, s. 13

2.1.2. Kürt Dili

Arastirmacilar, Kürtçe'nin Hint Avrupa dil ailesinden İrani diller gurubuna mensup bir dil oldđunu ifade etmektedirler. Kürtçenin lehçeleri konusunda birçok ayrı görüş bulunmaktadır. Kürtçe'nin bir dil olduğunu kabul etmeyen bazı kaynaklar Kürtçe'nin şive ve ağız olduğunu söylemektedirler. Hatta bu lehçelerin ayrı bir dil olduğunu söyleyenler de vardır.

Oysa bu konu uzun zamandan beri Kürdologlar ve dilbilimciler tarafından aydınlatılıp tanımlanmıştır. 16. yüzyılda Şerefhanê Bedlîsî, Şerefname adlı tanınmış eserinde, Kürtçe lehçeleri şöyle sıralamıştır:

- 1) Kurmanci
- 2) Lori
- 3) Kelhûri
- 4) Gorani⁸⁵

1836-37 yıllarında Kürt etnografyası üzerinde çalışmalar yapan G. Girvinli'ye göre Kürtçe iki gruba ayrılır: Aşağı Kürtçe, yukarı Kürtçe. Peter Lerch (1857-58) Kürtçe'yi beş lehçeye ayırır: Zazaki, Kurmanci, Kelhûri, Gûrani ve Lûri.

Oscar Mann, Kürtçeyi batı, güney ve doğu olmak üzere üçe ayırır. Mann, Gorani ve Zazakiyi bir kol ya da lehçe saymamaktadır. E. B. Saane, *Gramer of Kurmanji or Kürdish Langauge* (1913) adlı eserinde, Kürtçeyi üç bölüme ayırır: Aşağı Kurmanci, yukarı Kurmanci ve Lori-Zazaki (Hewrami ve Gorani).⁸⁶

Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*⁹ adlı çalışmasında, Kürtçeyi beş lehçeye ayırır: Kurmanc, Zaza, Soran, Goran ve Lor. Gökalp bu lehçelerin kadim Kürtçeden çıktıklarını söylemektedir.⁸⁷

⁸⁵ Şerefhan-i Bidlîsî, *Şerefname*, Hasat Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1998.

⁸⁶ Mûrad Ciwan, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanc Lehçesi)*, Jîna Nû Yay., 1. Baskı, Swêd 1992.

⁸⁷ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul 1992.

Kaynaklar her ne kadar ortak bir noktada buluşmasa da net olmasa da günümüzde 3 farklı lehçe ile Kürtçe konuşulduğu açıktır. Bunlar Kurmanci, Sorani ve Zazaki dir. Türkiyede Ağırlıklı olarak Kurmanci kullanılmakla beraber Tunceli, Bingöl, Diyarbakır'ın Dicle Hani ve Lice'ye bağlı bazı köylerinde Zazaca konuşulmaktadır.

Türkiye'de Zazaca konuşulan yerler dışında Kurmanci lehçesi konuşulmaktadır. Ayrıca Suriye, Ermenistan, Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan Kürtler de bu lehçeyi kullanmaktadırlar. Erbil, Süleymaniye, Kerkük, İran'ın Mahabad, Uşnaviyeh, Bukan, Sakız, Senendec ve Merivan bölgesinde Sorani Lehçesi konuşulmaktadır.⁸⁸ Bu lehçelerden Kurmanci ve Sorani daha zengin olup yazılı edebiyatı varken Zaza lehçesinde yazılı bir edebiyata doğru yeni yeni adımlar atılmaktadır. Zaza lehçesine Lori ve Kelhori de denilmektedir.

2.2. Osmanlı Döneminde Kürtler ve Toplumdaki Yeri

Osmanlılar ile Kürtlerin ilişkileri Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında Çaldıran Zaferi ile başlamıştır. Yavuz Sultan Selim İslam birliğini bozan, Doğu'daki Sünni Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevi tehlikesini bertaraf etmek için 1514 yılında Doğu seferine çıkmıştır. Çaldıran seferi ile Safevi devletinin Doğu Anadolu üzerindeki etkisine son verilerek Kürtlerin yaşadıkları yerler Osmanlıya bağlanmıştır. Bu mühim zaferin kazanılmasında Sünni Kürt aşiretlerin büyük rolü olmuştur. Özellikle İdris-i Bitlisi bu katkıda önemli bir tarihsel figür olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁹

İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında Çaldıran Savaşı sonrasında yapılan bir anlaşma ile Doğu ve Güneydoğudaki vilayetler Osmanlı Devletine biat etmişlerdir. Bu anlaşmaya göre;

1 - Kürtlerin emirliklerinin Osmanlı yönetimine bağlı özerklikleri korunacak.

2 - Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek ve bu da Padişah fermanıyla ilan edilecek.

⁸⁸ Amir Hassanpour, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, Avesta Yay, İstanbul, 2005, s.81

⁸⁹ Ahmet Akgündüz, **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, OSAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 30

3 - Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker verecekler.

4 - Kürtler, Osmanlılara vergi verecekler.

5 - Osmanlılar, Kürtleri dış saldırılardan koruyacaktır.⁹⁰

Osmanlı zamanında da Kürtlerde feodal yapı devam etmiştir. Evliya Çelebi Seyhatname'sinin birinci cildinde Kürtlerin feodal yapısını şöyle anlatmaktadır: “Diyarbakır eyaleti 19 sancaktır, 5 Hükümettir. Bu sancakların on biri Osmanlı malı olup, Osmanlılar'ın öteki kent ve memleketleri gibi yönetilir. Sekizini Kürt heyetleri ellerinde tutarlar ki, Yavuz Sultan Selim buraları feth ve zapt eylediği zaman yurtluk ve ocaklık olarak bağışlamıştır. Azilleri, tayinleri hep kendilerine aittir. Ölürlerse sancakları, eyalet valisinin emriyle çocuklarına verilmiştir.”⁹¹

1919 yılında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde özel görevde bulunan İngiliz Binbaşı Noel günlüğünde Kürtlerle ilgili şunları yazmıştır: “İnsanı hayrete düşüren bir durum; tarih boyunca Kürt bölgesine yönelik tüm işgalci orduların saldırılarına ve vatanlarını yakıp yıkıp işgal etmelerine rağmen Kürtlerin, çevrelerindeki halklardan farklı olarak yarı bağımsızlıklarını ve ulusal niteliklerini koruyabilmeleridir. Tıpkı çok eskiden olduğu gibi kalabiliyorlar. Olağanüstü garip ve dikkat çekici olan, bu insanların Bulgarlar, Çekler ve diğer uluslar gibi ne kralları ne padişahları ne de demirden veya alüminyumdan tacları yani ulusal birliği simgeleyen iftihar vesilesi mevkii ve nişanların olmaması ve bütün bunlara rağmen Kürt ulusu olarak ayakta durabilmeleridir. Kürtler tarih boyunca ne monarşik yönetim geleneği, ne de ulusal birliklerine temel teşkil edecek siyasal rejimleri olduğunu duyduklarında etnologlar ne der acaba? Fakat din bu güçlü politik ve toplumsal bağları içerir. Tarihsel gelenekler, edebiyat, hatta okuma-yazma sanatı bu insanlar arasında hiç bilinmiyor mu? Yukarda açıklandığı gibi Kürt ulusal varlığı tarihin eski devirlerinden beri varolmuş, tüm tarihi olaylara ve uzun zaman sürecinin aşındırmasına rağmen ulusal yapıları imha olmamıştır.”⁹²

⁹⁰ Ömer Vehbi Hatipoğlu, **Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu**, Mesaj Yay. Ankara,1992, s, 32

⁹¹ Kabacalı, s.13-14

⁹² Edward William Charles Noel, **Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü)**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, s.136-137 Çev: Bülent Birer

Kürtler Mezopotamya denilen bölgenin en eski milletlerinden biridirler. Binlerce yıl boyunca tüm işgal ve istilalara rağmen özerk yapılarını korumuşlardır. Osmanlı zamanında da bu böyle devam etmiştir. Osmanlı'nın son zamanlarında, Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrası Osmanlı tebasında bulunan çoğu millet Osmanlı'ya karşı savaşarak bağımsızlığını elde ederken, Kürtler Osmanlı'nın hep yanında savaşmıştır. Sevr'de de Lozan'da da bağımsız bir Kürdistan istemediklerini, Türklerle beraber yaşamak istediklerini açık açık dile getirmişlerdir.

Kürtler Kurtuluş Savaşı'na da destek vererek tavırlarını belirlemişlerdir. Dönemin Erzurum Milletvekili Necati Bey ile Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey de, 3 Kasım 1922'de Meclis kürsüsünden yaptıkları konuşmalarda İsmet Paşa'nın Lozan'daki tezine yürekten destek vermişlerdir.⁹³ Yusuf Ziya Bey aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

“Avrupalılar diyorlar ki: Türkiye’de yaşayan akalliyetlerin (azınlıkların) en büyüğü, en kesretlisi (kalabalığı) Kürtlerdir. Bendeniz Kürt oğlu Kürt’üm. Binaenaleyh bir Kürt mensubu olmak sıfatiyle sizi temin ederim ki Kürtler hiçbirsey istemiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa’nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün manasıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki El-Cezire Cephesi’nde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık ve ayrılmak istemedik ve istemeyiz. (Alkışlar) Binaenaleyh sözüme hitam (son) verirken Heyeti Murahhasamızdan rica ederim ki, akalliyetler mevzubahis edildiği zaman Kürtlerin hiç bir mutalebesi (talebi) olmadığını ve Kürtlerin kanaatine tercüman olarak buradan söylediklerimi söylesin ve iddia etsin.”⁹⁴ Şeklinde bir konuşma yapmıştır.

Bu konuşmada da anlaşılacağı üzere Kürtler Kurtuluş Savaşı'na destek vererek Batı güçlerinin bağımsızlık vaatlerine kanmamışlardır.

⁹³ Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek Yanlış Giden Neydi Bundan Sonra Nereye**, Doğan Kitapçılık, 2006, s. 73

⁹⁴ **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923**, C. II. TBMM Yay., Ankara, 1995, s.343

2.3. Kürt Yayın Tarihi

2.3.1. Kürtçe Basılı Eserlerin Ortaya Çıkması

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Kürtçe ürünler, daha çok manzum olan el yazması eserlerden oluşmaktadır. Bunların içinde Yezidi, Ermeni ve Süryani alfabesiyle yazılanları da bulunmakla birlikte çoğu Arap alfabesiyle yazılmıştır. Basın ve basılı ürünler düşüncelerin yayılmasında ve dilin standartlaştırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kürtlerin sahip olduğu matbaa bulunmamaktaydı. Var olan matbaalar devlete ya da Batılı misyonerlere aitti. Bu nedenle Kürtçe kitaplar önce Kahire ve İstanbul gibi yerlerde basılmıştır. Feodal yapıdan henüz kurtulamamış olan Kürtlerin ulusal hareketi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan diğer halklara göre geç başlamıştır. Kürt yayınlarının durumu da genel olarak bu ulusal uyanışa paralel bir gelişme göstermiştir.⁹⁵

1844 yılında ilk defa İstanbul'da bir Kürtçe kitap basılmıştır. Ünlü mistik Mevlana Halid Nakşîbendî'nin bu kitabı, aslında tümüyle Kürtçe değildir, Arapça ve Farsça manzumelerle birlikte birkaç Kürtçe manzume de içermekteydi.⁹⁶

1857 yılında ilk kez İncil Kürtçeye çevrilmiş ve Ermeni alfabesiyle İstanbul'da yayımlanmıştır. Daha sonra bu kitabın ikinci bir baskısı 1872 yılında yapılmıştır. Bu kez Ermenice ve Kürtçe kaleme alınan bir alfabe Ermeni harfleriyle 1861 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Yusuf Ziyaeddin Paşa, 1894-1895 yılında Kürtçe-Arapça bir sözlük hazırlamış ve İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu sözlük, Ehmede Hanî'nin *Nûbara Piçûkan* adlı kitapçığıyla birlikte yayımlanmıştır. Bu kez 1919 yılında Müküslü Hamza tarafından Ehmedê Hanî'nin ünlü destanı Mem û Zin ilk kez İstanbul'da kitap olarak basılarak, ulusal bazı motiflerin de yer aldığı bu edebi yapıtın kitap olarak çıkması, Kürtler arasında önemli bir olay olarak kabul edilmektedir. Daha sonra önemli bir Kürt klasiği olan Melaye Ceziri'nin Divan'ı 1922 yılında İstanbul'da basılmıştır. Aynı

⁹⁵M.Malmisanij, *Türkiye ve Suriye'de Kürtçe Kitap Yayıncılığının Dünü ve Bugünü*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2006, s.33

⁹⁶Malmisanij, *Türkiye ve Suriye'de Kürtçe Kitap Yayıncılığının Dünü ve Bugünü*, s. 34

dönemde diğer Kürt yazarlarından Halil Hayali, Emin Fevzi Bey, Abdurrahim Zapsu ve başka Kürt yazarlarının İstanbul'da kitap olarak değişik yapıtları yayınlanmıştır.⁹⁷

Böylece Kürt kitap veya basım tarihinde yeni bir dönemin İstanbul'da başlamış olduğu görülmektedir. Kürtlerin bu yıllarda modern anlamda ve yığınsal ölçülerde kitapla tanıştığı ilk kent İstanbul'dur. Yayın etkinliklerine bu yıllarda büyük bir önem verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1923 tarihine kadar Arap harfleriyle yayımlanan Kürtçe kitapların sayısının 30 civarında olduğu düşünülmektedir. Bunlardan sadece bir tanesi Diyarbakır'da, biri Kahire'de, diğerleri ise İstanbul'da yayımlanmıştır.⁹⁸ Osmanlı döneminde Ermeniler ve Batılı misyonerler Kürtçe birkaç çeviriyi yayımlamışlardır. 1856-1911 döneminde İstanbul'da en az beş Kürtçe İncil ve bir Kürtçe alfabe kitabı Ermeni harfleriyle yayımlanmıştır. 1922 ve 1923'te ise İncilin iki Kürtçe çevirisi Arap harfleriyle yayımlanmıştır.⁹⁹

2.3.2. Kürtlerin Matbaa Kurması

Gayr-i Müslim azınlıklar Batı dünyası ile ilişkileri iyi olduğu için Osmanlı devletinden tam 2 asır önce matbaa ile tanıştıkları ve kullandıkları yukarıda belirtilmişti. Hatta Endülüs Emevi Devletinin yıkılmasından sonra oradan kaçarak Osmanlıya sığınan Yahudiler'in beraberlerinde matbaayı da getirdiklerini bazı kaynaklar ifade etmektedir.

Osmanlı imparatorluğu'nun bilim ve teknik, eğitim ve kültür alanında Avrupa ülkelerinin çok gerisinde kalması matbaanın geç kulanmaya başlamasıyla doğrudan ilişkisi olmuştur. Matbaanın önemini çok sonra anlayan Osmanlı İmparatorluğu, matbaayı kulanmaya geçmesi sadece İstanbul'da değil, yakın bir süre sonra Bağdat, Şam, Halep ve diğer şehirlerde matbaacılık faaliyetleri için gerekli koşullar oluşturulmuştur.

⁹⁷Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri (1453 – 1925)*, Avesta Yayınlar, İstanbul,1998, s.111

⁹⁸ Mehmet Malmizanlı, “*Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine*, Tarih ve Toplum, İstanbul, 1986, s. 59

⁹⁹ Malmizanlı, s.50

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Doğu'da 1855 yılları sonrası matbaa kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak Erzurum'da 1856 yılında kurulmuştur. 10 sene sonra Bitlis'te 1865 kurulmuş, daha sonra Diyarbakır'da 1868 ve Van'da 1889 yılında kurulmuştur. Bu matbaaların hepsi hükümet tarafından kurulmuş olup Türkçe yayın yapmaktaydı.¹⁰⁰

Kürtler, Arap ve diğer Osmanlı tebalarından daha geç anlamış olacaklar ki onlardan çok sonra Kürt matbaası kurulduğu görülmektedir.

1898'de Kahire'de Kürdistan Gazetesinin basıldığı bir "Kürdistan Gazetesi Matbaası" bulunmaktaydı. 1911'de Ferecullah Zekî El-Kürdî adlı Kürd'ün Kahire'de Metbe'a Kürdistan İلميye (Kürdistan Bilimsel Matbaası) adında bir matbaasının var olduğu da bilinmektedir. Fakat Kürtçe kitap basıp basmadığı bilinmemektedir. Osmanlı sultanına muhalif olan Kürtlerden Abdurrahman Bedirhan ve Abdullah Cevdet, İsviçre'de kaldıkları sırada bir matbaa satın alma teşebüsünde bulunmuşlar, ama Osmanlı elçisi bundan rahatsız olmuş ve devlet makamlarına bunu bildirmiştir.¹⁰¹

Liceli Kürdîzade Ehmed Ramîz ve Mutkili Halil Heyali ile arkadaşlarının 1908'de İstanbul'da bir Kürt basımevi açtıkları, 1910'larda yine İstanbul'da bir Diyarbakırlıya ait Matbaa-i Amedi'nin var olduğu ve burada Kürtlerle ilgili kitapların da basıldığı bilinmektedir.¹⁰² Türkiye Kürtlerinden ilk kez Ekrem Cemil Paşa, 1918 yılında Diyarbakır'da bir matbaa satın alarak burada Gazî gazetesini basmıştır.¹⁰³

Daha önceleri Kürt gazete, dergi ve kitapların basıldığı matbaalar olsa da ciddi anlamda Kürt matbaası denilebilecek Modern anlamda ilk Kürt matbaasının kurucusu, Kürt Mukriyani ailesinden gelen ünlü tarihçi Hüseyin Huzni Mukriyani'dir.

Ulusal kültürün gelişmesi ve eğitimin yaygınlaşmasında yayıncılığın oynadığı rolü çok iyi gören Hüseyin Huzni Mukriyani, Kürt matbaasını kurma kararını vermiştir.

¹⁰⁰ Hassanpour, s.276-277

¹⁰¹ M. Şükrü Hanoğlu, **Bir Siyasî Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 111

¹⁰² Malmisanij, **Yüzyılımızın Başında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet**, Jina Nu Yay (Yeni Yaşam Yay), İsveç, 1986, s.42

¹⁰³ Ekrem Cemil Paşa, **Muhtasar Hayatım**, Kürt Ens. Yayınları Bürüksel, 1989, s. 33 (Aktaran Malmisanij)

Bu amaçla 1914 yılında Almanya'ya giderek 120 Türk Lirası karşılığında Arapça basım harfleri ve küçük bir basım tezgahı satın alarak 1915 yılı başlarında Halep'e getirmiştir. Arapça basım harflerinde gösterilmeye çalışılan Kürtçe ses birimlerinin yetersizliği için Hüseyin Huzni, daha çok İran harflerinden çıkardığı yeni şekiller bulmuş; yeniden Almanya'ya giderek baskı kalıbı siparişi vermiştir. Yeni harflerle yapılmış baskı kalıbının tamamlanmasından sonra Kürtçe kitap basmaya başlamıştır. Böylece Hüseyin Huzni Mukriyani, daha sonra geliştirilen ve şimdiye kadar Irak ve İran'da Kürtler tarafından başarıyla uygulanan Kürtçe alfabenin kurucusu olmuştur.¹⁰⁴

1915 yılında Mukriyani'nin matbaasında basılan ilk kitap, Kürt klasiği Ehmede Hani'nin eseri "Mem û Zin"dir. Hüseyin Huzni'nin matbaasında çok eser basılmamıştır. Hüseyin Huzni tarafından basılan kitap ve dergilerin çok azı bugüne dek korunabilmiştir. Bu matbaada "Kürdistan", "Çiyaye Kurmanc" (Kürt Dağı), "Botan", "Diyarbekir", "Soran " ve daha birçok dergi basılmıştır. Mukriyani'nin matbaası, 1925 yılına kadar Halep'te varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁵

Mukriyani'den sonra matbaa Hüseyin Huzni yönetimine geçmiştir. Bu dönemde yayınlanan Diyarbekir dergisi bu matbaada basılmaktaydı. Bu dönemde çıkan Şeyh Said isyanını çok geniş şekilde işleyen "Diyarbekir" dergisini Kürtçe ve Fransızca olarak yayınlanmaytaydı. "Diyarbekir" dergisinin sadece birkaç sayısı çıkmıştır. Matbaa, 1925 yılında Halep'ten Bağdat'a, oradan da "Zare Kurmanci" (Kürt Dili) diye isimlendirildiği Irak'ta bulunan Kürt şehri Revvandez'a taşınmıştır. Hüseyin Huzni ölümünden sonra, Giw Mukriyani matbaayı Erbil'e nakletmiş ve orada yakın zamana kadar kardeşinin işini devam ettirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Celile Celil, **Kürt Aydınlanması**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, s.93

¹⁰⁵ Celil, s.93

¹⁰⁶ Celil, s.94

3. BÖLÜM

3. OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRT BASINI

Osmanlı matbaanın geliştirilmesinden 250 sene sonra gecikmeli olarak tanışmıştır. Dolayısıyla tebasından bulunan diğer milletler de basınla geç tanışmışlardır. İlk Türkçe gazete 1831, Arapça 1828 ve Farsça 1848 yılında yayınlanmıştır.¹⁰⁷ İlk Türkçe gazetesinin çıktığı 1831 yılından tam 67 sene sonra Kürtler de basın alanında faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır.

Osmanlı tabasında gazete çıkaran ilk azınlık Ermeniler olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul'da 414 Anadolu'da 187 adet süreli Ermeni yayın yayınlanmıştır. İlk Ermeni gazetesi 1831 yılında yayınlanan Lirokir gazetesidir.¹⁰⁸

Kürt aydınlarının merkezi İstanbul olmasına rağmen ilk Kürtçe gazete, Mısırda yayınlanmıştır. Zaten ilk gazeteyi çıkaran Mikdet Mithat Bedirhan da İstanbul'dan sürgünle Mısır'a giden bir Osmanlı Kürt aydını idi.

Mikdet Mithat Bedirhan'ın mensup olduğu Botan Beyi Bedirhan ailesinin Kürt aydınlanması ve modernleşmesine çok büyük katkıları olmuştur. Bedirhan Bey 1845 yılında Osmanlıya başkaldırarak Cizre merkezli Botan bölgesinde hükümet kurup kendi adına para bastırmıştır. 1847 yılında Abudlhamid uzlaşma vaadiyle Bedirhan Bey'i İstanbul'a çağırılmış ve gözaltına alıp daha sonra bir ordu göndererek Bedirhan birliklerini yenilgiye uğratarak Bedirhan aşeritine mensup herkesi İstanbul'a getirtmiştir. Tekrar bir isyanı çıkarmalarını engellemek için gözlem altında tutulan Bedirhanlar İstanbul'da modern Kürt milliyetçisinin öncüleri olmuşlardır

1900 yılların başında İstanbul'daki hemen hemen tüm Kürt oluşumlarında Bedirhan ailesi mensuplarının katkıları bulunmaktadır. Bu dönemde merkezi İstanbul'da bulunan; Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti (Kürdistan Güçlü İrade Derneği), Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürdistan Dayanışma ve Gelişme Derneği), Kürt

¹⁰⁷ Hassanpour, s. 345

¹⁰⁸ Pars Tuğlacı, **Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi**, 3. cilt, İstanbul, 1958, s.1658 (Aktaran: Celile Celil)

Neşr-i Marif Cemiyeti (Kürt Eğitim Yaygınlaştırma Derneği), Kürdistan Muhabin Cemiyeti (Kürdistan Sevenler Derneği), Hevi Kürt Talabe Cemiyeti (Umut Kürt Öğrenci Derneği), Kürdistan Teşri'i Mesai Cemiyeti (Kürdistan Yasal Çalışmalar Derneği), Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan İlerleme Derneği), Kürd Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti (Kürt Toplumsal Örgütlenme Derneği), Kürt Millet Fırkası (Kürt Ulus Partisi), Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (Kürt Kadınları İlerleme Derneği), Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürd Eğitim ve Yayınları Yaygınlaştırma Derneği) gibi çok sayıda Kürt Sivil Toplum Kuruluşları ve Partiler vardı. İleriki bölümlerde anlatacak olan gazete ve dergilerin bir çoğunun bu kuruluşların yayın organı olduğu görülebilecektir.

20. Yüzyılın başlarında İstanbul, modern Kürt milliyetçisinin en önemli merkezi durumda bulunuyordu. Osmanlıya bağlı olan, Osmanlı'nın devamını isteyen bu Kürt aydınları doğrudan ya da dolaylı olarak o dönemde çıkan gazete ve dergilere katkısı olmuştur.

1898 yılından yayına başlayan ilk gazete Kürdistan dışındaki tüm gazeteler 1908 yılından sonra yayına başlamışlardır. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyeten sonra başta İstanbul'da olmak üzere Osmanlı topraklarında gazete patlaması meydana gelmiştir. Bir anda gazete yayınlama sayısı artmıştır. Bunun yansıması Kürt Basını'nda da görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde 5 tane gazete yayına başlamıştır.

Bu dönemde bulunan cemiyetler ve yayın organı gazete ve dergilerin olmasından da anlaşıldığı üzere bir yasaklanma söz konusu olmamıştır. Ana dilde eğitim, yayın ve kültür çalışmasına yönelik bir yasak söz konusu olmamıştır. Bu gazete ve derneklerin çoğu açıldıktan birkaç sene sonra kapatılmış ama Kürt dili yüzünden değil Padişah ve hükümette karşı muhalefette buldukları için kapatılmışlardır.

Bu çalışmanın ana konusu olan Osmanlı dönemi Kürtçe süreli yayın çalışmaları çerçevesinde Kürtçe yayın yapan gazete ve dergiler üzerinde durulacaktır. Gazete ve dergilerin kronolojik olarak ele alındığı bu bölüm Osmanlı dönemi Kürt

basını kavramının ana unsurları olacaktır. Ayrıca ele alınan gazete ve dergilerin ana aktörleri olana gazeteciler hakkında biyografik bir çalışma da yapılmıştır.

3.1. Gazeteler

3.1.1. İlk Kürt Gazetesi; Kürdistan (1898)

İlk Kürt gazetesi olan Kürdistan, 22 Nisan 1898'de Kahire'de yayın hayatına başlamıştır. Mikdat Mithad Bedirhan tarafından çıkartılan gazetenin ilk beş sayısı Mısır'ın başkenti Kahire'de, 6-19 arası sayıları Cenevre'de, 20-23 arası sayıları Londra'da, 24-29 arası sayıları Folkston'da, 30 ve 31. sayılarıysa Cenevre'de yayımlandı. Gazetenin ilk beş sayısında gazetenin künyesinde sahibi ve yazı işleri sorumlusu olarak Mikdat Mithad Bedirhan görünmektedir.¹⁰⁹

Mikdat Mithad Bedirhan, gazetenin yalnızca beş sayısını çıkarmıştır. İlk üç sayı "El Hilal" matbaasında dört ve beşinci sayılar ise gazetenin kendi matbaasında basılmıştır. Baskılar küçük ebatta ve 2 bin adet basılmıştır. Gazetenin ayda iki defa yayımlanacağı duyurulmasına rağmen düzenli olarak çıkarılamamıştır. Gazete, dil olarak Cizira Botan bölgesindeki Kürtler arasında yaygın olan Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle yayın yapmıştır. Gazetenin dağıtım yöntemi hakkında fazla bilgi edinilememesine rağmen nerelere ulaşıldığı bilinmektedir. Örneği, Mısır'da basılan "Kürdistan" gazetesinin sayıları, Suriye üzerinden büyük oranda Anadolu'ya ve Avurapa'ya da ulaştırıldığı bilinmektedir. Ayrıca Suriye'de dağıtımı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹⁰

Gazetenin Kahire döneminde özellikle eğitsel amaçlar güdülmüştür. Mikdat Mithad Bedirhan, Kürdistan gazetesinin ilk sayısının Fransızca çıkarılan ekinde gazetenin çıkış amacı ve görevini şöyle açıklamaktadır: "Günümüzde artık dünyada meydana gelen her türlü olayı gazeteler yazmakta. Birçok şeyi gazetelerden öğrenmekteyiz. Fakat ne yazık ki o kadar cesur, yiğit ve mert olan Kürtler böyle bir

¹⁰⁹ Janet Klein, Claiming the Nation: the Origins and Nature of Kürdian Nationalist Discourse A study of the Kürdian Press in the Ottoman Empire, A Master's Thesis Presented to The Faculty Of Princeton University in Candidacy for The Master's Degree, 1996, s. 2

¹¹⁰ Celil, s.26

şeyden mahrumdurlar. Ben de siz Kürtleri dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek, ilim ve marifetin yollarını göstermek, Kürtçe okuma yazmaya teşvik etmek için bu gazeteyi çıkarıyorum”¹¹¹ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere gazetenin Kahire dönemindeki yayın politikasında eğitsel amaçlar ağırlıklı rol almıştır.

Gazete ilk dönemlerde özellikle Mısır’da yayınlandığı ilk 5 sayısında politik bir gazete hüviyetinde değildir. Dil ve eğitime daha çok önem verilmiştir. Yazı işlerine gelen bazı mektupların yayınlanmasından da anlaşıldığı üzere gazete Kürtler arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Kürt bölgelerine gönderilen gazete sayısının artırılması istendiği görülmektedir. Her ne kadar gazete milli hasasiyetlere önem verdiğini yazsa da Miktad Bedirhan’ın yazdığı makalelerine ayet ve hadislerle desteklemesi paradoksal bir şekibde dönemin koşullarında milliyetçilik ile dindarlığın içi içe geçmesinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Kürdistan gazetesi Suriye’de, özellikle de Şam’da büyük ilgi çekmiş olduğu yine gelen okuyucu mektuplarından anlaşılmaktadır. Şöyle ki; şehirdeki Kürt nüfusunun çoğunluğunu, değişik yerlerden buraya para kazanmak amacıyla gelen kalifiye işçiler oluşturmaktaydı. Gazetenin üçüncü sayısında yayımlanan yazılardan birinin yazarı şunları aktarmış: "Bizim emrimizle dağıtılan gazete Şam'a ulaştı, bir tanesini satın aldım. Kürtleri topladım ve gazeteyi okudum. Memnun oldular. Yazılanların tümünü de çok iyi anladılar. Yürekten etkilenmiş olacaklar ki, hamallığı bırakıp yeni meslekler edinmeye karar verdiler... Birbirlerine yardım etmeye, çocuklarını eğitime vermeye ve onlara sanat öğretmeye söz verdiler."¹¹²

Okurların ilk Kürtçe yayın organına ilgisi ve ona yöneltilen sorular, gazetenin gerekliliğini ve tam zamanında ortaya çıktığını göstermektedir. Çok kişi, Kürt basınında, anadilde bir yayın organının olmayışının kendilerini uzun zamandır rahatsız ettiğini ve endişelendirdiğini ifade etmiştir. Okurlardan biri yazı işlerine şöyle yazmıştır: "Her zaman, bizim Kürtlere bakıyor ve gece gündüz endişeyle düşünüyordum: Kürtlerin çoğu gözüpek ve hünerli olduğu halde, neden hepsi de

¹¹¹ Yücel, s.41

¹¹² Celil, s.27

zanaattan ve bilgiden uzaklar, neden Kürtler okuma-yazma ve eğitimden mahrumlar. Bu düşünceler beni tümüyle endişeye saldı, üzüldüm ve eziyet çektim. Ama şimdi şükürler olsun ki, gazeteniz Kürtlerin yararına yayınlanıyor.”¹¹³

İlk sayılarından itibaren, gelen okur mektupları dikkate alındığında gazetenin bir ihtiyaca karşılık geldiği, kendi hedef kitlesini oluşturmaya başladığını ifade etmek mümkün. Okur mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla gazeteye biçilen rol, halkın kılavuzu, örgütleyicisi ve danışmanı olması, bunun içinde, politik ve sosyo-ekonomik hayatın sorunlarına yeterli ve kapsamlı çözümler getiren düşünceleri yayınlaması olmuştur.

Adana'dan, Seyyid Tahir Botani'nin on beş bin Kürt hamal adına yazdığı mektubu ilgi çekmiştir. Hamal Kürtler, kötü kaderlerinden, çekilmez çalışma koşullarından şikayetçi oluyor ve kendileri hakkında daha sık yazmalarını rica ediyorlardı. Mektupta, gazetenin her sayısından Adanalı hamallar için elli adet gönderilmesi ricası da vardı. Mektuba yanıt veren Mikdat Bedirhan, bu ricalarını yerine getireceğini, Osmanlı yönetimi yayını yasaklamış olmasına rağmen, gazetenin illegal kanallarla ellerine ulaşacağını bildirmiştir. Ancak Mikdat Bedirhan, padişah yönetimine karşı yaklaşımında politik basiretsizlik göstermiş. Kürdistan'ın beş sayısında da, padişahı kızdıracak sorunları işlemiştir.¹¹⁴

Mikdat Bedirhan Kürdistan'ın ilk beş sayısındaki makaleler imzasız yayımlanmıştır. Kullanılan materyallerin ve makalelerin incelenmesi, birkaç önemsiz istisnaıyla, tüm yazıların editörün kaleminden geçtiği düşüncesini akla getirmektedir. Gazeteye yazı yazacak gazeteci ve muhabir sıkıntısı vardı. Mikdat Bedirhan, Kahire'de eğitim kurumlarında okuyan Kürtlerle, ayrıca, El-Ehzer Üniversitesi öğrencileriyle ve daha çok Süleymaniye ile Kerkük'ten okul arkadaşlarıyla ilişki içindeydi. Bunlarla birlikte, Kürdistan Gazetesinde yayımlanan makalelere baktığımızda görünmektedir ki, Mikdat Bedirhan henüz belirli bir düzene ve sistemli bir programa sahip değildir.¹¹⁵

¹¹³ Celil, s.28

¹¹⁴ Celil, s.28

¹¹⁵ Celil, s.29

Gazetenin dağıtılması ve okunması başta Diyarbakır olmak üzere birçok ilde yasaklanmıştır. Yasaklara rağmen gazete gizli yollardan Kürtlerin yaşadığı şehirlere girerek gizli gizli okuyucu bulmuştur. Bu gazete Kürtlerin yaşadığı geniş coğrafyadaki okuyucularının yanısıra, Şam-Adana yörelerinde ve Avrupa'da da dağıtılmıştır. Osmanlı yönetimi, gazetenin dağıtılmasına karşı sert tedbirler almıştır. Bu gazeteyi satın alanlara dahi, sert cezalar uygulamaya başlanmış, Osmanlı padişahı Abdülhamit, yapılan bu faaliyetlere bir son vermek için Mithat Bey'in Mısır'dan çıkarılmasını istemiştir. Fakat buna rağmen gazete yayınlanmaya devam etmiştir. Kürdistan gazetesi'nde ayrıca Kürt tarihi de ele alınmış olup Kürt halkına seslenilerek eğitime önem verilmesi istenmiştir. Aydınlanma ve bilginin önemi konusu ısrarla belirtirmiştir.¹¹⁶

Gazetenin dağıtılmasına ve okuyucu üzerinde baskılar yapılmıştır. Gazetenin 3. sayısında, Sultan Abdulhamid'e, Mithat Bey'in yazdığı Osmanlıca dilekçe yer almıştır. Padişah'tan, Kürtlerin geriliğini giderecek olan bu gazeteye engel olunmaması için bir ferman verilmesini istenmiş, fakat olumlu bir karşılık alınamamıştır.¹¹⁷

Kürdistan Gazetesi gördüğü baskılardan dolayı yayın merkezini Avrupa'ya taşımasıyla gazetesinin yayın periyodunda “**Avrupa Dönemi**” denilebilecek bir süreçten söz edilebilir.

Kürdistan Gazetesi'nin sık sık yer değiştirmesi yayının aksamasına neden olmuştur. Bu yayın değiştirme ile ilgili olarak 15 Ekim 1898 tarihli Osmanlı gazetesinin 22. sayısında yer alan haberde “Bedirhan Paşazadeler'den Abdurrahman Bey biraderimiz, Mısır'dan tesis ile neşrine başladığı Kürdistan gazetesine devam etmek için şehrimize gelmiş ve matbaamızda tabettirip altıncı ve yedinci nüshasını neşretmiştir” diye yazılmaktadır.¹¹⁸

Kürdistan gazetesinin tarihindeki ikinci dönem, gazetenin Kahire'den Cenevre'ye taşınmasıyla başlamıştır. 6. Sayı Cenevre'de Mikdat Mithad Bedirhan'nın kardeşi Abdurrahman Bedirhan tarafından basılmıştır. Mithat Bedirhan zamanında

¹¹⁶ Yücel, s.40

¹¹⁷ Hassanpour, s. 348

¹¹⁸ Yücel, s.44

gazete daha çok Kürt dil ve kültürüne önem vererek Kürtlerin aydınlanması rolünü üstlenirken Abdurrahman Bedirhan zamanında Kürtlerin şikayetlerini padişaha aktarma görevi görmüştür.

Kahire'den Cenevre'ye taşınmasından sonraki ilk günlerde Kürdistan, önceki biçim ve ebatıyla ayda iki defa olmak üzere yayını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak çok geçmeden periyodik düzeni aksamaya başlamış ve tirajı zaman zaman iki yüze kadar düşmüştür. Sonraki yıllarda yazı kurulu sık sık yer değiştirmiştir. Londra, Folkstan, yeniden Cenvre ve Kahire. Bunda, padişahın casusları tarafından yapılan takipler ve editörün duyduğu maddi sıkıntılar rol oynamıştır. Kürdistan gazetesinin yayın tarihinde bundan sonraki dönem, 1900 Haziranında Londra, aynı yılın 15 Eylülünden itibaren de Folkstan'da. Prens Sabahattin yönetiminde çıkarılan Jön Türk gazetesi "Osmanlı" ile ideolojik ve politik olarak yapılan sıkı işbirliği dönemi olmuştur.¹¹⁹

Gazete 1902 yılında yayın hayatına son vermiştir. Bu gazetesinin kuruluş tarihi olan 22 Nisan günü günümüzde dünyadaki tüm Kürtlerce "Gazetecilik Günü" olarak kutlanılmaktadır.

Kürdistan gazetesinin İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olduğuna dair eleştiriler yapılmaktadır. Hata bazı Kürt aydınları Kürt gazetesi olarak kabul etmemektedir. Gazetenin Avrupa döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarılan Osmanlı gazetesinin matbaasında basılması bu eleştirilere dayanak oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin yayın organı Osmanlı'nın defalarca Kürdistan gazetesi lehine propaganda yaptığını anlatan Ferhad Pirbal, Kürdistan gazetesinin de aynı biçimde Osmanlı gazetesi ve İttihat Terakki'yi desteklediğini dile getirerek şunları ifade etmektedir: "Osmanlı gazetesi yazı kurulu üyesi ve ittihat Terakki kurucularından

¹¹⁹ Celil, s.31

İshak Sıkuti öldüğünde, 14 Mart 1902 tarihli Kürdistan gazetesinin 30. sayısında başsağlığı mesajı yayınlandı.”¹²⁰

Osmanlı gazetesi ile Kürdistan gazetesinin yayınlandığı yer ve tarihlerin aynı olduğunu belirten Ferhad Pirbal şu bilgileri vermektedir: Osmanlı gazetesi 1897 yılının 12 sayısından 1904 yılının 11. ayına kadar sırasıyla Cenevre, Volkstown ve Kahire’de yayınlandı. Kürdistan gazetesi de 1898 yılının 4. ayından 1902 yılına kadar aynı yerlerde yani Cenevre, Volkstown ve Kahire’de yayınlanmıştır.¹²¹

Ferhad Pirbal’un söylediği bu hususlar Kürdistan gazetesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olduğunu ispatlamaya yetmemekte ancak her iki hareket arasında ‘güçlü bir ilişki’ olduğunu göstermektedir.

Ali Haydar Koç da Osmanlı gazetesi 1898’de Kürdistan gazetesinin çıkmasında etkili olmuş ve Kürtlerin basın alanına ilgi duymalarını sağlayan gazetelerden bir olduğunu¹²² ifade etmektedir. Osmanlı gazetesinin 1896-1898 yılları arasında toplam 108 sayı Dr. Abdullah Cevdet yönetiminde çıktı. Abdullah Cevdet’in daha sonra yayınlanan Kürt gazetelerinde Kürtçe yazılar yazdığını bilinmektedir. Dolayısıyla bu durum Kürdistan gazetesinin İttihat ve Terakki’den destek aldığı tezini desteklemektedir. Paradoksal bir şekilde Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir role sahip İttihat ve Terakki ile Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde azımsanmayacak bir rolü olan Kürdistan gazetesi arasındaki işbirliği dikkate değerdir.

3.1.2. Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908)

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1908 yılında yayınına başlamıştır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC) tüzüğünde, bu cemiyetin Kürtçe ve Türkçe haftalık bir gazete yayımlayacağı belirtilmiştir. Buna uygun

¹²⁰ H. Bengin, ”Acaba Kürdistan Gazetesi (1898-1902) İttihat ve Terakki’nin Yayın Organı mıydı?” http://www.Kurdistan.nu/dk-yazilar/h_bengin_Kurdistan_gazetesi.htm, e.t: 15.07.2008

¹²¹ Bengin, a.g.y, 15.07.2008

¹²² Ali Haydar Koç, **Osmanlı Basını ve Kürtler**, http://www.demanu.com.tr/arsiv/23_11_2006_179sy/niv_14_alihaydar.htm, e.t: 18.07.2008

olarak Cemiyetin yayın organı olan Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (KTTG) İstanbul'da yayına başlamıştır. Cemiyet tarafından seçilen imtiyaz sahibi, müdürü ve yazarı Süleymaniyeli Tevfik, başyazarı ise Diyarbakirli Ahmet Cemil (Tiyatrocu Orhan Asenanın babası) dır.¹²³

Gazetenin ilk sayının birinci sayfasında gazetenin hem künye bilgilerini hem de gazetenin kime açık olduğu ve fiylatı hakkında bilgi içeren şu metin yayınlanmıştır;

Cemiyet'in vasıta-i neşr-i efkârıdır.

Tarih-i tesisi: 1324 [1908]

Cemiyet tarafından müntahab sahib-i imtiyaz ve müdir ve muharriri: Süleymaniyeli Tevfik

Sermuharriri: Diyarbakirli Ahmet Cemil

Taşra için seneliği posta ücretiyle beraber 80 ve altı aylığı 45 kuruştur.

Nüshası 1 kuruştur.

Kürt erbab-ı fikir ve kalemine daima sahibelerimiz açıktır.

Dercolummayan (yayınlanmayan) evrak ve âsâr (eserler) iade olunmaz.

İdarehanesi: Vezneciler'de Kürt Teavün ve Terakki Merkez-i Umumisi'dir.¹²⁴

Gazete logusunun Türkçe olarak “Hafta da bir kez çıkar, dini, ilmi, siyasi, edebi ve sosyal bir gazetedir ibaresi yer almaktaydı. Ayrıca gazetenin ilk sayısında cemiyet üyeleri için beş kuruşa satılmakta olduğu belirtilmektedir.

KTTG, 1898'de yayımlanmaya başlayan Kürdistan adlı ilk Kürt gazetesinden sonra Kürtçe diliyle yayın yapan ikinci gazetedir. Kürdistan gazetesinde Kurmanci Kürtçesiyle yazılara yer verilmişken bu gazetede Kurmancinin yanı sıra Sorani lehçesi de

¹²³ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s.55

¹²⁴ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s.56

kullanılmıştır.¹²⁵ Böylece Kürt Tevavun ve Terakki gazetesi Sorani lehçesini kullanan ilk gazete olma özelliğini de taşımaktadır. Kürdistan gazetesi 15 günde veya ayda bir çıkarken, KTTG haftada bir kez çıkmaktaydı. Kürdistan gazetesi Avrupa ve Mısır'da yayımlanmıştır, ülkeye girişi yasaklanmıştır, KTTG ise hem legal olarak yayımlandığı hem de İstanbul'da yayımlandığı için nispeten daha kolay dağıtılmaktaydı.

İlk sayıda şu yazılar yer bulunmaktadır:

Mukaddime; Süleymaniyeli M. Tevfik

Cemiyetin Beyannâmesi

Telhîs-i Siyasî; E. A.

Kürtler ve Kürdistan; Babanzade İsmail Hakkı

Osmanlı Amerikası ve Saadet-i Müstakbele-i Aşâir; Diyarbekirli Ahmet Cemil

Askerlik; Süleymaniyeli Fethi

Mühim Bir Arıza; Reis-i Cemiyet Seyid Abdülkadir

Kürtler ve Şecâat-i Akvam; Malatyalı Bedri

Lisânımız Kürtçe; Bediüzzaman Molla Said-i Kürdî'nin Nasâyihî

Ey Gelî Kurdan!; Seyyah Ahmet Şevki

Baban Kürtçesi; Meqsûdî Kirdewebûnewey Cem'îyet

Kürtçe Şiirler; Süleymaniyeli Tevfik

Kürt Erbab-ı Fikir ve Kalemine Ricanâme

Haberler¹²⁶

¹²⁵ Hassanpour, s.256

¹²⁶ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 57

En az dokuz sayısının çıktığını bilinen Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nin bazı sayılarının yayım tarihleri şöyledir:

No Yayınlandığı Tarih

1. 22 Teşrin-i sâni 1324 (11 Aralık 1908)
5. 20 Kânun-ı evvel 1324 (2 Ocak 1909)
6. 27 Kânûn-ı evvel 1324/ (9 Ocak 1909)
7. 3 Kânûn-ı sâni 1324/ (16 Ocak 1909)
8. 10 Kânûn-ı sâni 1324/ (22 Ocak 1909]
9. 17 Kânûn-ı sâni 1324/ (29 Ocak 1909]¹²⁷

Kürt Teavün ve Teraki gazetesinin ilk sayıları 8 sayfa olarak çıkmış fakat beşinci sayıdan itibaren sayfa sayısı artırılmıştır. İlk sayıda genelde cemiyetin faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu gazetede Süleyman Nazif gibi yazarların da çalışmalarına rastlanılmaktadır. Gazetede yer alan yazılar arasında iki ilginç yazı bulunmaktadır. Bunlardan biri gazetenin 2. sayısında “Kürtler ve Kürdistan” ve 7. sayısında İzmir “Kürdistan Değil” başlıklı yazılarda Kürtlerin övüldüğü ve kendilerine yönelik baskıları eleştiren Kürt kökenli Süleyman Nazif’e aittir. Nazif daha sonra özellikle 1920'lerde Kürtler konusunda fikirlerini değiştirerek son derece tutucu bir dünya görüşüne sahip olmuştur.¹²⁸

Gazetede Kürt dili ve edebiyatı yoğun olarak işlenirken, Kürtlerin kendi dilleriyle eğitim yapmaları için okul istemeleri sıkça vurgulanmaktadır. Gazetenin bağlı olduğu Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 25 Eylül'de İstanbul Vezneciler'de bir kulüp açmıştır. Kulübün amacı aynı düşüncede olan insanları bir araya toplamaktır. Cemiyet ayrıca Diyarbakır, Erzurum, Muş, Bitlis ve Musul'da birer şube açmıştı.¹²⁹

¹²⁷ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 58

¹²⁸ Alakom, s.106

¹²⁹ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybün Yay. Stockholm,1992 s.42 (Aktaran: Malmisanij)

Gazetenin 3. sayısında eğitimin öneminde bahseden İsmail Hakkı Babanzade, Kürt çocuklarının anadilde eğitilmesinin öneminden bahsetmektedir. Babanzade'nin bu makalesi politik bir propagandanın yanı sıra çağdaşlaşmanın ve Kürt edebi dilinin gelişmesinin bilimsel temellerini ortaya koyduğu şekilde yorumlanmaktadır.¹³⁰

KTTG'nde yayımlanan Diyarbakirli Mazharzade Mazhar'ın "Kütüphaneler" başlıklı yazısı üzerinde de durmak gerekir. Bu yazı, kütüphaneler konusunda Kürt basınında rastladığımız ilk yazıdır. Mazharzade'nin kütüphanecilik konusundaki görüşlerinin çoğu, çağdaş kütüphanecilerin de sahip çıktıkları görüşlerdir. Ona göre, daha kısa, daha emin yoldan hedefe ulaşmak için okullarla beraber bir de kütüphanelerin kurulmasına ve çoğaltılmasına önem verilmeliydi. Öğrenci gençler, istedikleri kitapları, öğrenim için gerekli araçları kendi başlarına sağlayamadıklarından ilerleme ve olgunlaşma yolunda önlerine çıkan engellerle uğraşmaya mecbur olmaktadır, bu ise onların gayret ve faaliyetlerini, eğitime karşı isteklerini azalttığından dolayı milletin mutluluk ve selamet binalarına tahrip edici bir darbe indirmektedir.¹³¹

Kürt dili ve edebiyatına verilen önem sonraki sayılarda da işlenmiştir. Kürtlerin kendi dilleriyle eğitim yapmaları için okul istemeleri sıkça vurgulanmıştır. Gazetenin bağlı olduğu Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 25 Eylül 1908'de İstanbul Vezneciler'de bir kulüp açmıştır. Kulübün amacı aynı düşüncede olan insanları bir araya toplamak, Kürt dilinin geliştirilmesine katkı sağlamaktır.¹³²

Bir sivil organizasyon olarak Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan bu gazetede yazılar hem Türkçe hem de Kürtçe yayınlanmaktaydı. Gazetenin yazarlarından bazıları şunlardır: Gazetede Türkçe yazı veya çevirileri yayımlananlar arasında Babanzade İsmail Hakkı, Diyarbakirli Ahmet Cemil, Diyarbakirli Mazharzade Mazhar, E.A., Erzincanlı Hamdi Süleyman, Haydarizade İbrahim Efendi, Hüseyin Paşazade Süleyman, Mahmud Muin, Malatyalı Bedri, Molla

¹³⁰ Celil, s. 63

¹³¹ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 60

¹³² Yücel, s.50-51

Said-i Nursi, Seyid Abdülkadir, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Fethi, Süleymaniyeli M. Tevfik, Süleymaniyeli Seyfullah.¹³³

Kürtçe yazarlardan Süleymaniyeli Tevfik yazılarını Sorani lehçesi ile diğerleri Kurmanci olarak yazmışlardır. KTTG'nin yayınlandığı bu dönemde tüm iletişim zorluklarına rağmen gazete, Kürt bölgesi ile ilgili birçok haber yayınlamıştır. Doğu'nun en ücra köşelerine dahi ulaşmış olan gazetenin yayını 9 ay sürmüş, 1909 yılına gelindiğinde 31 Mart olayı patlak vermiş ve gazete çalışanlarından bazıları yakalanarak Bekiroğlu Bölüğü namıyla tanınan ünlü hapishaneye götürülmüştür.¹³⁴

3.1.3. Şark ve Kürdistan Gazetesi (1908)

Şark ve Kürdistan, 1908'de yayın hayatına başlamıştır. İstanbul'da haftada iki kez çıkarılan 4 sayfalık gazetenin tüm yazıları Arapça harflerle Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanmıştır. Kaç sayı çıktığı bilinmeyen gazetede ağırlıklı olarak Şark'ın durumu, Kürtler ve Bosna Hersek ile ilgili yazılar yer verilmekteydi.¹³⁵

İstanbul'da çıkan Kürtçe dergi ve gazetelerin belli bir cemiyet tarafından çıkarıldığını bilmekle birlikte **Şark ve Kürdistan Gazetesi**'nin hangi Kürt cemiyeti ile ilişkisi olduğu tespit edilememesine rağmen künye bilgilerine ulaşılmıştır. Gazetenin sahibi olarak kayıtlara geçen isimler şunlardır: Ehmed Şerifê Herseki (Hersekili Ahmet Şerif) Bedriyê Meletiyê (Malatyalı Bedri) ve İsmailê Hersekî (Hersekili İsmail). Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ise Ehmed Şerifê Herseki (Hersekili Ahmet Şerif) ve başyazarı ise Bedriyê Meletiyê (Malatyalı Bedri)'dir.¹³⁶

İlk Sayısında yer alan bazı yazılar:

- Kürtler ve Kürdistan – M. Bedri (Malatyalı Bedri)
- Vatani parçalamak isteyen kişiler – Bedri

¹³³ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 65

¹³⁴ Derya Deniz, **Kürt Basım** Mizgîn Dergisi, İstanbul, Sayı:20, s.21

¹³⁵ Şark ve Kürdistan Gazetesi Yayında [1908], <http://www.Kurdistantime.com/?p=80>, 24.10.2007

¹³⁶ Malmisanij&Mahmud Levendî, **Li Kürdistana Bakur û Tirkîyê Rojnamegeriya Kürdi (1908 – 1992) (K.Irak ve Türkiye'de Kürt Basım 1908-1992)**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s.24

- Konferansın muhtemel sonuçları – İsmail Herseki
- Kürtler yine muhtaçtır – Said-i Nursi
- Milletin Korunması – Topçu Yüzbaşı Ali Vesfi
- Bosna Hersek
- Bedihan Şark ve Kürdistan
- Bosh Hersekteki Katoliklerin Müslümanlar üzerindeki baskıları
- Bosna Hersekte
- Girit Meselesi
- Kosova mebusları¹³⁷

İlk sayının yazı başlıklarından yola çıkarak Osmanlı Devletinin çeşitli bölgelerinde bulunan Kürtlerin durumu ile birlikte Balkanlardaki sorunlar gibi Osmanlı'nın yüz yüze olduğu diğer sorunlar da gazete içeriğinde kendisine yer bulabilmiştir.

3.1.4. Kürdistan (1908)

İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da 1908 de yayına başlamıştır. İlk Kürt gazetesi olan Kürdistan gazetesi ile ilişkisi olmayıp sadece aynı benzerliği taşıyan başka bir gazetedir. Daha sonraki dönemlerde bu isimle çok gazete ve dergi çıkarılmıştır. Daha sonraki dönemlerde İran, Beyrut, Azerbaycan, Türkiye'de bu isimle dergi ve gazetelerin çıktığı bilinmektedir.

Bedirhan ailesi mensuplarından Süreyya Bedirhan hapisten çıktıktan sonra bu gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıllık hayatı olan bu gazete, 13 Nisan 1909 yılında kapatmıştır.

¹³⁷ Mamisanij&Levendî, s.26-27

3.1.5. Peyman (1909)

İkinci Meşrutiyetten sonra Diyarbakır'da İttihat ve Terakki tarafından ilk sayısı 15 Haziran 1909 yılında yayınlanmıştır.

Haftalık bir yayın periyoduna sahip olan gazete her pazartesi yayınlanmakta idi. Mirikatibizade Şükrü'nün İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü olduğu gazetenin başyazarı E. Baki idi. Devlet matbaası olan Diyarbakır Vilayet Matbaası'nda basılan gazete Diyarbakır'da yayınlanan ilk özel gazete olarak bilinmektedir. Çok dilli bir yayın içeriğine sahip olan Peyman'da, Ermenice, Süryanice, Arapça ve Kürtçe haber ve yazılara yer verilerek bazen bu dillerde özel sayfalar yapılmaktaydı.¹³⁸

Kürtçe gazete kategorisinde değerlendirilmesi sadece bazı sayılarında Kürtçe yazılar yayınlanmasındandır. Böylece Osmanlı tarafında çıkarılan bir gazetede ilk kez Kürtçe dilinden içeriğe yer verilmesi anlamında bir ilki teşkil etmektedir.

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi adlı eserinde Ziya Gökalp'ın bu gazetede Vedat, Tefik Sedat, ve Mehmet Mehdi isimleri ile yazı yazdığını belirtmektedir. Gazetenin 12. sayısında Ziya Gökalp Selanik'teki İttihat ve Terakki kongresine gitmeden hemen önce yazdığı "Sureti Nutuk" başlıklı Kürtçe ve Türkçe bir yazı yazmıştır.¹³⁹

Diyarbakır vilayet matbaasında basılan Peyman Gazetesi toplam 12 sayı yayınlanmıştır. Son sayısı 31 Ağustos 1909 yılında çıktıktan sonra yayınına son verilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ Mehmet Mercan, *Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını*, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarbakır, 1998, s.45

¹³⁹ Yücel, s. 51

¹⁴⁰ Yücel, s.52

3.1.6. Amidi Sevda (1909)

Ali Emiri tarafından çıkarılan gazetenin sahibi Mehmet Şükri Diyarbekiri'dir. Amidi Sevda'nın kapağında şunlar yazılmıştır: Her on beş günde bir neşrolunur. İlmî, fennî, içtimaî, edebî gazetedir.¹⁴¹

Sahib-i İmtiyaz ve Müdürü: Şükrü Amidî.

Basıldığı Yer: Diyarbakır, 4 Matbaa-i Amidî.

Boyutları: 20x28

Dış kapak ana başlık altında "Diyarbakır- Elcezire: Mesopotamie" ibareleri vardır¹⁴²

Amide Reş yani Kara Amid adıyla da anılan dergi 1909 yılına İstanbul'da Türkçe olarak 6 sayı çıkarılmıştır. Kara Amid Diyarbakır'ın eski ismidir. Bu gazetede bazı Kürtçe yazılara da yer verilmiştir.

3.1.7. Jîn (Yaşam)

1918 -1919 yılları arasında Jîn dergisi 25 sayı yayınlanmıştır. Daha önce aynı isimle yayınlanan derginin kapatılmasından sonra aynı isimle gazete olarak yayına devam etmiştir. Bazı kaynaklarda Jîn dergisi ve gazetesini ayırı ayrı ele alınmaz, ikisininide dergi olarak görülmektedir.

Yayına başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir ama Jîn dergisi son sayısı 2 Ekim 1919'da yayımlandıktan sonra kapanmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu tarihten sonra gazete olarak yayımına devam ettiği düşünülebilir.

Gazetinin ilk sayfasında şöyle yazılmaktadır; "Haftalık Gazete" Din, Edebiyat, İctimaiyat ve İktisadiyattan bahseder Türkçe - Kürtçe Mecmuadır."¹⁴³ Gazete abonelik sistemi ile dağıtılmaktadır. Üzerine "Yılık Abone bedeli 130 kuruştur" diye yazılmıştır.

¹⁴¹ Mamisanij&Levendî, s.45

¹⁴² Mamisanij&Levendî, s.457

Yukarıda ifade edildiği gibi aynı adla 1918-1919 yılları arasında Kürtçe bir dergi yayınlanmıştır, bu derginin son sorumlusu ve yönetmeni Memduh Selim'dir. Jîn gazetesinin yönetmenliğini de Memduh Selim üstlenmiştir. Bu iki yayın organının birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Jîn Gazetesinin Kürdistan Teali Cemiyeti'nden ayrılan bir kesim tarafından kurulan Kürd Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyetinin yayın organı olarak çıktığı veya onlar tarafından çıkarıldığı düşünülmektedir. Çünkü Memduh Selim, Kürdistan Teali Cemiyeti'nden kopan bu grupla birlikte hareket etmiştir.¹⁴⁴

Şimdiye kadar kaynaklarda kendisinden pek söz edilmeyen bu yayın, araştırmacı Ali Birinci'ye göre Bedirhanzade Ahmet Süreyya Bey tarafından çıkarılmıştır. Birinci bu yayının bir tarafı Türkçe, bir tarafı Kürtçe olarak yayınlandığını ifade etmektedir.¹⁴⁵

3.1.8.Gazî (Çağrı)

Ekrem Cemil Paşa hatıralarında Gazi Gazetesinin Kürdistan Cemiyeti tarafından 1919 yılında yayınlana başladığını ifade etmektedir. Diyarbakır'da yayına başlayan gazete birkaç sayı çıktıktan sonra Kürdistan Cemiyetinin kapatılması ile küçük bir matbaada yayınına devam etmiştir. Tam olarak ne zaman yayınına son verildiği bilinmemektedir.

Gazetede Avukat Şehid Hacı Muhammed Efendi, Şehid Cemil Paşazade Cevdet, Pertew Begê Lici, Ali, Mirikatibizade Cemil Beg, Henizade Reşat yazılar yazmıştır.¹⁴⁶

¹⁴³ Alakom, s.108-109

¹⁴⁴ Alakom, s.108

¹⁴⁵ Ali Birinci, **Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325)**, Kebikeç-İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları dergisi, İstanbul, 1995, Sayı.2, s.145 (Aktaran: Mamisanij&Levendî)

¹⁴⁶ Mamisanij&Levendî, s.288

3.1.9. Bangi Kürdistan(Kürdistan'a Sesleniş) (1922)

1914 yılında yine Kuzey Irak'ta Bangi Kürt isimli bir dergi çıkmıştır. O derginin bu gazeteye benzer birçok yönü olduğu için ikisi aynı sanılmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek çoğu kaynak bu gazeteye yer vermemektedirler. Fakat araştırmalar sonunda görülmüştür ki ikisi aynı olmayıp biri dergi diğeri gazetedir. Zaten aynı tarihte de çıkmamışlardır.

2 Ağustos 1922 yılında Süleymaniye'de haftalık olarak yayına başlamıştır. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Mirliwa Mustafa Paşa Yamolki olan gazetede Kürtçe'nin yanı sıra Türkçe ve Farsça sayfalar da bulunmaktadır. Türkçe editörü; Refik Hilmi, Farsça editörü ise Ali Kemal ve M. Nuri'ydi. Gazete logusunun hemen altında "Haftalık ilmi, İctimai, edebi gazetedir" ibaresi yer almaktadır. Bağdat Darül - islam matbaasında basılan gazete Kerkük ve Erbil'de dağıtılmıştır.¹⁴⁷

İlk 13 sayısı 6 sayfa olarak basılan gazetenin ebataları 34cm x 21 cm olup 14 sayıdan sonra 4 sayfa olarak basılarak ebatı 50cm x 38cm olarak büyütülmüştür.¹⁴⁸

Gazetenin İmtiyaz Sahibi Mirliwa Mustafa gazetenin amacını ilk sayıda şöyle açıklamaktadır: "Bu gazete tüm Kürtler içindir. Yiğit Kürtleri uyandırma ve ataları hakkında bilgilendirmek içindir. Kürtler her şeyden mahrum, dünyadan habersizler. Bunun sebebi cahiliktir. Zaman silah ve savaş zamanı değil. Zaman ilim ve eğitim zamanıdır. Ey Kürtler gelin Bangi Kürdistan'ı dinleyin. Bangi Kürdistan vatan ve vatan evlatlarını aydınlatmak içindir"¹⁴⁹

Resmi olarak İmtiyaz Sahibi Mirliwa Mustafa Paşa görünse de gazetenin ilk sayısı Türkçe bölümünde Kürt aydınlarına seslenildiği yazıda, gazetenin kırtasiye giderlerinin Kürdistan Cemiyeti tarafından karşılandığı belirtilmektedir.

¹⁴⁷ Cemal Haznedar, **Bangi Kürdistan**, Bir Dergisi, sayı 1, Diyarbakır, 2005, s. 68

¹⁴⁸ Haznedar, s.72

¹⁴⁹ Haznedar, s. 79

Gazetenin içeriği ile ilgili olarak şunlar belirtilebilir: Gazetenin ilk sayısında tüm Kürtlerin kurban bayramı kutlanarak Kürdistan Cemiyeti üyelerini bayramlaşmak üzere Hacı Mustafa Paşa'nın evinde toplamaya çağıran bir duyuru dikkat çekmektedir.

Gazetenin Türkçe bölümünde Refik Hilmi "Kürdistan'nın Geri Kalma" nedenleri başlıklı yazısında, okuyucuları her türlü garaz ve şaibeden uzak bir görüş ve düşünceyle fikir yürütmeye yönelterek, okuyucusundan Doğu'nun geri kalma nedenlerini araştırılmasını istemektedir. Kürtlerin İlim, İrfan ve fazilet açısından öteki millet ve kavimlerin çok gerisinde olduğunu ifade ederek, "O halde hem geri kalmışlığımızın nedenlerini, hem de inkarı mümkün olmayan geri kalmışlığımızın iyicene araştırırsak doğal olarak gözümüze en başta eğitimsizlik çarpacaktır. Evet, bugün hâlâ Ortacağ'dan çıkmış vahşi milletler hariç tutmak şartıyla, oturdukları bölgede eğitim ve sanatlar açısından Kürt milleti kadar geri kalmış bir millet düşünülemez."¹⁵⁰ diyerek Kürtler'in eğitime önem vermesi gerektiğine işaret eder.

Gazetede dikkat çeken bir diğer yazı da dışarıda bulunan saygın Kürt aydınlarına hitaben yazılan bir yazıdır. Bu yazıda gazetenin Kürdistan Cemiyeti tarafından kırtasiye masraflarının karşılandığı ifade edilip fakat Cemiyet'in kaynaklarının sınırlı olduğu ve uzun süre masrafları karşılayacak bir fedakarlıkta bulunamayacağına işaret etmektedir. Bu gazetenin devamlılığı için yardımlaşma ve gayrete ihtiyaç olduğunu ifade ederek, "Biz bu gayreti yabancılardan dilemiyoruz. Sözümüzü Kürtlük uğruna çalışmak ve Kürtleri ilmi olarak ilerleyip yükseldiğini görmek isteyen Kürt yurtseverlere yöneliyoruz"¹⁵¹ Bu yazı, gazetenin ekonomik sıkıntılar içinde olduğunu göstermektedir.

Gazetede ayrıca İslam ve Kürt tarihi hakkında yazıların olduğu da görülmektedir. Gazetenin Farsça sayfasında ise İran Kürtlerine hitaben yazılara yer verilmektedir. Toplam olarak kaç sayı yayımlandığı bilmeyene gazete 1926 yılına kadar yayını sürdürmüştür.

¹⁵⁰ Haznedar, s. 80

¹⁵¹ Haznedar, s. 81

3.2. Osmanlı Dönemi İlk Kürtçe Dergiler (1900-1923)

3.2.1. Rojî Kürd (Kürt Güneşi) Dergisi (1913)

Kürt Talebe Cemiyeti Hevî üyelerinin çabalarıyla yayımlanan ilk periyodik yayın olan Rojî Kürd dergisi, 6 Haziran 1913 yılında İstanbul'da yayımlana başlamış ve dört sayı çıkmıştır. Ayda bir kere çıkan derginin her sayısı 32 sayfadan oluşmaktadır.

Rojî Kürd'ün yönetim yeri Hevî derneğinin bulunduğu daire, dağıtım yeri aynı derneğin merkezini yanı sıra Şafak Kütüphanesi de bu iş için kullanılmıştır.

Türkçe ve Kürtçe (Kurmanji ve Sorani Kürtçesiyle) yazılar içeren derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Abdülkerim (Süleymaniyeli Abdülkerim)'dir. Harbiye Oklunuda okuyan Süleymaniyeli Abdülkerim daha sonra topçu yüzbaşısı olmuştur.¹⁵²

Derginin ilk sayısında Rojî Kürd dergisinin amacı şöyle açıklanmıştır:

"Kuşkusuz yine en basit tabir ile içinde bulunduğumuz zamana ve geleceğe layık bir ilerleme gayesi, siyasi ihtiraslardan bağımsız bilimsel ve sosyal bir yol (meslek). Başka hiçbir şey. İşte bugün Kürt gençliği Kürtlüğe ve âleme karşı, bu gayenin yüklediği bir görev altındadır. Bu gençlik, bu görevi iyi yerine getirmek, Kürtlüğe her taraftan vurulan hakaret tokadını, ilerleme ve bilme (irfan, kültür) ile reddetmek için ant içmiştir. Şimdi ancak 'Âyinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz' diyebiliriz."¹⁵³

Derginin içeriğine bakıldığında Kürt tarihi ve diline önem verilen yazıların ağırlıkta olduğu göze çarpar. İlk sayısının kapağında Selahaddin Eyubi'nin resmi yer almıştır. Derginin ilk sayfasında Roji Kürt imzası derginin amacı belirtilmiştir.

¹⁵² Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s.138

¹⁵³ A.Meretowar,C.Amedi, S. Azad Aslan, **Roji Kürd (Kovara Cemiyeta Hêvi "Hevi Cemiyeti Dergisi")**, War Yayınları, İstanbul, 2002, s.14-15

Abdullah Cevdet Bir Hitap başlıklı yazısında; İster kalemi olsun, ister pratiği olsun dünyada hiçbir büyük bir cesaret yoktur ki büyük büyük cesaret ve yürekliliğin yardımıyla meydana gelmiş olmasın. Kürd gençlerine bu “prensibi” şiddetle arz ederim. Milliyetlerin öne çıktığı ve oluştuğu devirdeyiz”¹⁵⁴ diyerek gençlere hitap etmektedir. Cevdet yazısında şöyle devam etmektedir: Belirli ve seçkin bir şahsiyete sahip olmayan bir ferdin hiçbir toplumsal değeri olmadığı gibi şahsiyetine sahip olmayan bir milletin de “esamisi Okunamaz”, ve konuşan hayvan suretinden başka bir şey olmaz.¹⁵⁵

“Kürd Talabe Cemiyeti ve Kürdlerin Makam-ı Hilafet’e Hizmetleri” yazısında, Kerkük’lü Necmeddin, “ Hilafete Kürtlerin Osmanlı ile olan ilişkileri İdris-i Bitlisi’nin çabaları ve Kürtlerin Hizmetleri” başlıklı yazısında hilafete sadakatini atmaktadır.

H..., imzasıyla yayınlanan “**Derda Deva**” başlıklı yazıda Roji Kürd dergisinin önemini ve çabaları anlatılmaktadır. H...’nin gazetenin yönetim ve yazar kadrosundan olmadığı yapılan ısrarlar sonunda yazı yazdığı yazının içeriğinden anlaşılmaktadır. Haputlu H. B., “**Garpla Şark Milliyet Cerayanları**” başlıklı yazıda; Avrupa, geçmiş asırdan Hıristiyanlık mezhepleri arasında meydana gelen müthiş kanlı ihtillalar ve bunların doğurduğu çeşitli facialar ve sefaletler içerisindeki çaresizliğini¹⁵⁶ anlatıp Avrupa ile İslam dünyası arasında bir karşılaştırma yapmaktadır.

Kerküklü Necmedin, aynı sayıda “**Ahval-i İctimayemiz**” Kürtlerin toplumsal durumlarını açıklamıştır. Fahri, yaradılıştan gelen kaabiliyet öyle bir harika ve bahşedilmiş bir geniş alanda varolmuş ki bütün vahşet ve karanlıkları kendi kontrolü altına alarak insanlığın gerçek buluşlarının sebeplerini hazırlamaya çalışandır”¹⁵⁷ diyerek “**Kürtlerin Medenileşme Kabiliyetlerine**“ değinmiştir.

Mithat “**Hükümetin Genel Kuvvetleri**” başlıklı yazıda Ayrılık ve Eşitliğinin gerekliliği, bu husustaki fikir ve ayrılıkları ve bu konudaki görüşleri aktarmıştır. Ayrıca bu

¹⁵⁴ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 16

¹⁵⁵ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 16

¹⁵⁶ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 20

¹⁵⁷ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 23

sayıda Süleymaniyeli Mesud, Kürd harfleri ve okuma kolaylığını anlatmıştır. Bunun yanı sıra dergide Kürtçe şiir ve hikâyelere de yer verilmiştir.

2. sayının kapağında Şah Abdulkerim Han Zend'in resmini konulmuştur. Bulgaristanlı Doğan, genç Kürt aydınlarına hitap ederek milletlerine karşı görev ve sorumlulukları hatırlatmıştır.

Babanzade İsmail Hakkı, Kürtlük ve Müslümanlık başlıklı yazıda, İslami geniş ailenin en önemli esaslarından birini de Kürd milliyetinin oluşturmakta olduğunu belirtmiştir. Dr Abdullah Cevdet İttihat Yolu (Birlik Yolu) başlıklı yazısında başında geçen bir olayı aktararak, ziyaretine gelen bir arkadaşının masasında gördüğü Kürtçe gazeteye nasıl tepki gösterdiğini anlatmıştır.

M. Salip Bedirhan 'Hülya Gerçek Oldu' başlıklı yazıda Hevi cemiyeti ve cemiyetin yayın organı olan Roji Kürd dergisinin misyonundan söz etmektedir. Aynı şekilde Harputlu H. B.'de Hevi cemiyetini önemini anlatmıştır. Kürtçe harfleri ve okuma kolaylığı bu sayıda da yer verilmiştir.

İlk sayıda sadece kapakta resmini konulduğu Selahaddin Eyubbi hakkında bu sayıda detaylı bir bilgiye yer verilerek Sellahaddin Eyübbi'den bahsedilmiştir. İlk sayıda olduğu gibi bu sayıda da şiir ve hikâyelere yer verilmiş, ayrıca gelen okuyucu mektupları da yayınlanmıştır.

3. Sayının kapağında Hüseyin Kenan Paşa'nın resmine yer verilmiştir. Babanzade İsmail Hakkı; "Şimdiye kadar kapkaranlık bir bilgisizlik içinde bulunan Kürd kavminin varılacak yere doğru yürümesi ve değişik beşer kavimleri arasında kendisine düşen kutsal görevi yerine getirmesi için kuraklık, arızalı, tehlikeli çukurlar, uçurmlar, taşlar ve tuzaklarla geçilmesi zor bir hale gelen gidiş ve yükseliş yol ve geçitleri, kuvvetli bir ışık ile kendisine aydınlatmak lazım"¹⁵⁸ diyerek Kürtlüğün yükselme şartlarını belirtmiştir.

¹⁵⁸ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 73

Salih Bedirhan Kılıçtan Evvel Kalem başlıklı yazıda eğitimin ve okumanın önemine değinmiştir. İkinci sayıda gördüğümüz Selahaddin Eyubbi'nin hayatı bu sayıda da yer verilmiştir. M. İmzası ile yayınlanan yazıda Selahiddin Eyubbi'nin hayatı geniş bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca Bedirhan ailesine mensup Bedirhan Hüseyin Paşa'da tanıtılmıştır.

X. ... imzasıyla yayınlanan 'Dertlerimiz ve Nifakımız' başlıklı yazıda, nifakın Kürtlerin ezeli bir derdi olduğu anlatılmıştır. Asırlarca mevcut bir hastalık gibi kemiren, onu maneviyatını bu derece zorlayan ve ona yürümekten ve yükseltmekte alıkoyan şeyin nifak olduğuna işaret etmektedir. Kürd dili, Kürtçe hikaye ve şiirleri bu sayıda da görülmektedir.

4. Sayıda kapağında Erzurum şehrinin resmine yer verilmiştir. Lütfi Fikri "Kürt Milliyeti" başlıklı geniş yazısında, Kürt milliyeti muhtelif ırklardan; memleketten sıra itibarıyla Araplar'dan ve Arnavutlar'dan sora varlığını his ve idrak etmeğe başlamış bir unsurdur. O'nun muhiti Anadolu'nun nispeten merkezi şehirlerden uzak kısmında bulunması, ekseriyetle yolsuz, trensiz yerlerin sakini olması itibarıyla bu konudaki gecikmesi izah edilebilir¹⁵⁹ diyerek Kürtlerin durumunu açıklamıştır.

Ebu Rewşen Kürtlük'ün kahramanlık defterinden iki bahadırılık siması diyerek Harputlu Kürt Muharrem ve Eleşgirtli Kürt Bhlul'u anlatmıştır. M. Bedirhan, "Kürtlüğün önemli geleneğidir büyüklere saygı. Emin bir şekilde söyleyebilirim ve iddia edebilirim, bizde şu anda bu geleneğe şiddetle riayetkar olmayan genç yoktur. Gerekli yerde bunu ispat etmek için delil ve şahitlerin göstermesi kolaydır" gençliğin ne kadar hürmetkâr olduğunu açıklamıştır.

Dergide sıkça işlenen gençlik konusun yanı sıra ilk kez derginin 4 sayısında Kürtler'de kadın meselesinin de tartışıldığı görülmektedir. Ergani Madenli Y.C Kürt

¹⁵⁹ Meretowar, Amedi, Aslan, s. 99

toplumunda kadının yerini ve sorunlarını açıklamıştır. Son sayıda da yine şiir ve hikayelere yer verildiği görülmektedir.

Rojî Kürd'ün kimi yazarları dergideki yazılarından dolayı tutuklanmışlardır. Örneğin derginin muhabiri M. Salih Bedirhan'm bu dergideki bir makalesinden dolayı tutuklandığına dair haberler dönemin Türk ve Ermeni gazetelerinde yayınlanmıştır.¹⁶⁰

Rojî Kürd'ün dört sayısının yayım tarihleri şöyledir:

Sayı	Yayımlandığı Tarih
1	6 Haziran 1913 /14 Receb 1331
2	6 Temmuz 1913 /14 Şaban 1331
3	1 Ağustos 1913 /11 Ramazan 1331
4	30 Ağustos 1913 /10 Şevval 1331 ¹⁶¹

Bu dergide hem Türkçe hem de Kürtçe yazılar yayınlanmıştır. Ehmede Hanî, Nalî, Şeyh Rizay Talebanî gibi bazı şairlerin Kürtçe şiirlerinden bazı bölümler Rojî Kürd'de aktarılmıştır. Bunlardan Nalî ve Şeyh Rizay Taleba-nî'nin Kürtçe şiirlerin yanısıra Türkçe şiirler yazdığı bilinmektedir. Örneğin ünlü Lûgât-ı Naci'de "nâgehânî" sözcüğü Rojî Kürd'ün bazı yazıları o dönemin başka gazetelerinde de aktarılmıştır. Yine Abdullah Cevdet'in 1913'te Rojî Kürd'de çıkmış olan bir yazısı, Ermeni gazetelerinden olan Jamanak'ta (No. 1608) da yayımlanmıştır.¹⁶²

Rojî Kürd'ün dördüncü sayısını görmemiş olan bazı tarihçiler, bu derginin ilk üç sayıdan sonra dördüncü sayıda Hetawî Kürd adını aldığını yazarak değerlendirmelerini ona göre yapmışlardır. Fakat bazı araştırmacılar Rojî Kürd'ün dördüncü sayısının çıkmadığını iddia etmişlerdir. Oysaki Rojî Kürd dört sayı, ondan sonra yayımlanan Hetavvî Kürd ise en az on sayı çıkmıştır.

¹⁶⁰Meretowar, Amedi, Aslan s. 14

¹⁶¹Celil, s. 75

¹⁶²Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.142

A.Meretowar, C.Amedi, S. Azad Aslan, bu derginin dört sayısında Latin alfabesine çevirerek Türkçe yazıları Türkçe, Kürtçe yazılarında Kürtçe'ye çevirerek, orjinal Osmanlıca yazılışını da kitabın arkasında yer vererek 2002 yılında War yayınlarında basılmıştır. Onların bu çalışmalarında 4 sayı çıktığı görülmektedir.

Hükümet tarafından zararlı görüldüğünden, yöneticileri derginin yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Böylece 'Rojî Kürd' adında yalnızca 4 sayı yayınladıktan sonra 'Hetawî Kürt' dergisi olarak adı değiştirmiştir.

3.2.2. Yekbûn (Birlik) Dergisi (1913)

Yekbûn (birlik) dergisi, kaynaklara göre Hevî tarafından İstanbul'da Kürtçe-Türkçe olarak sadece birkaç sayı yayımlanmıştır.

Dr. Kemal Mezber Ebmed bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "İstanbul'daki Kürt öğrenciler, Hevî Derneği'ni kurdular ve 1913'te Rojî Kürd dergisini yanısıra Yekbûn adında bir başka dergi de çıkmaya başladı... Celadet Bedirhan'ın eşi Sayın Rewşen Bedirhan, bana Yekbûn ve Rojî Kürd'de yayımlanan ve çoğu babası Salih Bedirhan'a ait olan bazı Türkçe makaleler vermişti... Yekbûn, ikinci sayısında (19 Eylül 1329/1913) diğer halklardan hiçbir yönden eksik olmadığımız halde bugüne dek gücümüzü ve iktidarımızı yaşamda göstermediğimizden yakınıyordu. Çünkü 'okuma yazmamız yok ve cahiliz' diyor. Bu nedenle bu derginin canla başla kısa bir sürede 'Kürtlerin okuma yazma oranının hiç olmazsa yüzde 40 veya yüzde 50'ye çıkarılması' gereğini savunması, bunun gerçekleştirilmesi için de 'rahat yaşamdan elinizi eteğinizi çekiniz', 'Şarkın'ın yüksek dağlarına dönünüz ve milletin evlatlarına rehberlik ve öğretmenlik yapınız' (Yekbûn, no. 3, 30 Eylül 1329/1913) çağrısında bulunması tuhaf değildir." ¹⁶³

Yekbûn'un iki sayısını görmüş olan Musa Anter daha ayrıntılı bilgi verirken Yekbûn'un gazete olduğunu belirtir. Onun vazdığını göre, Yekbûn gazetesinin üçüncü sayısının üzerinde şunlar yazılmıştır:

¹⁶³ Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.146-147

"Haftada iki defa intişar eder.

Siyasete karışmaz.

Mes'ûl müdürü: İbrahim Kürdi¹⁶⁴

Gazetenin amacı "Osmanlı ve islâm camiasında Kürtleri tanıtmak, kadir ve kıymetlerini daha da yükseltmektir".

Aynı sayıdaki "başyazı, Münc-i Kürdi imzasıyla gençliğe hitap etmektedir, Yazar bu hitabında; Okur-yazar oranı az olan Kürtler için, kolay bir alfabe yapılmalıdır, Gençler siyaset hırsına kapılmamalıdır, Gençler en büyük şerefi, milli hizmette bulmalıdırlar şeklinde çeşitli öğütlerde bulunmaktadır.¹⁶⁵

Musa Anter'e göre, Yekbûn'un ikinci ve üçüncü sayılarında şu imzalar da vardı: F. N., M. H., M. S. Azizî, M. Salih Bedirhan.¹⁶⁶

Anter'in yukarıda verdiği imzalardan F. N.'nin Fikri Necdet adının kısaltılmış biçimi olabileceği akla gelmektedir. M. H. ise Modanı Halil yani Halil Hayali'dir. Çünkü kızının adı Naciye olan Halil Hayali, Hetawî Kürd'ün onuncu sayısında da "Babe Naco M. X." imzasını kullanmıştır ki Babe Naco Kürtçe'de Naco'nun (Naciye'nin) babası demektir. Modanı Xelîl'in kısaltması olan M. X. harfleri, bugünkü Türk alfabesiyle yazılınca M. H. biçiminde yazılırlar. Aynı yazar Rojî Kürd'de de "Modanı X." (no. 2, s. 28) ve M. X. imzalarını kullanmıştır.¹⁶⁷

Müncîl-i Kürdi, M. S. Azizî, Ebû Rewşen (Ebül-Rewşen) ve M. Salih Bedirhan imzaları ise M. Salih Bedirhan'a (1874-1915) aittir. Bu vesileyle Musa Anter'in "Ebû Ruşen" biçiminde okuduğu adın doğrusunun "Ebû Rewşen" olduğunu da belirtelim. Rewşen adındaki kızından dolayı M. Salih Bedirhan'ın "Rewşen'in babası" anlamına

¹⁶⁴ Musa Anter, 'Yekbun 1914'te çıkan dergi', Doğu Dergisi, İstanbul, 1969, Sayı.1, s. 30

¹⁶⁵ Malmisanij, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, s.147-148

¹⁶⁶ Musa Anter, 'Yekbun 1914'te çıkan dergi' s.30

¹⁶⁷ Malmisanij, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, s.148

gelen Babe Rewşo veya Ebû Rewşen mahlaslarını kullandığını biliyoruz. Yekbûn'un bu iki sayısındaki yazılardan birçoğunun onun tarafından yazıldığı anlaşılıyor.¹⁶⁸

Dr. Naci Kutlay ve İsmail Göldaş bu dergide Celadet Bedirhan'm yazılarına sık sık rastlandığını yazmaktalarsa da bilindiği kadarıyla Yekbûn'da Celadet Bedirhan'm hiçbir yazısı yayınlanmamıştır.

M. Salih Bedirhan ilk sayıda yazdığı yazıyla Yekbun Dergisi'nin misyonunu şöyle ifade etmiştir; “Yaşamaya ve yükselmeye azmetmiş olan Kürtler, daha önce Hêvi ve Roji Kürd'ü ustaca meydana getirmişlerdi, bugün de mutluluk ve onurlu bir yaşama ulaşma ışıklarından birini hayalinin dölyatağında yaşatmış olan Yekbun'u çıkarmaya cesaret ediyorlar. Hayata hasret olan bu hayal, bu hizmet ve fedakârlıkla, onurlu bir yaşam için hazır olan gönüllerde cesareti ve umuduru diriltiyor. Yekbun azmini Kürtlerden alıyor, sermayesi sadece kıvancı ve övünçtür.¹⁶⁹

Yekbûn'un tespit edilebilen sayılarının yayım tarihi şöyledir:

Sayı: 9, Eylül 1329 [1913]

Sayı:19, Eylül 1329'da [1913]

Sayı: 30, Eylül 1329/Zilkade 1331 [1913]¹⁷⁰

3.2.3. Hetawî Kürd (Kürt Işığı) Dergisi (1913)

Müküslü Hamza yönetiminde 5 Ekim 1913 tarihinde yayına başlamıştır. “Hetaw” güneş demektir. Isı ve ışık veren cisim anlamına gelir.

Dergide içerik olarak sosyal ve kültürel ihtiyaç duyulan hususlar ele alınmış ve değişik görüşler sunulmuştur. Doktor Abdullah Cevdet ve Mevlanazade Rıfat yazılar yazmışlardır.

¹⁶⁸ Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.149

¹⁶⁹ Salih Bedirhan, **Muzekkerati**, Dilawer Zengi Yay, Şam, 1991, s. 91-92 (Aktaran: Malmisanij

¹⁷⁰ Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.149

1914'te seferberlik ilanına kadar Hetawî Kürt yayınına devam etmiştir. Harp ilanı ile Hevî mensubu aydınlar ve gençler askere alınmış böylece deri yayına ara vermiştir. Hetawî Kürt, Kürtlerin toplumsal ulusal tarihi bilincinin gelişmesi açısından önemli bir katkı sayılmaktadır. Hevî cemiyetinin yayınladığı Roja Nu ve Hetawî Kürd, cemiyet için bir ümit meselesi olmuştur.¹⁷¹

Hevî'nin İstanbul'da çıkardığı dergilerden olan Hetawî Kürd dergisinin en az on sayı çıktığını bilinmektedir. Her biri 32 sayfa olan ilk üç sayının üzerinde "şimdilik ayda bir neşrolunur" ibaresine yer verilmiştir. 16 sayfadan oluşan dergi daha sonraki sayıların üzerinde ise "şimdilik 15 günde bir neşrolunur"¹⁷² ibaresi konulmuştur.

Bu derginin yönetim yeri, Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'nde bulunan Kürt Talebe-Hevî Cemiyeti binası, dağıtım yeri ise derginin yönetim yeri ve Şafak Kütüphanesi idi.

10. sayısında derginin amcı Kürtlüğe Hizmet olduğunu ifade ediyordu. Hetawî Kürd'ün ilk üç sayısının kapağında, sırasıyla Baban beylerinden Abdurrahman Paşa'nın resmi, Şam Kürtlerinden bir ailenin ve Babanzade İsmail Hakkı Bey'in fotoğrafları, onuncu sayısının kapağında ise Kürt milletvekillerinden Şeyh Muhammed Nasreddin Efendi'nin fotoğrafı bulunmaktadır. Yine onuncu sayıda, Siverek yöresi Kürt aşiretlerinden Terkan aşiretinin reisi Muhammed Ağa ve maiyetinin bir fotoğrafı yayımlanmıştır.¹⁷³

Hetawî Kürd'de zaman zaman abonelere abonman ücretlerini ödemeleri gerektiği ifade eden hatırlatmalarada yer verilmiştir.¹⁷⁴ Bu uyarılardan anlaşılıyor ki dergi abone sistemi ile dağıtılmaktaydı ve abonelerin ödeme yapmaları sıkıntısı o zamanlarda yaşanmıştır.

¹⁷¹ Şeyma Yıldız, **Tarihte Kürt Basını**

<http://www.mizgin.net/modules.php?name=News&file=article&sid=142,12.04.2007>

¹⁷² Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.150

¹⁷³ Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.151

¹⁷⁴ Malmisanij, **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, s.152

Hetawî Kürd'de yayımlanan bazı mektuplarda aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. "Kürdistan Mektupları" başlığı altında her sayıda bir şehir ya da yöre tanıtılmıştır. İlk üç sayıda Malatya, Fırat sahili, Harput-Mezre hakkında bilgi verilmektedir. Onuncu sayıda yayımlanan Terkan aşireti mensuplarından Cındo'nun mektubu ise Siverek yöresi hakkında önemh' bilgiler içermektedir.

Hetawî Kürd'ün sayılarının yayım tarihleri şöyledir:

Sayı	Yayımlandığı tarih
1	11 Teşrîn-i evvel 1329 (23 Ekim 1913)
2	21 Teşrîn-i sâni 1329 (3 Aralık 1913)
3	29 Kânûn-i evvel 1329 (10 Ocak 1914)
4-5	10 Mayıs 1330 (22 Nisan 1914)
10	20 Haziran 1330 (9 Haziran 1914)

Bu dergi, "Hevî Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu 1914 seferberlik ilanına kadar" yayımını sürdürebilmiştir.¹⁷⁵

Derginin incelenen sayılarında aşağıdaki şahısların yazı yazdığı görülmüştür: Doktor Abdullah Cevdet, Babanzade Ahmed Rıfat, Babanzade İsmail Hakkı, Ahmet Muhsin, Bitlisli Şehab Malver, D... zade Muhamemed Mihri, Diyarbekirli Fikri Necdet, Haputlu H. B, Süleymaniyeli İsmail Hakkı, Kerküklü Necmeddin Hüseyin, Kerküklü Rasih, Kerküklüzade Kerim, Sedat Berzenci, Tahir Fuad, Manisa'da Kürt Kızı Kevser, Cizreli Mola Ahmet, Siirtli Mola Halil Efendi, Musud, Mevlanazade Rıfat, Mardinli Mehmet Nuri, Modani Halil, Babe Naco, Mustafa Şevki, Süleyman Asaf, Süleymaniyeli Zafer, Şeyh Hamza, İbrahim Heraluş, Zehavizade E. M., Zeko

¹⁷⁵ Silopi, s. 36

3.2.4. Bangî Kürd (Kürt Seslenişi) Dergisi (1914)

Cemaleddîn Baban tarafından yayımlanan ve ilk sayısı 12 Rebî ü'l evvel 1332 (8 Şubat 1914)'de çıkmış olan Kürtçe-Türkçe bir dergi olup Bağdat'taki El-Edeb Matbaası'nda basılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yayım hayatı sona ermiştir. İlk üç sayısını görmüş olan Dr. Kemal Mezher Ahmed'e göre, bu üç sayı toplam 72 sayfa, yani her sayısı 24'er sayfadan oluştuğunu ifade eder. Abdurrahman Hasan'a göre ise toplam beş sayı yayımlanmıştır.¹⁷⁶

3.2.5. Kürdistan Dergisi (1914)

Derginin ilk sayısı Nisan 1914'te İran'ın Mahabad şehrinde çıkmıştır. "Derginin sosyal ve edebiyat bölümleri vardı. O. L. Vilçevskiy dergi hakkında şunları yazıyordu: "Derginin 'sosyal' bölümünü Alman misyonerleri tarafından yazılan makaleler oluşturuyordu. Bozuk bir Kürtçe ile yazılan bu makalelerde 'İslam'a karşı Hıristiyanlığın üstün meziyetleri' hakkında sıkıcı Protestan hikayeleri anlatılıyor, Kürtlerin 'Ari' ırkından geldiği ve Almanlara yakın olduğu düşüncesi ifade ediliyordu: 'Edebiyat' bölümünde de yine basmakalıp bir dille, aynı iddialar bu kez şiir biçiminde öne sürülüyor ve sadece ara sıra, Alman yazar O. Mann tarafından hazırlanmış notlardan çıkarılmış olan Kürt halk şiirlerinden örnekler veriliyordu." Dergi önemli oranda İran'da dağıtılıyor ve Kürtleri Türkiye ve Almanya tarafını tutmaya zorlama gibi önemli bir hedef güdüyor. Dergi periyodik değildi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayımını durdurdu.¹⁷⁷

3.2.6. Jîn (Yaşam) Dergisi (1918)

Jin dergisi, 1918 yılının sonbaharında İstanbul'da yayımlanmıştır. Siverekli Hilmi'nin "Kürt Gençliğine Hitap" başlıklı yazısında derginin amacın: "Yüzyıllardan

¹⁷⁶ Malmisanij, *Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, s.154

¹⁷⁷ Celil, s.95

beri ihmal edilen Kürt halkının tarihsel yaşamına, ulusal haklarına, edebiyat ve sosyolojisine ilişkin yayında bulunmak”¹⁷⁸ olarak açıklamıştır.

İlk 20 sayısını Kürt Teali Cemiyeti’nin kurucularından Müküslü Hamza, son 5 sayısını da Memduh Selim Bey yönetmiştir.¹⁷⁹ Jîn Dergisi toplam 25 sayı yayınlanmıştır.

Kürtçe ve Osmanlıca olmak üzere iki dilde yayın yapan dergide Kürtçe’nin Soranî ve Kurmanci lehçeleri kullanılmaktaydı. Kürt Divan Edebiyatı’nın önemli şairlerinden Ehmedê Hanî ve Melayê Cizîrî gibi ustaların yanında Fecr-i Atî’nin önemli şairlerinden Piremerd (Süleyman Tevfîq) şiir ve şiir üzerine yazdıklarıyla katkı sunarken, Halil Heyalitarîh, mitoloji, sosyoloji, dilbilim ve felsefe ile ilgili makaleler yayınlamıştı. Abdurrahman Rahmî, Kemal Fevzî, Ezîz Yamulkî, Lawê Reşîd, İhsan Nurî, Kamuran Alî BedîrHan, Qadizade Mustafa Şewkî, Hıznîyê Dersimî, Minayê Cizîrî, Kadizade Latîf Zahoyî ve Abdullah Cevdet’in içinde bulunduğu yazar kadrosundan Sivrekli Hilmi, Kürt atasözleri ve deyimleri üzerine yaptığı çalışmalara yer vermişti.¹⁸⁰

Toplam üç hikayenin yayımlandığı dergide dikkat çeken ilginçliklerden biri de Kemal Fevzî’nin “Altın Kaküllü Çocuk” adlı hikayesidir. Her yönüyle masal ve mitoloji arasında gidip gelen bu hikâyeyi Kemal Fevzî derlemiş ve daha sonra Türkçeye çevirerek hikâyeleştirerek yeniden yazmıştır. Kemal Fevzî bu hikayeyi yayınlamadan önce masallarla ilgili yaptığı çalışmaları aktarmış ve Kürt Masalları hakkında üç sayfalık bir yazı kaleme alarak Kürtler ve diğer ulusların mitolojilerinde ortak noktalar olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Kürt ve Yunan halklarının masalları arasındaki kuvvetli bağ üzerinde duran Fevzî, “Yunanlılarda titanlar ne ise Kürt masallarındaki yedi başlı devler de odur”¹⁸¹ gibi bir yorumda bulunmaktadır.

¹⁷⁸ Yücel, s.57,58

¹⁷⁹ <http://www.Kürdistantime.com/?p=232> , e.t: 08.02. 2007

¹⁸⁰ <http://www.Kürdistantime.com/?p=232> , e.t: 08.02. 2007

¹⁸¹ <http://www.Kürdistantime.com/?p=232> , e.t: 08.02. 2007

Jîn 1918’de yayımlanmaya başladığında çevredeki bütün halklar kadar Kürtler de savaş sonrası sıkıntılarla mücadele etmekteydi. Savaş sonrası dağılan Kürtlerin mevcut durumları Jîn’de sürekli gündeme getiriliyordu. Jîn ilk sayısı savaş psikolojisini görmek açısından önemlidir. Dağınıklık, yoksulluk ve yoksunluktan şikayetin olduğu dergide, Kürt aydınları Amerika’ya övgülerde bulunurlar.

Bir Kürt imzasıyla yayımlanan “Kürtler Uykuda Değil” başlıklı yazısında Dr. Abdullah Cevdet, Amerika Cumhurbaşkanı Thomas Woodrow Wilson’a övgüler dizmiştir. Çünkü o dönemde Wilson’un kendi adıyla bilinen ve savaşı noktlayan on dört maddelik ilkeleri yayınlanmıştır. Bu maddeye göre Osmanlı’nın Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, Türk olmayan ve Türklerin boyunduruğunda yaşayan halkların da özerk gelişimi için her türlü olanak verilecekti. Abdullah Cevdet yazısında şu cümlelere yer vermektedir: ”Washington’un özgür ve yüce ruhu, Long Fellon’un merhameti ve duyarlı yüreği, Wilson’un bilgi ve uygulamasında taze ve ateşli bir hayat yaşatır. Jüpiter’e karşı Promete’nin diline koyduğumuz,”Yakacak ışığım senin göklerini / Her yanımdan hayat fışkırtacak” haykırışı Wilson’un dilinden, imparatorluk makamları ve göz kamaştırıcı büyükleri üzerine sıcıyor¹⁸² diyerek Wilson’a övgüler yağdırmaktaydı.

Jîn’in ikinci sayısının 15. sayfasında Wilson İlkeleri çözülmüştür ve artık ilk sayıda olduğu gibi savaşın etkilerine çok fazla yer verilmiştir. Şefik Arvasî, dil sorununu gündeme getirerek, dil ve bilimin birlikte gelişeceğine vurgu yapmıştır. “Bilgi herşeyden önce gelir” diyen Arvasî yazısının en can alıcı yerinde şöyle seslenir: ”Biz son derece yiğidiz fakat yiğitliğimizi birbirimizi öldürmekle, birbirimize kötülük etmekle harcıyoruz. Ve biz son derece cömerdiz ancak bu cömertliğimiz genel bir yarar ya da dinsel bir emir için değil de düğünlerde Çingeneler için, davalarda rüşvet için, tiyatrolarda oyuncular için ve bayramlarda ağalara ve şeyhlere alınan hediyeler içindir. Bütün bunların nedeni bilgisizliktir. Bunu bildikten sonra, bugünden itibaren bizim içinde her şeyden daha önemlisi bilimdir; onun yolu da okuma yazmadan geçer. O da

¹⁸² İsmail Beşikçi, **Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi**, 1915-1925, Yurt Yay., İstanbul,1992, s.129

ancak kendi dilimizle olur. Çünkü başka bir dili öğrenmek için bir ömür gereklidir. Ondan sonra ancak bilim dili öğrenilebilir.”¹⁸³

Abdurrahim Rahmî'nin çağrısı Jîn'in 4. sayısının 16. sayfasında yer alan yazısı yankı bulur. Mustafa Şevkî, "Birlik" başlığıyla kaleme aldığı yazıda zamanın dar olduğunu belirterek, "Çünkü vakit dardır ve düşman da gafletimizden yararlanmaktadır. Kurtuluşa ve iflah olmaya koşun (...) Pişmanlığın yararı olmayacaktır." ¹⁸⁴

Birlik konusu yazılarla Jîn'de dile getirmekte ancak derginin diğer sayılarına bakınca bunun zaman zaman tartışmalara dahi dönüştüğü göze çarpıyor. Fakat bu tartışmalarda kasıt ve karşılıklı duruş söz konusu değildir. Jîn'in beşinci sayısında yine Abdurrahim Rahmî "Ey nifak içindeki millet / sana beraberlik gerek" derken, Jîn'in altıncı sayısında Kürdîzade Kemal Bey "Kürtlere: Bugünkü Görevlerimiz" başlığıyla yayımlanan yazısında "Umut, amaç, arzu Kürd gençliğini bir araya toplamak, cahillik belasını Şark'tan defetmektir" diyerek gençlere seslenmişti. ¹⁸⁵

Peki bu "birlik" nasıl sağlanacak? Derginin 7. sayıda birliğin nasıl sağlanacağı, kültür ve dilin nasıl gelişeceği hakkında bir haber vardı. Bu, Kürt Tamim-i Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin bir haberidir. Bu haber ve bu dergide konuyla ilgili çıkan yazılar bir yerde bu cemiyetin tüzüğü niteliğindedir. Jîn'de cemiyetin kurulması ile ilgili şu bilgiler verilmiştir: "Kürt dili, tarihi ve coğrafyası ile ekonomi ve sosyolojine ilişkin incelemelerde ve yayında bulunmak ve Kürdler arasında çağdaş bilimleri yaygınlaştırmak üzere, Kürt Tamim-i Neşr-i Maarif Cemiyeti adıyla bir bilim derneğinin kurulması hakkındaki hazırlıklar son bulmuştur." ¹⁸⁶

Jîn'in sekiz ve dokuzuncu sayılarına göçzede Kürtler, sorunlarının çözümü için mektuplar yazmışlardı, öneriler istiyorlar. Abdurahîm Rahmî bu çılgınlıkları şöyle dile getirmişti: "Acaba hangi milleten olursa olsun, 120 haneli bir köyden 10 kişinin

¹⁸³ Yücel, s. 63

¹⁸⁴ <http://www.Kürdistantime.com/?p=232>, e.t: 08.02. 2007

¹⁸⁵ Yücel, s.64

¹⁸⁶ Yücel, s.65

kaldığını başka bir milletin felaketi serüveninden okumak mümkün müdür? Bunlar ne oldu, niçin yok oldular?”¹⁸⁷ diye soruyordu.

Jîn 10, 11 ve 12. sayılarında ise cemiyetin programı dahilinde kimi sorunlar gündeme getirmiştir. 14. sayıda göçzedelerin sorunu yine gündemde ve şair Kemal Fevzi göçzadelerin sorunlarıyla ilgili bir yazı yayımlanmıştır. Yazının can alıcı bölümü şöyle; “İstanbul’un beyaz yalılarında içki dağıtan kızlar kadeh sunarlar, Kafkasların karlı ve buzlu eteklerinde memeleri üstünde yavrusu uyuklayan anneler, anne kucağında meme emen yavrular açlıktan yokluğu yuvarlıyorlardı. Fırtınalar koynunda serilen sahipsiz, öksüz çocuklar, başları ucunda ağlayarak bir ziyaretçi dahi bulmadan, solgun bakışlarda öbür dünyaya süzülüp gidiyorlardı. Yorgunluktan, yoksulluktan birer iskelete dönmüş dinç yaşlılar, yaşamın son soluğunu tüketiyor ve süren ömürlerini bir lokma uğruna yok ediyorlardı. Karlı yollarda birer kurban sürüsü gibi ölüme sürüklenen insan kümeleri ölümü hasretle arıyor, karlarda açılan soğuk mezarlara canlarını teslim etmişlerdi.”¹⁸⁸

Jîn’i 21. sayısında ise cemiyetin büyüdüğü, Kürtlerin artık ne istedikleri hemen belirginleşmiştir. Bunun yanında 22. sayıda başka bir haber dikkat çekmektedir. “Kürt Kadınları Teali Cemiyeti” adı altında örgütleniyorlar¹⁸⁹ şeklinde bir haber yer almıştır.

2 Ekim 1919’da çıkan son sayısından sonra hükümetin baskıları sonucu kapatılan derginin

Osmanlının son döneminde yukarıda saydığımız mecmualar dışında ayrıca Celilê Celil, **Kürt Aydınlanması eserinde** 1915 yılında Mukriyani'nin Kürdüğü matbayı anlatırken bu matbaada "Kürdistan", "Çiyaye Kurmanc", "Botan", "Diyarbakir", "Soran" ve daha birçok dergi basıldığını ifade eder. Fakat biz bu dergiler hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

¹⁸⁷ <http://www.Kürdistantime.com/?p=232> , e.t: 08.02. 2007

¹⁸⁸ Yücel, s.65-66

¹⁸⁹ Vedat Şadilili, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri**, Kon Yay. Ankara, 1980, Cilt 1, s.128 (Aktaran: Müslüm Yücel)

3.3. Dönemin Önemli Bazı Gazeteci Biyografileri

Osmanlı dönemi Kürt basını üzerinde yapılan bu çalışmanın gazete ve dergilerin ana aktörü olan gazeteciler/yazarlardan bazılarının biyografilerinin ele alınması dönemin Kürt basını anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda dönemin Kürt yazarlarından bazılarının biyografileri ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde aşağıya alınmıştır. Gazeteler ve dergilerin yanısıra basın tarihinin önemli bir başka aktörü olan gazeteci-yazarların biyografileri önemli bir göstere olduğu için çalışmanın bir parçası olarak ele alınmıştır.

3.3.1. Pîremerd (Süleymaniyeli M. Tevfik) (1867-1950)

Uzun süre yazılı Kürt kültürüne hizmet etmiş olan Pîremerd (Süleymaniyeli M. Tevfik), çok yönlü çalışmaları ile Irak Kürtleri yanı sıra tüm Kürtler tarafından bilinir. Şiirlerle birlikte Kürtçe hikaye ve tiyatro eserleri de yazmış, Kürt folklor ürünlerini derlemiş, çeviriler yapmış olan Pîremerd gazeteciliği ve matbaacılığı ile de tanınır. Pîremerd'in bu çok yönlü çalışmaları olmuştur.¹⁹⁰

-1867'de (bazı kaynaklara göre 1871'de) Süleymaniye'de doğmuştur.

-Şark'daki değişik medreselerde eğitim gördü, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

-1882'de Süleymaniye'de nüfus katipliği yapmıştır.

-Bir süre zabıt katibi olarak çalışmıştır.

-Halepçe'de emlak katibi olarak çalışmıştır.

-1886'da Şarbajer'de başkatiplik yapmıştır.

-Bir süre Nakib Şex Mistefa'nın özel katipliğini yapmıştır.

-1895'te Kerbela Müdürü'nün yardımcılığı (bazı kaynaklara göre savcı yardımcılığı görevine atandıysa da bu göreve gitmemiştir)

¹⁹⁰ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, Avesta Yayınları, Stockholm, 1998, s. 67

-1899'da (bazı kaynaklara göre 1898'de) Şeyh Mahmud-i Berzencî'nin babası olan Şeyh Said ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Orada Mabeyn'e, Saray'a konuk olmuşlardı. 1899'da Şeyh Said ile birlikte hacca gitmiş olup hac dönüşü tekrar İstanbul'a gitmiş ve 25 yıl İstanbul'da yaşamıştır.

-İran Şahı Nasreddin Şah'ın Sultan Abdülhamit'e gönderdiği Farsça mektubun cevabını, Katib-i Şehriyari İzzet Paşa İstanbul'da Pîremerd'e yazdırmıştır.¹⁹¹

- 1899'da Sultan'ın fermamıyla Pîremerd İstanbul'da Meclis-i Âli üyesi olmuştur.

-İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. Burayı bitirince avukatlığa başlayıp İstanbul'da evlenmiştir.

-1909'da Çolemerg (Çölemerik) kaymakamı olmuş daha sonra Beytüşşebap ve Adapazarı'nda kaymakamlık yapmıştır.

-1918'de Amasya Sancağı mutasarrıflığına atanmıştır.

- 30 Kanûn-ı Sâni 1925'te (bazı kaynaklara göre 1924'te) Nejad ve Vedat adındaki iki oğlunu alarak İstanbul'dan ayrılıp Süleymaniye'ye yerleşmiştir.

19 Haziran 1950'de vefat edinceye dek orada yaşadı. Vasiyeti üzerine, ölünce Süleymaniye yakınındaki Girdî Yare mezarlığı'na gömülmüştür.¹⁹²

Eserleri: Anadili olan Kürtçenin Sorani lehçesinin yanı sıra Kurmanci lehçelerinden başka Farsça, Arapça ve Türkçeyi de bilen Pîremerd, eserlerini Kürtçe, Türkçe veya Farsça olarak yazmıştır. Pîremerd'in önemli bir özelliği, çok değişik alanlarda yazılı Kürt kültürüne hizmet etmiş olmasıdır, Onun en çok yazdığı türlerden

¹⁹¹ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 68

¹⁹² Mehmet Resül, "**Pîremerd Nemir (Pîremerd ölmedi)**", Hawar dergisi, Bağdat 1970, s. 10-24, (Aktaran: Malmizanij)

biri şiidir. Dr. Kurdistan Mukriyanî, onun ünlü Kürt şairi Mewlewî Tawegozî'nin şiiirlerinden çok etkilendiği söyler.¹⁹³

Şiirlerinin büyük bir bölümü Kürtçe olmakla birlikte Farsça ve Türkçe şiiirleri de vardır. Ayrıca Hikâye de yazmış olan Pîremerd, aynı zamanda Kürtçe tiyatro eseri yazan ilk Kürt yazarlardan biridir. Kürt şiiirinde neo-klasisizmin temsilcisi olduğu ve hikâyelerinde folklorik temalar işleyen ilk Kürt hikayecisi olduğu belirtilir.¹⁹⁴

Pîremerd, Jiyan ve Jîn gazetelerinde birçok folklorik Kürt ürünü yayımlamış, 6400 kûsur Kürtçe atasözü ve deymi manzum olarak düzenlemiştir. Kürt gazeteciliği tarihinde ise özel bir yere sahiptir, öyle ki Hemin gibi bazı ünlü Kürt yazarları, onu "en büyük Kürt gazetecisi" saymışlardır.

Mihemed Resul (Hawar)'ın belirttiğine göre, Pîremerd, Süleymaniye'de yayımladığı Jiyan gazetesinde Kürtçeyi Latin harfleriyle yazmayı denemişe de bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Pîremârd, Sorani çıkardığı çıkardığı gazetelerde Kurmanci lehçesi ile yazılan yazılara da yer vermiş fakat bunu sürdürmekte de başarılı olamamıştır.¹⁹⁵

3.3.2 Abdullah Cevdet (1869- 1932)

Osmanlı Devletinin son devirlerinde yaşamış siyaset adamı ve yazarlarından. Jön Türkler hareketlerini başlatanlardan ve İttihad ve Terakki Cemiyetinin kurucularındandır. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Ömer Vasfî Efendi olup, 9 Eylül 1869'da Arapgir'de doğmuş, 1932'de İstanbul'da ölmüştür.

İlk tahsilini Arapgir'de ve Hozat'ta yaptıktan sonra Mamüretü'l-Aziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesini bitirmiştir. Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisinden de mezun olduktan sonra Mekteb-i Tıbbiyye girmiştir. Biyolojik materyalist fikirlerin tesirinde kalıp,

¹⁹³ Resul, s. 41

¹⁹⁴ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 80

¹⁹⁵ Resul, s.38

Dinin insan üzerindeki fonksiyonlarını inkar eden ve her şeyi madde ile açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı eserler yazmıştır.¹⁹⁶

Talebeyken 1889'da tıbbiyeli arkadaşları ile sonradan İttihad ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmani adlı gizli cemiyeti kurmuştur. Siyasi faaliyetleri sebebiyle birçok defa tutuklanmıştır. 1894'te Mekteb-i Tıbbiyeden mezun olarak Haydarpaşa Hastahanesinde göreve başlamıştır. Geçici olarak vazifeli olarak gönderildiği Diyarbakır'da İttihad-ı Osmani Cemiyetine Ziya Gökalp gibi pekçok kimseyi üye kaydettirmiştir. İstanbul'a döndükten sonra siyasi faaliyetlere devam ettiği ve devlete karşı olan faaliyetleri sebebiyle arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. 1896'da Bakanlar Kurulu kararıyla Trablusgarb'a sürülmüş, Burada da siyasi faaliyetlere devam etmiştir.¹⁹⁷

Mizan ve Meşveret adlı dergilere imzasız ve "Bir Kürt" takma adıyla yazılar yazmıştır. Fizan'a sürülen Cevted oradan Tunus'a oradan da Paris'e geçerek Osmanlı Devletini yıkmak için faaliyet gösteren Jön Türklere katılmıştır. 1897'de Cenevre'ye giderek İttihad ve Terakki Cemiyetinin merkez komitesinde yer almıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde takma adıyla yazılar yazdı. 1899'da Viyana sefaretı tabipliğine tayin edildi. 1903'te tekrar Cenevre'ye giderek bir matbaa kurdu ve İctihad Mecmuası'nı çıkarmaya başladı. 1904'te Osmanlı İttihad ve İnkılap Cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. 20 Ekim 1904'te İsviçre'den sınır dışı edilince, İctihad Dergisi ve kütüphanesini Mısır'a naklederek Şura-yı Osmani Cemiyetinin idaresinde vazife almıştır.¹⁹⁸

İkinci Meşrutiyetin ilanından ve İkinci Abdülhamid Hanın tahttan indirilmesinden sonra 1910 senesi sonlarında İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki ileri gelenleriyle arası açık olduğundan Cağaloğlu'nda İctihad Evi adını verdiği binaya yerleşerek İctihad Dergisini çıkarmaya devam etmiştir. Aynı sene içinde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkasının ikinci başkanlığı görevini üstelmiştir. Bu fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla birleşince de, siyasi faaliyetlerini Kürt Teali Cemiyeti'ne

¹⁹⁶ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1631>, e.t: 01.06.2007

¹⁹⁷ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1631>, e.t: 01.06.2007

girerek devam ettirmiştir. Çıkardığı İctihad Dergisi, din ve devlet aleyhinde yazılar yazdığı için birçok defa kapatılmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra yeniden siyaset ve yayın faaliyetlerine başlayıp 1 Kasım 1918'den itibaren İctihad Dergisi'ni yeniden çıkarmıştır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nde de önemli roller almış. İctihad Mecmuası'nda dini tezyif edici yazılar neşretmeye devam etti. Bir ara Sıhhiye Müdürü olduysa da bu vazifeden alınmıştır. 25 Mayıs 1920'de bu vazifeye yeniden tayin edilmiş, fakat yedi ay sonra tekrar görevden alınmıştır. Yeniden İctihad Dergisinin yayınlamaya başlayan Abdullah Cevdet 29 Kasım 1932'de ölmüştür.¹⁹⁹

3.3.3. Malatyalı Bedri

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesin (KTTG) çıkaranlardan biri de Malatyalı Bedri'dir. Onun "Kürtler ve Şecâat-i Akvam" başlıklı yazısı birinci sayıda yayımlanmaya başlayıp daha sonraki sayılarda devam etmiştir. Altıncı sayıdan sonra ise yazılarına rastlanılmamaktadır.

Kimliği konusunda geniş bir bilgi yoktur. İsmindende anlaşılacağı üzere Malatyalıdır. Malatyalı Bedri, 1908'de İstanbul'da yayımlanmış olan Şark ve Kürdistan gazetesinin de başyazarı ve sorumlu müdürlüğünü üstlenmiştir. Aynı gazetenin ilk sayısında "Kürtler ve Kürdistan" ve "Mülkde Tefrika Taraftarına" başlıklı iki yazısı bulunmaktadır.²⁰⁰

3.3. 4. Ahmet Cemil (Asena) (1872-1941)

Mirikatibizade Ahmet Cemil adıyla da tanınan ve soyadı yasasının çıkmasından sonra Asena soyadını almış olan Ahmet Cemil, 1872'de Diyarbakir'de doğdu. Diyarbakir Askeri Rüştiyesi ve Mekteb-i Aşâir (Aşiret Mektebi)'den sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin "Sınıf-ı Mahsûs"unu bitirdi. Ziya Gökalp'in çocukluk arkadaşlarından ve akrabalarından olan Ahmet Cemil, II. Meşrutiyet'in ilân edilışinden önce Ziya Gökalp'in önderliğinde Diyarbakir'de gizli olarak kurulan Osmanlı İttihad ve

¹⁹⁸ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1631>, e.t: 01.06.2007

¹⁹⁹ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1631>, e.t: 01.06.2007

²⁰⁰ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 102

Terakki Cemiyeti Diyarbekir Şubesi'nin ilk mensuplarından biri olmuştur. Bu cemiyet, Meşrutiyet'in ilânından bir iki gün sonra Osmanlı ittihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbekir Şubesi olarak ortaya çıkmıştır.²⁰¹

Şu da belirtmelidir ki Dr. Cebar Kadir gibi bazı Kürt tarihçileri Ahmet Cemil'in adını Ehmed Cemîl Paşa biçiminde yazarak Ekrem ve Kedrî Cemîl Paşa'nın kardeşi olduğunu yazarlarsa da yanlıştır. Ahmet Cemil, 1918'de Ekrem Cemil Paşa ve arkadaşlarının Diyarbekir'de yayımladıkları Gazî (Çağrı) gazetesinde de yazı yazmış fakat daha sonraları Kürt ulusal hareketinden uzaklaşmıştır. 1899 ile 1920 yılları arasında Siverek, Avniye, Midyat, Cizre, Nusaybin, Derik, Mutki, Beşiri, Atina (Pazar-Rize), Resûlayn ve Reşadiye'de kaymakamlık yapmış olan Ahmet Cemil, bir ara Diyarbekir belediye başkanvekilliği de yapmıştır.²⁰²

Mirikatibizade Ahmet Cemil'in hazırladığı birkaç eser:

1-Arkadaşım Ziya Gökalp: Bu eserin bir bölümü Zonguldak'ta yayımlanan Ataizi gazetesinin 24. 12. 1948 tarihli nüshasından itibaren tefrika edilmiştir.

2-Aşiretler: 239 sayfa tutan bu eser Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunmaktadır (Dosya no: 28, Nihat Gökalp Arşivi).

3-Kürt Bedirhaniler: Müsvedde halinde aynı arşivde bulunmaktadır.

4-Diyarbakir Tarihi Notları: Müsvedde halinde aynı arşivde bulunmaktadır. Diyarbakır'ın Osmanlılara katılışı olayı ile ilgili notlardan ibarettir. ²⁰³

Dicle (1910) ve Diyarbekir gazetelerinde de yazıları (Örneğin 25 Mart 1928 tarihli 334. sayıda Ziya Gökalp hakkında bir yazısı) yayımlanmış olan Ahmet Cemil 1928'de Diyarbekir'de Ticaret Odası Başkanlığı yapmıştır.²⁰⁴

²⁰¹ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 104

²⁰² Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 106

²⁰³ Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakır'da Gümülü Meşhur Adamlar**, Ankara, 1935, s. 100 (Aktaran: Malmisanij)

²⁰⁴ Beysanoğlu, s.100

3.3.5. Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)

Baban Kürt beylerinin soyundan yazar Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu, Ahmet Naim Baban ve Prof. Hüseyin Şükrü Baban'ın kardeşi olan Babanzade İsmail Hakkı (İsmail Hakkı Babanzade) 1876'da Bağdat'ta doğmuş, ilköğrenimini orada, ortaöğrenimini İstanbul'da tamamlayıp Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. Yönetime muhalif olduğundan Mülki-ye'den atılmış daha sonra Mekteb-i Hukuk'a girip buraya bitirmiştir. Bir süre Matbuat-ı Hariciye Kalemî'nde çalışmıştır.²⁰⁵

İkdam gazetesinde gazeteciliğe başlayan İsmail Hakkı, daha sonra yazarı da olduğu Tanin gazetesinin sahipliğini üstlenmiştir. Mülkiye'de hukuk dersleri okutmuştur. 1908 ve 1912'de Bağdat ve Divaniye milletvekilliği, 1910'da Hakkı Paşa kabinesinde kısa bir süre maârif nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) yaptı. 1908'de kurulan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye (Osmanlı Basın Derneği)'nin de kurucularındandı.²⁰⁶

Ali Reşad ile birlikte "Bismark'ın Hayât-ı Siyasiyesi"ni de yazmış olan Babanzade İsmail Hakkı'nın yazdığı diğer bazı kitaplar şunlardır:

- 1-Hukuk-i idare
- 2-Irak Mektupları
- 3-Dreyfüs Meselesi
- 4-Hukuk-i Esasiye

İttihat ve Terakki hareketi içinde önemli bir rol oynayan Babanzade İsmail Hakkı'nın Kürtlerden çok İttihat ve Terakki'ye hizmet ettiği bilinmektedir.²⁰⁷

Ölümü üzerine, Hetawî Kurd gazetesi üçüncü sayısında Babanzade İsmail Hakkı'nın fotoğrafını kapak yapmış, ölüm haberini vererek başyazısında ve birkaç

²⁰⁵ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 107

²⁰⁶ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 107

²⁰⁷ Dicle-Fırat gazetesi, İstanbul, 1963, Sayı.4, s.5

makalesinde onun üzerinde durmuş, O'ndan övgü ile söz etmiş, ayrıca "terceme-i hâli"ni yazmıştı. Aynı sayıda yayımlanan Kürtçe bir manzumenin altındaki İsmail Hakkı Silemanî imzasının ona ait olup olmadığını ise kesinlik kazanmamıştır. Mehmet Mihri (Hilav)'ın İsmail Hakkı Baban için yazdığı Kürtçe bir mersiye de yıllar sonra Dicle-Fırat gazetesinde yayımlanmıştı.²⁰⁸

3.3. 6. Mikdad Mithat Bedirhan

Tarihte ilk Kürt gazetesini çıkararak bir ilke imza atmıştır. Bedirhan Bey'in oğullarındandır. Ailesinin 1947 yılından itibaren İstanbul'da sürgünde olduklarını düşünülürse İstanbul'da doğmuştur diye düşünülebilir, fakat ailece İstanbul dışında başka yerlerde de sürgünde bulundular başka bir sürgün yerinde de doğmuş olma ihtimali mümkündür.

Kürdistan gazetesinin ilk sayısında kendisinden şöyle bahsetmektedir; "Ey Kürt ağa ve beyleri! Biliyorsunuz ki ben Botan Beylerinden Bedirhan Bey'in oğluyum. Aslımız Halit Bin Velid'e dayanıyor"²⁰⁹

1898 yılında göğüs hastalığına yakalanarak Kahire'ye gitmiştir. Gittiği yıl Kürdistan gazetesini çıkarmıştır. Mikdad Mithat Bedirhan Kahire'de Kürdistan gazetesinin 5 sayısını çıkardıktan sonra Abdülhamid'in baskıları sonucu İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı hükümeti Mikdad Mithat Bedirhan Beyi İstanbul'a getirmek için kardeşlerine çok baskılar yapmıştır.²¹⁰

Mikdad Mithat Bedirhan, 1889 yılında kardeşi Emin Ali Bedirhan ile birlikte bir ayaklanma girişiminde bulunmuş fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1906 yılında Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden sonra Abdurrahman Bedirhan gibi O'da Mekke'ye sürülmüştür.²¹¹

²⁰⁸ Malmisanij, **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 108

²⁰⁹ Felat Dilgeş, **Roşmameya Kurdiya Pêşin Kürdistan (İlk Kürtçe gazete Kürdistan)**, Kürt Enstitüsü, İstanbul, 1998, s.19,

²¹⁰ Malmisanij, **Cizira Botanlı Bedirhanlar**, Avesta Yayımları, İstanbul, 2000, s.187

²¹¹ Malmisanij, **Cizira Botanlı Bedirhanlar**, s.187-188

1910 yılında İstanbul'da kurulan Kürt Neşr-i Marif Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklediğini görülmektedir. Nuri Dersimi'nin yazdığına göre; Hürriyet ve İtilaf Partisi, Dersim mutasarrıflığına Mithat Bedirhan göndermişlerdir.²¹²

3.3. 7. Abdurrahim Zapsu

Abdurrahim Rahmi Zapsu, şair ve yazardı. Hemen hemen o dönemde çıkan tüm dergilerde çokça milli ve dini şiir ve yazıları yer almıştır. Hatta öyle ki, Jîn'de "Meme Alan" adlı, mitolojik ve milli Kürt edebiyatından esinlenerek iki perdelik bir piyes de yazmıştır. Ayrıca, İstanbul'da Doktor Abdullah Cevdet, Aziz Baban ve Ziya Gökalp'le, Sultan Mahmud türbesinin vakfiyesi olan sarı binada Kürt çocuklarına Kürtçe okul açmışlardır. Yine Şeyh Şefik Efendi ile, o zamana kadar el yazma olarak tekke ve medreselerde muhafaza edilen meşhur "Dîvvana Cizîri ve Ahmed-i Hanı'nın eşsiz eseri "Mem û Zîn"ini birer ön yazı ile basmışlardır.²¹³

3.3. 8. Hüseyin Şükrü (1890-1979)

Rojî Kurd'ün yazarlarından Hüseyin Şükrü (1890-1979), daha sonra 1918'de İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin genel sekreterliği yapan ve Kürt Teşkilat-ı içtimaiye Cemiyeti'nin kurucularından olan Hüseyin Şükrü Baban'dır. Mustafa Zihni Paşanın oğlu ve Babanzade İsmail Hakkı'nın kardeşi olan Hüseyin Şükrü Baban, Mısır Fevkalade Komiserliği'nde katiplik ve içişleri Bakanlığı'nda özel kalem müdürlüğü yapmıştır. Brest-Litovsk'a giden heyette yer almıştır. Tercüman (Tercüman-ı Hakikat) gazetesini yöneticilerindendir. Mustafa Kemal yönetime gelince, Hüseyin Şükrü bu gazete adına ona hediye olarak bir kılıç götürmüştür. Cumhuriyet döneminde Mülkiye Mektebi Müdürü ve Yüksek Öğretim Genel Müdürü olarak çalışmış, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde ordinaryüs profesör olarak ders vermiş ve Yeni Sabah gazetesinde başyazar olarak yazılar yazmıştır²¹⁴

²¹² Malmisanij, **Cizira Botanlı Bedirhanlar**, s.189

²¹³ Musa Anter, **Hatıralarım**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, s.70

²¹⁴ Alakom, s.180-185

3.3. 9. Hüseyin Hüsni Mukriyani

Modern Kürt matbasının kurucusu olan Hüseyin Hüsni Mukriyani'nin hayatı ile ilgili bilgiler sadece, onun "Peşkeftın" adını taşıyan kitabına yazılan önsöz de yeralmaktadır. Önsöz, O'nu büyük bir şevkle kaleme alan ve faaliyetlerini doğrudan devam ettiren, Hüseyin Huzni Mukriyani'nin kardeşi Giw Mukriyani tarafından yazılmıştır. Hüseyin Huzni Mukriyani, 1893'te Soucbulag (şimdiki İran'ın Mehabad Kenti) bölgesinde, Hacı Hasan köyünde doğmuştur. İlk eğitimini babası ve dayısından, ondan sonra da yöre okulundan almıştır. Bundan sonraki bilgisi, önemli ölçüde, uzun yıllara dayanan Avrupa ve Asya ülkelerinde yaptığı geziyle zenginleşmiştir. Gençlik yıllarında Marag, Tebriz ve Erivan'a gitmiş, Moskova ve Petersburg'da iki yıl kalmıştır. Rusça öğrenerek Rus edebiyatıyla tanışma imkanı bulmuştur. Rusya'dan Hindistan'a giderek daha sonra Afganistan üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Burada güzel yazı ve matbaacılık eğitimi görmüştür. Henüz, yirmi yaşlarında Hintçe, Arapça, Türkçe ve Pers dillerine tamamıyla hâkim olmuş ayrıca Rusçayı okur ve konuşur duruma gelmişti.²¹⁵

Batı ülkelerine yaptığı gezi ve bir dönem Rusya'da kalmış olması, Hüseyin Mukriyani'nin manevi gelişimine büyük tesirde bulunmuştur. Giw Mukriyani'nin belirttiğine göre, Kürt halkının yaşadığı yerleri ve onun hayat tarzını öğrenmek amacıyla, Kürtlerin yaşadığı hemen hemen bütün bölgeleri dolaşmıştır. Hüseyin Huzni Mukriyani, Kürt tarih biliminin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Birçok edebi ve tarih eserinin yazarıdır. Kürtlerin tarihine adanmış birçok kitabı vardır: "Awreki Paşawa" (Geriye Bakış), "Şahinşahani Kürdi Zend" (Zendlerden Kürt Şehinşahı), "Mirani Soran" (Soran hükümdarları), "Navdarani Kurd" (Kürt Ünlüleri), "Kurd û Nadr Şah" (Kürtler ve Nadir Şah), "Kurdistanî Mukriyan" (Mukriyan Kürdistanı) ve diğerleri.²¹⁶ Hüseyin Hüsni Mukriyani 20 Eylül 1947 yılında vefat etmiştir.

²¹⁵ Celil, s.92

²¹⁶ Celil, s.94

SONUÇ

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir faktörü ve taşıyıcısı olan gazeteler, son dönem Osmanlı toplumunu ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki düşünce tarihini ve sosyo-kültürel tarihi anlamak açısından önemli bir tarihsel materyaldir. Modern düşüncenin en önemli taşıyıcıları II. Abdülhamit'in başlattığı modern eğitim okulları ile 1831'den itibaren Osmanlı toplumunun önemli bir aktörü olmaya başlayan gazetelerdir. Osmanlı toplumunun önemli bir unsuru olan Kürtler de Osmanlı modernleşmesinin sonucunda diğer topluluklar gibi İstanbul'da milliyetçilik düşüncesiyle modern okullar ve gazeteler üzerinden tanışmışlardır. Bu çerçevede Osmanlı dönemi Kürt basını ele almayı hedefleyen bu çalışmada öncelikle tarihsel süreçte ilk gazetenin ortaya çıkışı ve Avrupa ile Osmanlıda ilk örnekleri ele alınarak basın tarihi açısından tarihsel bir arka plan verilmeye çalışıldı.

Gazeteciliğin tarihsel arka planı ile birlikte Osmanlı toplumunda Kürtler ve Kürtlerin basın faaliyetleri ile ilişkilerine değinilerek Kürt basını ele alınmıştır. Gazeteciliğin ana vatanı olan Batı'daki örnekleri dikkate alındığında modern toplum yapılanmasında yasama, yürütme ve yargıdan sonra en önemli güç olarak 4. kuvvet olarak nitelendirilen basın, hem siyasal hem sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hem de düşünce tarihi açısından modernleşme tecrübesini anlamak açısından önemli bir tarihi kaynaktır.

Gazete, Osmanlı modernleşmesi açısından da hem modernliğin kaynağı olan Batı'dan bilgi taşıyıcılığı yaparak düşünce oluşumuna katkıda bulunması hem de bir sivil organizasyon olarak siyasal ve sosyal hareketlerin öznesi olması açısından dikkate alınması gereken bir kaynaktır. Osmanlı dönemi düşünce tartışmaları açısından ve basın tarihi açısından siyasal ve sosyal açıdan çalkantılı olmakla birlikte en verimli geçen dönem olan 20.yüzyılın başı ve özellikle de II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda Kürtçe yayıncılık faaliyetleri açısından da önemli bir süreçtir.

Osmanlı Kürt Basın Tarihi açısından ortaya çıkan önemli hususlardan birisi, gazete ve dergi ayırımının tam olarak netleşmemesi ve gazete ile dergicilik karışımı bir

yayıncılık faaliyetinin görülebilmesidir. Hem gazete hem de dergi olarak değerlendirilen süreli yayınların varlığı buna işarettir. Kürt yayıncılığını başlatan aktörlerin hemen hemen tümü Osmanlı toplumunda yeni yeni oluşmaya başlanan modern bürokraside görev alanlar ile yerel yöneticilerin öncülük ettiği kişiler olduğu görülmektedir. Dağıtmakta olan bir imparatorluğun Müslüman unsurları arasında gayri-muslimlerden çok sonra ortaya çıkan ve “geç-milliyetçilik” olarak da değerlendirilen bir sürecin ürünü olan Kürt cemiyetleri, Kürtçe basınının da en önemli kurucularıdır. Osmanlı döneminde çıkan süreli yayınların çoğu bu cemiyetlerin yayın organlarıdır. Daha çok Kürtlerin Osmanlı toplumuna entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan bu cemiyetler ve bunların yayın organları öncelikli hedef olarak Kürt dilini bir eğitim ve yazı dili haline getirerek halkı bilinçlendirmeyi, modernleşmenin bir sonucu olarak “aydınlanmacı” bir zihinle aydınlatmayı hedeflediklerini gazete ve dergi içeriklerinden görmek mümkündür. Ayrıntılı çalışmalarla içerik ve söylem analizlerinde yararlanarak belli gazete veya dergiler üzerinden spesifik çalışmalar yapılarak dönemin koşullarında Kürtçe yayın yapan basının Kürtler üzerindeki etkisi tespit edilebilir. Cumhuriyet dönemi milliyetçilik ve Kürt sorunu açısından da tartışmaya önemli bir katkı sağlayabilecek bu tür çalışmalar doktora düzeyinde yapılabilecek çalışmalar olabilir.

Osmanlı dönemi Kürt Basını üzerinde yapılan akademik çalışmaların azlığı bu çalışmanın bir ilk olması başlangıç olarak kabul edilip bu tür çalışmaların daha ileriye götürülebilmesi için bir zemin teşkil edebilir. Akademik çalışmaların azlığı, akademi dışı ve akademik nitelik taşımayan çalışmaların varlığı konunun siyasi tartışmalarını dışında daha objektif olarak ele alınması önünde bir engel oluşturmaktadır.

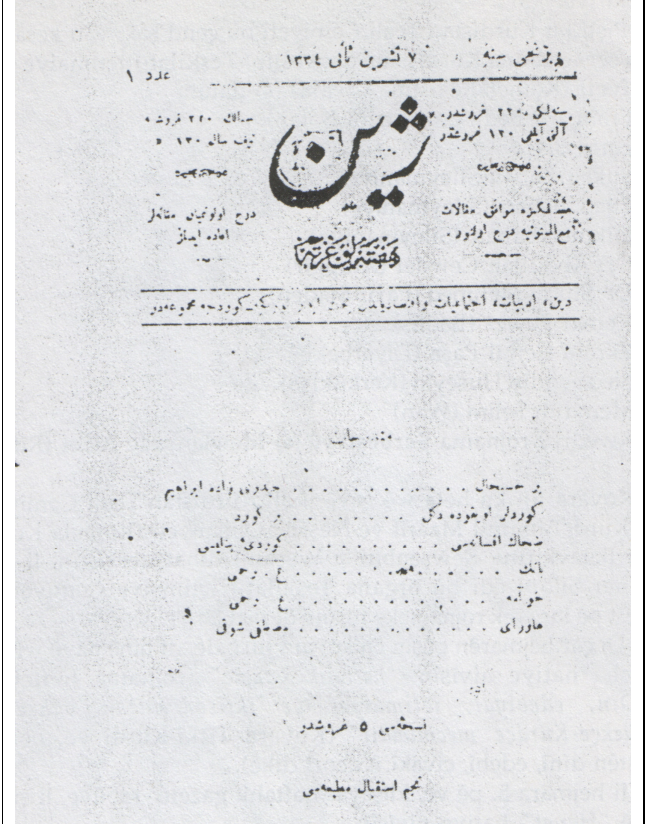
EK – I (Osmanlı Döneminde Çıkan Süreli Yayınlar Tablosu)

Yayın Tarihi	Süreli Yayının Adı	Türü	Sahibi	Dili (Lehçe)	Yayınlandığı Yer
1898	Kürdistan	Gazete	Mithat Bedirhan	Kürtçe (Kurmanci)	Mısır Cenevre Lonrda
1908	Kürt Teavün ve Terakki	Gazete	Kürt Teavün ve Terakki emiyeti	Türkçe Kürtçe (Kürmanici Sorani)	İstanbul
1908	Şark ve Kürdistan	Gazete	Hersekli Ahmet Şerif, Malatyalı Bedri	Türkçe Kürtçe	İstanbul
1908	Kürdistan	Gazete	Süreyya Bedirhan	Kürtçe	İstanbul
1909	Peyman	Gazete	İttihat Terakki	Türkçe Kürtçe Ermenice Süryanice Arapça	Diyarbakır
1909	Amidi Sevda	Gazete	Şükrü Amidi	Kürtçe Türkçe	Diyarbakır
1913	Roji Kürd (Kürt Güneşi)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1913	Yekbün (Birlik)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1913	Hetawi Kürd (Kürt Işığı)	Dergi	Hevi Cemiyeti	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1914	Bangi Kürd (Kürt Seslenişi)	Dergi	?	Kürtçe	Bağdat
1914	Kürdistan	Dergi	Alman Misyonerler	Kürtçe Almanca	İran (Mahabad)
1918	Jîn (Yaşam)	Dergi	Müküslü Hamza Memduh Selim	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1919	Jîn (Yaşam)	Gazete	Memduh Selim	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1919	Gazi (Çağrı)	Gazete	Kürdistan Cemiyeti	Kürtçe	Diyarbakır
1922	Bangi Kürdistan (Kürdistan'a Çağrı)	Gazete	Mirliwa Mustafa Paşa Yemolki	Kürtçe Türkçe Farsça	Süleymaniye

EK: - II (İlk Kürtçe Gazete Örnekleri)

Roji Kürd Dergisi
Sayı-2

Jîn Dergisi
Sayı -1

Şark ve Kürdistan Gazetesi (Sayı 1)

کردستان

حبيبي في كاندي ريکه
زخره دفي سر کاغذی
رعا بنفيسه (همر نیل
الرحوم بدرخان پاشا
شهادت مدحت بك)

عنوان
مصدره «کردستان» غزته
صاحب و محرري بدرخان
پاشا زاده
مقداد مدهت
مطبعه...
ولایت مازندران روسا
فرانسه تار و نشر اوت
کردستان خارجه هر
اجرت سلك اوت بدله
۸۰ غرونه
کردستان داخله خصوصي
اشهاره جانا كودر بلور

• یازده روزا جاري تیت ایشاندن جریده با کردی به
• کردی تحصیل علوم و فنون ایشار و اشیاء و ادبای کرده بی حاوی
• اون ایش گونده بر نشر اولور کرده غزته در
• غزته بك سلکة واتی عربی زکده فارسیه مکتوب کرده به بالترجمه نشر اولور

هر جارا دوهزار جریده با
• یازده روزا جاري تیت
کردستان ده بدین خلکی
روزا جاري تیت
قیاسندن

دو روزا پنجشده ۲۸ ذوالحجه سنه ۱۳۱۵ پنجشنبه في ۷ مایس سنه ۱۳۱۴

بسم الله الرحمن الرحيم

• کلام رابع و کلکم مسئول عن رعیتہ •

کلی علما و پاشا و میر و آغا یین کرمانجا اف حدیثا شریفا
• قیسی اس پیغمبر علیه السلامه انکو زختکار بگرن
• گوند همی سر هفت و دو با خدی تالی مسئولین
• بین مظن بین خوی فوت و دولتند خنکار و پاشا و میر
• کن بین لب دستین خوهده همی قنکرین وان همی
• وان ندین همی او ندان خونین همی او ترشیرین
• بکن نخدی تالی وی وارث میر و آقا و حبا

زدولتین فرنگه حیا زیده تر خوی شوکت و قوت بی •
• وارثین انیا علمایین کردا و یا خدیده دستین خوه ملان دقین خوه
• فکین میر و آغا یین کرمانجا ترغیب و تشویقا علم و معرفتا بکن
• آقه ز حدیثا شریفا (کلام رابع و کلکم مسئول عن
• رعیتہ) آشکار دبه کو ازوی باس پیغمبر علیه السلام
• مأموم خدی قنجی ز کزدارا بکم و با قنچ نشان وان بکم
• وان تر خوی ی حفظ بک چه کو دولت ناهیله کس زمه پیچه
• کردستان او ما از بی جریده بی یا لیسرمن دین از دم حدی
• آری کار یامن و سنانا حیا بکه

• طالب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة • • آف
• حدیثا پیغمبر علیه الصلوة والسلام انکو علاندا علی سر همی
• میر و زنین سلانا فرضه • گلی میر و آغا یین کرمانجا چاره چه گو
• نیز فرضه اون دکن ولی علاندا علمیز ی سروره فرضه • بی علم
• و خوند نیز و روزی تمام نابین • مروف چه قاس جز وطن خوه
• بکه بی علم نکاره قبیله که تمام ز وطن خوه ره بکه • فی زمانیده
• کتیبین ره قنچ هاتنه قیاسندن بختا خوی کرنا دوار و پیزی
• دکه بختا جاندرنا گنم وجعی دکه بختا حر • زندا بکه •

Kürdistan Gazetesi
Sayı -1

EK- III (1900–1923 Yılları Arasında Çıkan Gazetelere Nasıl Ulaşılabilir?)

(Not: Bu Liste Mamisanij&Mahmud Levendî, Li Kürdistana Bakur Û Tirkîyê Rojnamegeriya Kürdi (1908 – 1992), Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, Kitabından alınmıştır.)

AMİD

Milli Kütüphane: Yer No: 1968 SC 178 1. sayı (1909)

Beyazıt Devlet Kütüphanesi: Yer No: 0.1023'de 1324-1325 yıllarına ait 1-6. sayılar var.

AMİD-İ SEVDA

Mevcut Sayılar:

Atıf Efendi Kütüphanesi, Yer No:15, 1-6 sayıları (7 Şubat 1324-7 Mayıs 1325)

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Yer No: 0.1023, 1-6 sayılar.

Bursa İl Halk Kütüphanesi, Yer No: 5127, 1-6 sayılar.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: 204, 1-6 sayılar.

İst. Ü. Edebiyat Fak. Gnl. Ktb., Yer No: 1957/234, 1-6 sayılar.

Millet Kütüphanesi, Yer No: 570, 1-6 sayılar.

Milli Kütüphane, Yer No: 1956 SB 127. 1-6. sayılar.

Tercüman Gazetesi Kütüphanesi,1-6 sayılar.

HETAWİ KÜRD

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.360, 1-5, 10 sayılar

JÎN (Gazete)

Mevcut Sayılar

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.214, III, 1-25 (1334-1335) sayılar.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: P. 73, 1, 14, 22. (1334-1335); II, 23-36 (1336) sayılar.

Millet Kütüphanesi, Yer No: 727/3, 1, 23-24 (1335) sayılar.

JÎN (Dergi)

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, 1 .Yıl, 1- 25 (1334-1336) sayılar

Ankara- Milli Kütüphane, 1962 SA 113, 1. yıl, 24 sayı (1335)

KÜRDİSTAN (Gazete).

Mevcut Sayılar

Milli Kütüphane (Ankara); Yer No: 1962 SC 315, 18. sayı(1315/1899)

KÜRDİSTAN (Dergi)

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 0.354. 8-9. sayılar (2 Mayıs-11 Haziran 1335)

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi , Yer No: P. 73, 8-9. sayılar (1335)

Milli Kütüphane (Ankara), Yer No: 1962 SB 233, 13 sayı (1335)

PEYMAN (Gazete)

Mevcut Sayılar

Atıf Efendi Kütüphanesi , Yer No: 275, 5. sayı (1325/ 1909)

Milli Kütüphane (Ankara) Yer No: 1962 SB 248, 1. yıl, 3. sayı (1325)

Milli Kütüphane (Ankara), Mikrofilm Arşivi, Yer No: B-384'de 1-15, 17-25, 27, 28, 33, 35, 36. sayılar (1325/1909).

Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesi Kitaplığında, tamamı var.

ROJÎ KÜRD

Mevcut Sayılar:

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yer No: 044, 1-4. sayılar (1329/1913)

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Yer No: P.73, 1-4 sayılar.

Millet Kütüphanesi , Yer No: 563, 1-2. sayılar (1329)

Milli Kütüphane (Ankara), Yer No: 1962 SA 116, 1. sayı (1329)

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alakom, Rohat. **Eski İstanbul Kürtleri (1453 – 1925)**, Avesta Yayınlar, İstanbul,1998

Akgündüz, Ahmet. **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, OSAV Yayınları, İstanbul, 1996.

Akyol, Mustafa. **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek Yanlış Giden Neydi Bundan Sonra Nereye**, Doğan Kitapçılık, 2006

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt 7, İstanbul, 1987

Anter, Musa. **Hatıralarım**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999

Bedirhan, Salih. **Muzekkerati**, Dilawer Zengi Yay, Şam, 1991, (Aktaran: Malmisanij

Beşikçi, İsmail. **Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi, 1915-1925**, Yurt Yay. İstanbul,1992

Beysanoğlu, Şevket. **Diyarbakır'da Gümülü Meşhur Adamlar**, Ankara, 1935, s. 100 (Aktaran: Malmisanij)

Bidlîsî, Şerefhan-i. **Şerefname**, Hasat Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1998

Bozdağ, İsmet. **Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

Celil, Celile. **Kürt Aydınlanması**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000

Ciwan, Mûrad. **Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanç Lehçesi)**, Weşanên Jîna Nû, 1. Baskı, İsveç 1992.

Dicle-Fırat gazetesi, İstanbul, 1963, Sayı.4

Dilgeş, Felat. **Roşmameya Kürdiya Pêşin (Kürdistan) (İlk Kürt Gazetesi Kürdistan)**, Kürt Enstitüsü, İstanbul, 1998

Dündar, Fuat. **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İletişim Yay. İstanbul, 2001

Ekrem Cemil Paşa, **Muhtasar Hayatım**, Kürt Ens. Yayınları Bürüksel, 1989,(Aktaran Malmisanij)

Eröz, Mehmet. **“Kürt Adı Üzerine”**, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 256, Ağustos, 1984.

Ertuğ, Hasan Refik. **Basın ve Yayın: Hareketleri Tarihi**, İstanbul Üniv. Yay, İstanbul, 1970, c.I.

Galanti, Avram. **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995.

Girgin, Atilla. **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2001.

Gökalp, Ziya. **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Sosyal Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul 1992.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyası Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

Hassanpour, Amir. **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, Avesta Yay, İstanbul, 2005.

Hatipoğlu, Ömer Vehbi. **Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu**, Mesaj Yay. Ankara,1992.

İçel, Kayıhan. **Kitle Haberleşme Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985.

İnuğur, Nuri. **Basın Yayın Tarihi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1993.

İskit, Server. **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Yay., Ankara, 1943

İskit, Server. **Hususi İlk Türkçe Gazetemiz “Tercüman-i Ahval” ve Agah efendi**, Ankara, 1937. (Aktaran Sezai Balcı)

Jeanneney, Jean-Noel. **Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, Çev: Esra Atuk.

Kabacalı, Alpay. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteci Cemiyeti Yayınları, İstanbul,1990.

Kabacalı, Alpay. **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1991.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. Dağıstan, Aras, **Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Ankara, 1984.

Klein, Janet. **Claiming the Nation: the Origins and Nature of Kurdish Nationalist Discourse A study of the Kurdish Press in the Ottoman Empire**, A Master's Thesis Presented to The Faculty Of Princeton University in Candidacy for The Master's Degree, 1996

Koloğlu, Orhan. **Takvim-i Vakayi**, Ankara, 1981.

Koloğlu, Orhan. **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basım**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Kutlay, Naci. **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybûn Yay. Stockholm,1992 s.42 (Aktaran: Malmisanij)

Malmisanij, M. **Türkiye ve Suriye'de Kürtçe Kitap Yayıncılığının Dünü ve Bugünü**, Vate Yayınevi, İstanbul, 2006

Malmizanlı, Mehmet. **“Osmanlı Dönemeninde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine, Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1986

Malmisanij, M. **Yüzyılımızın Başında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet**, Jina Nu Yay, İsveç, 1986

Malmisanij, M. **Kürt Teavün ve terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, Avesta Yayınları, Stockholm, 1998

Malmisanij, M. **Cizira Botanlı Bedirhanlar**, Avesta Yayımları, İstanbul, 2000

Malmisanij& Levendî, Mahmud Li **Kürdistana Bakur û Tirkîyê Rojnamegeriya Kürdi (1908 – 1992) (K.Irak ve Türkiye'de Kürt Basım 1908 -1992)**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

Malmisanij, M. **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002

Mercan, Mehmet. **Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basım**, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarakır, 1998

Meretowar, A Amedi, C. Azad S. Aslan, **Roji Kürd Kovara Cemiyeta Hêvi (Roji Kürt Hevi Cemiyeti Dergisi)**”, War Yayınları, İstanbul, 2002

Orkun, Hüseyin Namık. **Eski Türk Yazıtları**, C.III, İstanbul, 1940. (Aktaran: Safiye Dündar)

Seçmen, Hüseyin. **Sinasi**, Türk Dik Kurumu Yay, Ankara Üniv. Basımevi,1972.

Silopi, Zinar. **Doza Kürdistan (Kürdistan Davası)**, Stewr Basımevi, Beyrüt 1984

Şadilili, Vedat. **Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri**, Kon Yay. Ankara, 1980, Cilt 1, (Aktaran: Müslüm Yücel)

Şapolyo, Enver Behran. **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1969.

Tokgöz, Oya. **Temel Gazetecilik**, İmge yayınları, 3. baskı, Ankara, 1994.

Tuğlacı, Pars. **Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi**, 3. cilt, İstanbul, 1958, (Aktaran: Celile Celil)

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, C. II. TBMM Yay., Ankara, 1995

William, Charles Noel, Edward. **Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel’in Günlüğü)**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, s.136-137 Çev: Bülent Birer

Yapar, Aslı. **Türkiye ve Fransa’da Dergicilik olgusu ve kadan Dergilerinin Karşılaştırılması**, İstanbul, İ.Ü.İletişim Fakültesi Yayınları, 2000.

Yazıcı, Nesimi. **Takvim-i Vakayi “Belgeler”**, Gazi üniv. Yay., Ankara, 1983 (Aktaran: Yaşar Salihpaşaoğlu)

Yücel, Müslüm. **Kürt Basın Tarihi (Tekzip), Aram Yayınları**, İstanbul,1998.

Birinci, Ali. **Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) Kebikeç-İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları dergisi**, İstanbul, 1995, Sayı.2, s.145. (Aktaran: Mamisanij&Levendî)

Sürelî Yayınlar

Anter, Musa. **‘Yekbun 1914’te çıkan dergi’**, Doğu Dergisi, İstanbul, 1969, Sayı.1

Deniz, Derya. **Kürt Basını Mizgîn Dergisi**, İstanbul, Sayı:20

Gezgin, Suat. **Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi**, İletişim Fakültesi Dergisi, cilt:19.

Haznedar, Cemal. **Bangi Kürdistan**, Bir Dergisi, sayı 1, Diyarbakır, 2005

Resul, Mehmet. **‘Piremerd Nemir (Piremerd ölmedi)’**, Hawar dergisi, Bağdat 1970, (Aktaran: Malmizani)

Yapar Gönenç, Aslı. **Türkiye’de Dergicilik ve Sorunları**, Akademi İletişim Dergisi, Sayı: 2, yaz 2005.

İnternet Siteleri

Kaya, Ümit. **Kürdoloji Çalışmaları**,

http://www.xelkedondurma.com/dirok/dirok_k_html/Kurdoloji.html, e.t: 26.03.2007

Şark ve Kürdistan Gazetesi Yayında [1908], <http://www.Kurdistantime.com/?p=80>, e.t: 24.10.2007

Diken, Şehmus. **Günle Gelen, Güneşle Gelen**, www.bianet.org/ e.t: 10.06.2008

H. Bengin, ”Acaba Kürdistan Gazetesi (1898-1902) İttihat ve Terakki’nin Yayın **Organı mıydı?**” http://www.Kurdistan.nu/dk-yazilar/h_bengin_Kurdistan_gazetesi.htm, e.t: 15.07.2008

Koç, Ali Haydar. **Osmanlı Basını ve Kürtler**,
http://www.demanu.com.tr/arsiv/23_11_2006_179sy/niv_14_alihaydar.htm, e.t:
18.07.2008

Yıldız, Şeyma. **Tarihte Kürt Basını**
<http://www.mizgin.net/modules.php?name=News&file=article&sid=142>,12.04.2007
<http://www.Kurdistantime.com/?p=232> , e.t: 08.02. 2007